

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**XIII-XV. YÜZYILLARDA
ANADOLU KENTLERİ VE KENTLİLER**

MURAT BOZ

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. Ali ÖNGÜL

EKİM - 2014

T.C.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Murat BOZ'un "XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Kentleri ve Kentliler" başlıklı tezi .../.../..... tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Cengiz CEYLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Ali ÖNGÜL

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Prof. Dr. Ali ÖNGÜL

Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Ali ÖNGÜL (Kırklareli Üniversitesi) _____

Yrd. Doç. Dr. Raşit GÜNDOĞDU (Kırklareli Üniversitesi) _____

Yrd. Doç. Dr. Yakup YILMAZ (Kırklareli Üniversitesi) _____

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Murat BOZ

.../.../.....

ÖZ

XIII-XV. YÜZYILLARDA ANADOLU KENTLERİ VE KENTLİLER

Boz, Murat

Yüksek Lisans, Tarih

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ali Öngül

Ekim 2014

Tarih alanında kentler ile ilgili birçok çalışmanın varlığı bilinmektedir. Ancak bu çalışmada onlardan farklı olarak kent denilen olgunun tek bir yönüne değinmek ya da belli bir kenti ele almak yerine belli bir dönem üzerine kentler ile ilgili genel bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Yani bu çalışmadaki temel amacın günümüzde birçoğumuzun içerisinde yer aldığımız kent ve kent kültürünün, XIII-XV. yüzyıllardaki yansımalarını ortaya koymak olduğunu göreceğiz. Bu yansımaları ortaya koymaya çalışırken bir kente ait olan fiziki yapılar yani mimari anlayışı, kentlerdeki yönetim anlayışı ve görevliler, sosyal hayatı oluşturan gruplar, eğlence kültürü, günlük yaşayışlar, ekonomik hayat ve bu hayatın kentleri ne ölçüde etkilediği gibi temel etkenler etrafında döneme ait bir kent portresi çizmeye çalıştık. Kısacası XIII-XV. yüzyıl aralığında genel olarak “Beylikler Dönemi” olarak adlandırılan bu dönemde kent denilen olgu nedir, bu olgunun kökeni nereden gelmektedir, günümüzdeki bir kent ile karşılaştırdığımızda benzer ya da farklı yönleri nelerdir gibi soruların cevaplarının bu çalışmada arandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Türk Kenti, Kentliler, Sosyo-Ekonomik Hayat, Kent Yönetimi, Kentlerin Fiziki Oluşumu.

ABSTRACT

ANATOLIAN URBANS AND URBAN PEOPLE BETWEEN THE THIRTEENTH AND THE FIFTEENTH CENTURIES

Boz, Murat

Master of Arts, History

Supervisor: Professor Ali Öngül

October 2014

That there have been numerous studies about urban areas in history is well known. Yet, in this study, different from others focusing on one single aspect of the term “urban areas” (city) or on one single urban area, an evaluation on urban areas in general during a definite time period was carried out. Namely, the main purpose of this study is to reveal the reflections of urban areas and urban culture in which we take part today, between 13th and 15th centuries. While revealing these reflections, it was aimed to create a portrait of an urban area making use of terms like architecture, namely physical structures; perception of management in urban areas and officials; groups making up the social life; entertainment culture; daily life; financial life and the extent this financial life has an impact on urban places. Shortly, suffice it to say that in this study it was aimed to find answers to questions like what an urban area is between 13th and 15th centuries, where the origins of this phenomenon come from, what the similarities and differences are when compared to today`s urban areas.

Key Words: Anatolian Urbans, Urban People, Socio-Economic Life, City Management, Physical Structures of Cities.

ÖNSÖZ

Bu tezin hikâyesi “Şehir Tarihi” dersi ile başladı. Bu derste işlenen konular benim için ilgi çekici nitelikteydi. Kentler ilgi çekici ve tahminimin ötesinde gelişmişlik gösteren olgulardı. Peki, bu nasıl mümkün olabilirdi? Bu düşünce ve bu düşünceye bağlı sorular beni bu konu üzerinde yoğunlaşmaya ve bu konuyu tez çalışması olarak değerlendirmeye yöneltmiştir. Konuyu çalışması gerçekten sıkıntılı ama bir o kadar da zevkliydi. Sıkıntılı olan noktası kaynak azlığından değil daha çok mevcut kaynakların konuyu toplu olarak ele almamasından ve genel olarak bir şehre yönelik çalışmalar olmasından ya da belli bir alan üzerine yoğunlaşmalarından ortaya çıkmaktaydı. Ama bu çalışmalar içerisinde ki bilgiler bazı konularda kısıtlı olsa da yine de genel bir Anadolu kentleri portresi çizmeye yeterli sayılabılırdi. İşte bizde bu yeterlilikten hareketle çalışmamızda kaynakların el verdiği ölçüde kentler ile ilgili sorularımızın cevaplarını aramaya başladık ve sonuç olarak bu çalışmayı ortaya koyduk. Çalışmamızın konu dağılımında bazı noktalarda daralmalar yaşandığını görebilirsiniz ancak bu konuda geçerli bir özrümüz söz konusu olabilecektir sanırım, bu tez içerisinde yer alan konular üzerindeki mevcut çalışmaların dağılımı dengeli olmamıştır ve bu da konuların işlenişi arasındaki farkın doğmasına sebep olmuştur.

Son olarak bu çalışmamda benden ilgisini ve vaktini hiç esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Ali Öngül'e hem konu üzerindeki kendi çalışmaları ile hem de bana konu ile ilgili kaynak bulmam konusunda göstermiş olduğu yardımlar ile bir tez danışmanının yapması gerekenden fazlasını yaptığı için kendisine sonsuz teşekkür ve minnetlerimi sunarım. Ayrıca bana ve çalışmama olan tüm destekleri için tüm saygıdeğer hocalarıma, aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Murat BOZ

Ekim, 2014

Kırklareli

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'NUN ÖNCESİNDE TÜRK KENTLERİ	3
---	---

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU TÜRK KENTLERİNİN FİZİKİ VE DEMOGRAFİK YAPISI	11
2.1. KENTLERİN OLUŞUM SÜRECİ	11
2.2. KENTLERİN FİZİKİ YAPISINI OLUŞTURAN UNSURLAR... ..	15
2.2.1. Savunma Tesisleri	16
2.2.2. Mahalleler	19
2.2.3. Meydan	21
2.2.4. Saray	23
2.2.5. Ulaşım	25
2.2.6. Mescit-Cami	28
2.3. ANADOLU'DA Kİ KENT MODELLERİ	30

2.4. ANADOLU'DA MİMARİ SANATININ GELİŞİMİ	34
2.5. KENTLERİ MEYDANA GETİREN ETNİK UNSURLAR.....	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENTLERİN YÖNETİMİ.....	39
3.1. YÖNETİCİLER	39
3.1.1. Merkezi Otorite Temsilcileri	39
3.1.2. Yerel Temsilciler.....	42
3.2. KENTSEL YÖNETİM VE NİTELİĞİ	44
3.2.1. Ahiler ve Yerel Yönetimler Arasındaki İlişki	46
3.2.2. Kentlerde Yerel Yönetimlerin Hizmetleri	48

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KENT TOPLUMUNDA SOSYAL HAYAT	51
4.1. KENT YAŞAMINDAN KESİTLER	51
4.2. SOSYAL TABAKALAR	54
4.3. SOSYAL HAYATIN İÇERDİKLERİ	56
4.3.1. Eğitim	56
4.3.2. Eğlence, Spor, Yarış ve Diğer Faaliyetler	58
4.3.2.1. Devlet erkanının eğlence hayatı	59
4.3.2.2. Halkın eğlence hayatı	62
4.3.3. Türklerin Yerli Halk ile Olan İlişkileri	64
4.3.4. Dini Hayat.....	64
4.3.5. Türklerde Aile Hayatı ve Kadının Yeri	66
4.3.6. Adet ve Gelenekler.....	69

4.4. SOSYAL NİTELİKLİ KURUMLAR VE KENT YAŞAMINDAKİ YERİ	70
4.4.1. Vakıflar.....	70
4.4.1.1. Vakıfların gelişim süreci.....	71
4.4.1.2. Vakıf türleri.....	72
4.4.1.3. Vakfiyeler ve sosyal yönleri	74
4.4.2. Külliyeler	77
4.4.3. Kervansaraylar	78

BEŞİNCİ BÖLÜM

KENT TOPLUMUNDA EKONOMİK HAYAT	85
5.1. ZİRAAT.....	85
5.2. HAYVANCILIK.....	87
5.3. ZANAATKÂRLIK	90
5.4. MADENCİLİK	91
5.5. TİCARET	94
5.5.1. İç ve Dış Ticaret Faaliyetleri	95
5.5.2. Çarşı ve Pazarlar	98
5.6. PARALAR.....	102
5.7. VERGİLER.....	104
5.8. FİYATLAR.....	108
5.9. TİCARET YOLLARININ KENT GELİŞİMİNE OLAN ETKİSİ	109
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA.....	115

EKLER..... 125

EK 1: İslamiyet Öncesi ve Sonrası Kentsel Ögeler	125
EK 2: Türklerin Anadolu`ya Geldiklerinde Karşılaştıkları Bizans Kent Düzenleri	126
EK 3: Koray Özcan`ın Anadolu Kenti Modelleri	127
EK 4: Koray Özcan`ın Kent Modelleri Matrisi	128
EK 5: Anadolu Selçuklu Kentleri Ulaşım Ağı	129
EK 6: Altın, Gümüş ve Bakır Sikke Örnekleri	130
EK 7: Ahi Örgütlenme Merkezleri	131
EK 8: Anadolu Selçuklu Subaşılık Merkezleri.....	132
EK 9: Anadolu Selçuklu Dönemi Kervan Yolları	133
EK 10: Liman Kentleri, Şap, Gümüş ve Bakır Madenleri ile Pazar-Panayır Merkezleri.....	134
EK 11: Konya Kale Kapıları	135
EK 12: Konya Köşkünden Bir Selçuklu Çinisi	136
EK 13: Sultanın İçerisinde Yer Aldığı Bir Eğlence Meclisi	137
EK 14: Cevgan Oyununu Gösteren Bir Minyatür	138
EK 15: Bir Külliye Tasviri (Kayseri Hanud Hatun Külliyesi)	139
EK 16: Aydın ve Çevresinde Yer Alan Kervan Yolları.....	140
EK 17: XIII. Yüzyılda Anadolu`da Görülen Başlıca Ticaret Yolları .	141
EK 18: Erzincan`ın Kuzeyinde Yer Alan Çeşitli Menzil Noktaları ...	142
EK 19: Döneme Ait Bir Şamdan ve Şamdan Kaidesi.....	143
EK 20: Aktar ve Eczane	144
EK 21: Fırıncı	145
EK 22: Kasap.....	146
EK 23: Kuyumcu	147

EK 24: Öğretmen (Muallim)	148
EK 25: Bronz Dirhemler	149
EK 26: Selçuklu Döneminde Pazar-Panayır Yerleşmelerinin Mekânsal Evrimi.....	150
DİZİN	151

KISALTMALAR

AAD.	: Akademik Araştırmalar Dergisi
bk.	: bakınız
C.	: Cilt
CBD.	: Coğrafi Bilimler Dergisi
çev.	: çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DGBİT.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
ed.	: editör
Edb. Fak.	: Edebiyat Fakóltesi
ESBD.	: Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi
gr.	: gram
GÜ.	: Gazi Üniversitesi
haz.	: Hazırlayan
IJSS.	: International Journal of Social Science
İTÜ.	: İstanbul Teknik Üniversitesi
JNWSA.	: e-Journal of New World Sciences Academy
KAD.	: Karadeniz Araştırmaları Dergisi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
METU JFA.	: Middle East Technical University Journal of The Faculty Architecture
red.	: redaktör
s.	: sayfa
S.	: Sayı
ss.	: sayfadan sayfaya
STD.	: Sivil Toplum Dergisi
TAD.	: Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TBAD.	: Türk Bilimi Araştırmaları Dergisi
TDAD.	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı

TİD.	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TKAE.	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
USAD.	: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
VGM.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
vs.	: ve saire
yay.	: yayınlayan
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları
YÖK.	: Yükseköğretim Kurulu
YTY.	: Yeni Türkiye Yayınları
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmeleriyle birlikte hem kentlerde hem de kentlerin kırsalında ve tüm ülke çapında büyük değişimlerin yaşandığı bir gerçektir. Bu durumun en güzel kanıtı daha XIII. yüzyıllarda Batı'da buranın "Türkiye" olarak adlandırılması olmalıdır.¹ "Anadolu" kavramı Bizans döneminde ortaya çıkmış ve bu kavram Bizanslılar tarafından Grekçe "doğu" anlamına gelen "Anatoli" kelimesinden türetilerek "güneşin doğduğu yer" manasında kullanılmıştır. Bizans döneminde "thema" olarak adlandırılan idari bölümlerin hiçbirinde Roma döneminin ve daha öncesinin bölge adları benimsenmemiş ve eski adların yerine "Obseikon", "Optimatom", "Bukkelarion", "Anatalikon" gibi yeni adlar kullanılmıştır. Thema Anatolikan'a bu adın verilmesinde ise dönem içerisinde Bizans'ın merkezi olarak kabul gören Konstantinopolis'in (İstanbul) doğusunda yer alması etkili olmuştur. Önceleri şimdiki İç Anadolu'nun batı kesimini oluşturan "Anatoli" idari bölgesi VII. Konstantinos Porphyrogenetos'ın döneminde (912-959) batıda Eskişehir dolaylarından başlayarak güneyde Batı Toroslara ve Konya'ya kadar uzanıyordu. Bu idari bölgenin adının sonraki dönemlerde batı kaynaklı eserlerde "Anatolia", "Anatolie", "Anatalien" gibi şekillerde de kullanıldığı görülebilmektedir. Bazı kitap ve haritalarda ise bozulmaya uğrayarak "Natolie" şeklinde de yer alabilmektedir. Eski Arapça eserlerde ise "en-Natulus" ve "en-Natus" adlarına rastlanmakla beraber Araplar ve genel olarak Müslümanlar Anadolu'ya "Rum (Roma) memleketi" demişlerdir. "Anatolia" kelimesi ise daha sonra Türkçe'nin ses uyumuna uydurularak "Anadolu" şeklini almış ve bu şekilde de dilimize yerleşmiştir.² "Rum" kelimesi ise "Roma" kelimesinden gelmiş olup özellikle erken dönemlerde Araplar tarafından Doğu Roma yani Bizans için kullanılmıştır. Ancak Anadolu'nun tamamı

¹ Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy.)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İTÜ., Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1987, s. 1.

² Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: TKAE., 1988, s. 22; Metin Tuncel, "Anadolu I. Coğrafya", *DİA.*, C. 3, İstanbul: 1991, TDV., s. 107.

“Rum” olarak adlandırılırken, bu coğrafyaya Türklerin gelmesiyle birlikte Türkler daha çok Rumların bulunduğu Avrupa yakasına “Rum-eli” demeye başlayacaklar ve kendi buldukları bölge olan Asya yakasına ise “Anadolu” diyeceklerdir. Ancak Anadolu kelimesinin Türkçe de asıl yaygın kullanımını daha sonraki dönemlerde XIV. yüzyıllarda, özellikle Türklerin Rumeli`ye geçişinden sonra görmekteyiz.³ İşte biz de bu değişimlerden hareketle kentleşmenin tam manası ile gerçekleştiğinin kabul gördüğü bir dönem olan XIII-XV. yüzyıllarda Anadolu Türk kentlerini bu çalışmada ele alacağız.

Bu tezdeki temel amaç, bahsi geçen dönem içerisinde Anadolu`da kentlerin oluşumunu ve bu kentlerin barındırdıkları siyasi, sosyal ve ekonomik yaşantıları ortaya koymaktır. Bu yaşantıları ortaya koyarken kentlerin fiziki yapısını meydana getiren unsurları, kentin yönetimini, kent ekonomisinin temelini oluşturan çarşı pazarları, kentsel grupları, günlük yaşamdan kesitleri ele aldık.

Bunu yaparken konunun daha iyi anlaşılması açısından XIII-XV. yüzyıllardaki Anadolu kentleri hakkında bilgi vermeden evvel, “Anadolu Türk Kenti” denilen kavramın tarihsel arka planını ele almayı uygun bulduk. Böylece bu kavramın Orta Asya`dan Anadolu`ya gelene kadar yaşamış olduğu etkileşimler sonucu meydana gelen değişiklikleri sunmaya çalıştık. Bunun sonrasında esas konumuzu teşkil eden Anadolu kentlerini çeşitli açılardan ele almayı kendimize hedef belirledik. Bu hedefe giden yolda karşımıza çıkan en önemli meselelerden biri bu konu üzerine eğilmiş genel bir kaynağın olmayışı idi. Bu sıkıntıyı aşmak için ilk olarak dönemin seyyahlarının eserlerine başvurma yolunu izledik. Sonrasında ise belli bir kent üzerine yapılmış çalışmalara ya da genel olarak kentleri siyasi, sosyal, ekonomik boyutları itibariyle ele almış olan kaynaklara yöneldik.

Bu çalışmada eldeki mevcut kaynak ve araştırmaların el verdiği ölçüde Anadolu kentlerinin oluşumu, bu kentlerin siyasi, sosyal ve ekonomik yapılanmalarını ele almaya çalıştık. Böylece “Anadolu Türk Kenti” denilen kavramın arka planında yer alan unsurları ortaya koymak istedik.

³ Baykara, *Tarihi Coğrafya*, s. 22 ve 23.

1. BÖLÜM

ANADOLU'NUN ÖNCESİNDE TÜRK KENTLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde Anadolu öncesi Türk kentini kendi içerisinde bölümleyerek inceleyeceğiz. Bu bölümlenme yerleşik hayata geçiş dönemi ve İslamlaşma sürecini içerirken, aynı zamanda Anadolu öncesi Türk kentinin fiziki yapısını oluşturan unsurları ve bu unsurlardaki değişimi de yine bu başlık altında ele almaya çalışacağız.

Yerleşik hayata geçiş sürecinde Türk kenti (İslamiyet Öncesi Türk Kenti); Türklerde şehir yaşamının ilk olarak Hunlarla birlikte başladığından bahsedilmekle birlikte eldeki arkeolojik veriler şehir yerleşmelerinin Göktürkler`den itibaren başladığını göstermektedir.⁴ Türklerin Anadolu`ya yerleşmelerinden önce Orta Asya`da kentler kurdukları kabul gören bir gerçektir. Çin kaynaklarında zikredilen şehirler (Ejder, At Pazarı gibi) yanında Göktürk kitabelerinde de birtakım şehirlerden söz edilmektedir. *Toğu-balık, Beş-balık* gibi.⁵ “Balık ya da Balıg” kelimesi o dönemde Türklerde tam olarak kent ya da şehir dediğimiz kelimenin karşılığıdır (bk. ek 1).⁶ Yine İç Asya`da da yüzlerce şehir kalıntısının gün yüzüne çıkartıldığı bilinmektedir.⁷ Dönem içerisinde han veya hakanın oturduğu şehirler han şehri manasına gelen *Han-balık* diye kaynaklara geçmiştir. Bunun yanında hatunlara ait olduğu bilinen şehirler de söz konusudur. Hatun, üretimle uğraşmayan geniş bir çevreye sahipti ve buna bağlı olarak hatun bir yerde devamlı olarak bulunursa ticaret erbabı ve zanaatkârlar hatunun bulunduğu bölgeye gelmekteydiler ve sonrasında bu bölgenin etrafı surlar ile çevrilmekteydi. Bu şekilde meydana gelen bu şehirlere de hatun şehri anlamına gelen *Hatun-Balık* denilmekteydi. Genellikle han ve hatun

⁴ Yılmaz Can, “Anadolu Öncesi Türk Kenti”, *Türkler*, C. 3, Ankara: YTY., 2000, s. 150.

⁵ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, İzmir: Ege Üniversitesi Edb. Fak. Yayınları, 1990, s. 33.

⁶ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Türkiye Selçuklular Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu”, *TAD.*, S. 29 (2011), s. 233.

⁷ Baykara, *Anadolu'nun İktisadi Tarihi*, s. 34.

şehirlerinin ise birbirine yakın konumlandırıldığı bilinmektedir.⁸ Selçuklular döneminde de hatunlarla ilgili bu durumun devam ettiği bilinmektedir. Yani hatunlardan bazılarının sultanın yanında sarayda değil geçici veya devamlı olarak Orta Asya kültüründeki gibi başka bir şehirdeki sarayda kaldığı ve bu sarayda hatunun emrinde küçük çaplı bir idari ve askeri teşkilat, özel bir hazine, özel bir vezir ve diğer görevlilerin varlığı bilinmektedir. Bu da Anadolu öncesi Türk kent kültürünün, Anadolu kent kültürüne olan yansımalarına güzel bir örnektir.⁹ Orta Asya'da bu özel statüye sahip şehirler dışında kalan şehirlere ise genel olarak ordu-balık veya ordu-kent adının verildiği ve bu şehirlerin iç içe geçmiş surlu yerleşim bölümlerinden meydana geldikleri bilinmektedir.¹⁰

Göktürkler'de bu surlu yerleşim üniteleri hükümdara, maiyetine ve askerlere mahsus idi.¹¹ Bu yerleşim birimlerinin en iç kesimindeki surlu bölümde hükümdarın sarayı ve ordu başının evi yer alırken, maiyeti, askerler ve halk dış surlarla çevrili kısımda yaşamaktaydılar.¹² Bu yapısı ile Anadolu öncesi Türk kentleri Koray Özcan tarafından "Askeri ve stratejik koşulların biçimlendirdiği orduğ (Hakan Sarayı) olarak adlandırılan Türk hakan geleneği ile Budist felsefesindeki kozmik inanışların mekânsal yansımaları" şeklinde tanımlanır. Bu tanımlama üzerinden hareket edecek olursak kentlerin kare planı yeryüzünü, kentleri çevreleyen su hendekleri denizleri, surlar ve kuleler dağları temsil ederdi. Yine kentlerin ortasında yer alan suni tepeler ise evrenin merkezi olduğuna inanılan temür kazug yani kutup yıldızını temsil etmekteydi.¹³ Bu yerleşimlerin yanı sıra kırsal kesimler de feodal yaşamın beylerine ait çiftlikler üzerinde kurulmuş şatovari yerleşim biçimlerinin de yine bu dönem içerisinde var olduğunu görmekteyiz.

⁸ Baykara, *Anadolu'nun İktisadi Tarihi*, s. 34.

⁹ Ahmet Gündüz, "Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *IJSS.*, C. 5, S. 5 (2012), s. 140.

¹⁰ Osman Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 341.

¹¹ Can, "Türk Kenti", s. 150.

¹² Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 341.

¹³ Koray Özcan, "Kültürler Arası Etkileşim Sürecinin Anadolu'daki Mekânsal Ortaklığı: Anadolu Selçuklu Kenti", *STD.*, S. 5 (2007), s. 137.

Peki, bu yerleşim durumunu Türkler arasında ortaya çıkaran ve teşvik eden ne olmuştu? Bu sorunun cevabını VIII. yüzyıl ortalarından itibaren İslamiyet'in Türkler arasındaki hızlı yayılışına bağlamak mümkün olabilmektedir. Bu tespiti arkeolojik buluntular da doğrulamaktadır. Ancak İslamiyet'in tüm bu teşvikine rağmen göçebelikle de bu dönem içerisinde karşılaşmak söz konusu olabilmekteydi. Bunun temelinde Vezir Tonyukuk'un düşüncesinde de yer alan yerleşik hayata geçince Çin'in onları yok etmesinden korunmak gibi durumlar yatmakta idi ve bu da bize bazı sebeplerle bilinçli olarak göçebeliliğin tercih edilebildiğini göstermektedir, ikinci olarak ise sürekli yeni topraklar elde eden bir topluluğun yerleşmesini beklemenin onlar açısından bakıldığında belki de biraz anlamsız oluşudur.¹⁴ Oğuzlar döneminde de aynı durumlar söz konusu olabilmektedir. Oğuzlar genel olarak göçebe bir topluluk olarak bilinmekle beraber aslında bu tabir tam olarak durumu açıklamaya yetmemekte ve ayrıca durumu da tam olarak yansıtmamaktadır. Oğuzların bir kısmının hayvancılık ile uğraştığı ve bunun bir gereği olarak göçebe bir yaşam sürdürdüğü bilinmektedir. Ancak bir kısmının da ziraat ile uğraştığı ve bunun bir sonucu olarak da yerleşik yaşam sürdürdükleri bilinmektedir. Bu dönem içerisinde Oğuz kültüründe genel olarak yerleşikliğin hoş karşılanmadığı da elbette bir gerçektir. Örneğin Oğuzların yerleşmiş olanları "yatuk" diye küçümsedikleri bilinmektedir.¹⁵ Elbette burada bahsi geçen göçebelik kavramına da biraz değinmek gerektiği inancındayım, bahsi geçen göçebelik aslında düşünüldüğü gibi bozkırlarda başıboş dolaşmak değil, yazları belirli yaylalarda yaylamak, kışları da yine belirli kışlaklarda geçirmek şeklinde belirtmek mümkündür. Yani tam bir göçebelik olmayan bu durumu "yarı göçebelik" olarak adlandırmak söz konusu olabilir. Bu yaşam tam anlamıyla yerleşik olarak nitelendirilemese de yerleşik yaşama yakın bir formdur; çünkü insanların hem yaylakta hem de kışlakta kalacak yerleri ve evleri vardır.¹⁶

¹⁴ Can, "Türk Kenti", s. 150.

¹⁵ Baykara, *Anadolu'nun İktisadi Tarihi*, s. 34.

¹⁶ Baykara, *Anadolu'nun İktisadi Tarihi*, s. 33.

Türklerin Anadolu`ya gelmeden evvel de kentleşmede ne kadar bilgili oldukları ise bir gerçektir. Bunu gösteren en eski örneklerden biri belki de “Ak-beşim” adındaki şehirdir. Şehrin merkezinde etrafı surlarla çevrili bir kale daha sonra yine büyük mahallelerden oluşan ve etrafı surlarla çevrili şehir halkının yaşadığı bir şehristan bölümü ve son olarak etrafı tümseklerle çevrili ve şehrin taşra bölgesi olarak tabir edilebilecek rabad bölümünü görmekteyiz. Bu şehir bize kale, şehristan ve rabad bölümlerinden oluşan klasik üç unsurlu Anadolu öncesi Türk şehrini göstermektedir. Şehrin mükemmel bir şehircilik anlayışı ile inşa edildiği de görülmektedir. Bunu kanıtlayan en çarpıcı noktalar ise şunlardır; caddelerin olması ve bu caddelerin taş döşeli olması, ayrıca yaya kaldırımlarına sahip olmaları, akarsu ve kuyulardan elde edilen suyun künk borularla dağıtımının yapılmış olması. Son olarak da çöp, pis su ve hela içinde fosseptik çukurlarının yapılmış olması şehrin çağına göre ileri bir şehircilik örneği olduğunu bize göstermektedir.¹⁷ Bu dönemde bazı şehirler “Ak-beşim” örneğinde olduğu gibi diğerlerinden farklılık arz etmekte olsa bile, yerleşim biçimine genel olarak hakim olan yapılar şato tipi yerleşmeler ve çiftlik yapıları idi. Bu feodal şatoların yine zaman içerisinde gelişip genişledikleri ve kasaba formuna dönüştükleri gözlenmektedir.¹⁸

İslamlaşma sürecinde Türk kentleri; yukarıda VIII. yüzyıldan itibaren Türklerin İslamiyet`in etkisine girmeye başladıklarından söz etmiştik. İşte bu etkinin IX. yüzyıldan itibaren gelişmeye başladığını ve kentlerin İslamiyet`in fiziki form ve yapıları ile tanıştığı gözlenmektedir. Özellikle ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar zamanında üç unsurlu Türkistan şehir formunun daha belirginleştiğini ve dini, sosyal ve ticari yapılarla donatılmaya başlandığını görmekteyiz.¹⁹

İşte Karahanlılar zamanında gözlemlediğimiz kentlerin dini, sosyal ve ticari yapılarla donatılması olgusu Selçuklular döneminde hız kazanmış ve

¹⁷ Can, “Türk Kenti”, s. 151.

¹⁸ Can, “Türk Kenti”, s. 152.

¹⁹ Can, “Türk Kenti”, s. 153.

kentlerin fiziki yapısında önemli değişikliklere sebep olmuştur.²⁰ Burada bu değişimleri daha iyi kavrayabilmek için ilk olarak biraz önce yukarıda “Ak-beşim” örneğinde bahsi geçen üç unsurlu Türk şehrinin daha ayrıntılı bir tasvirini yapmakta fayda görmekteyiz. İlk olarak kale denilen kısımda hükümdar ya da emirin ikamet ettiği bilinmektedir. İkinci olaraksa asıl şehrin yer aldığı ve şehristan adı verilen bölümde ise daha çok zanaat ile uğraşan ve kentli olmuş şehir halkı yer alırdı. Son olarak şehrin taşrası diyebileceğimiz rabad denilen bölümde ise göçebelikten yeni kurtulmuş ya da henüz yarı göçebe olan pazar kuran ve ticaretle uğraşan halk ikamet etmekte idi (bk. ek 1).²¹

İslamlaşma sürecinin getirmiş olduğu değişikliklere gelince ilk olarak klasik İslam şehirlerinin odak noktasını teşkil eden cuma camininin Türk kentinde de aynı görevi üstlenmeye başladığını görmekteyiz. İkinci önemli değişiklik ise pazarlarda olmuştur. Türk pazarlarının İslamlaşma süreci ile birlikte cuma camininin çevresine taşındığını görmekteyiz. Bunun temelinde cuma camine ibadet için gelen kalabalığın potansiyel müşteri olarak algılanması yatmaktaydı. Son değişiklik ise konutlar ile ilgili olmuştur. Konutlarda İslamiyet'in getirmiş olduğu mahremiyet ölçüleri dikkate alınarak yeni düzenlemelere gidildiği görülmektedir.²²

Türk kentinin dokusunu oluşturan fiziki unsurlar; Türk kentlerinde gerçekleşen yapısal faaliyet ve kentsel düzenlemeler de her zaman orada ikamet eden hükümdar ya da emirin bunlara müdahalesinden söz etmek mümkündür. Bu istisnalar dışında, kent dokusunun planlanmasının genel olarak o şehirde ikamet eden kişilerin sorumluluğuna terk edildiği görülmektedir. Kentlerdeki önemli yapısal unsurların incelenmesine gelince bunlardan biri şehrin savunmasını ve güvenliğini temin eden sur duvarlarıdır. İlk Türk yerleşmelerinin de etrafının genellikle dörtgen bazen de dikdörtgen formunda surlar ile çevrildiği bilinmektedir. Buna ek olarak bazı şehirlerde surların önüne su dolu hendekler de yapılmıştır. Bu

²⁰ Can, “Türk Kenti”, s. 153.

²¹ Can, “Türk Kenti”, s. 155.

²² Can, “Türk Kenti”, s. 156.

hendekler iki amaca hizmet etmekte idi: İlk olarak, savunmayı güçlendiriyordu, ikinci olarak da şehrin su ihtiyacının karşılanmasına katkıda bulunuyordu. Ayrıca bazı şehirlerde şehrin güvenliğini arttırmak amacıyla bu hendekler üzerine seyyar köprüler de kurulduğunu bilmekteyiz.²³

Türk kentlerinde de pek çok medeniyette olduğu gibi ana mabet yapılarının kentin merkezinde konumlandığı görülmektedir. Buna bağlı olarak kurulan ilk camiler genellikle kale de veya kalenin yakınında bulunurken, İslamlaşma süreci ile birlikte cuma camilerinin kaleden çıkıp şehristan da konumlanarak şehrin merkezini oluşturduğu gözlenmektedir. Ayrıca her mahallede mescitlerin de varlığı bilinmektedir.²⁴ Müslümanlaşma sürecinin tamamlandığı XI. yüzyıl itibariyle kentlerde en fazla karşılaşılan yapı gruplarının cami ve medreseler olduğu söylenebilir.²⁵

Türk kentinin fiziki dokusunu oluşturan unsurlardan biri olarak “Emirlik Sarayı” (darü’l-ımare) hükümdar, emir ya da valiler ile maiyeti için kurulmuş olan ve kale içerisinde yönetim merkezi olarak yer almış bir yapıdır.²⁶

Türk kent dokusunun önemli öğelerinden bir diğeri ise çarşılardır. Daha evvel de belirttiğimiz gibi ilk etapta rabad bölümünde yer alan çarşı ve pazarlar İslamlaşma süreci ile birlikte camiler çevresine taşınmış ya da caminin de üzerinde yer aldığı bir ana cadde boyunca kurulmuş yapı gruplarından meydana gelmiştir. Türk şehirde yer alan diğer dini, sosyal ve iktisadi nitelikli yapılar ise medrese, türbe, hamam, han, kütüphane ve zaviyelerdir. Bu yapılar genellikle külliye diye bilinen yapı topluluklarının elemanı durumundadırlar ve çoğu yerde cami etrafında konumlandıkları görülmektedir.²⁷

Kent dokusunun bir diğer önemli unsuru ise ilk dönemlerden itibaren şehrin muhtelif yerlerinde düzenlenmiş olan meydanlardır. Bu meydanlarda

²³ Can, “Türk Kenti”, s. 156.

²⁴ Can, “Türk Kenti”, s. 157.

²⁵ Can, “Türk Kenti”, s. 158.

²⁶ Can, “Türk Kenti”, s. 157.

²⁷ Can, “Türk Kenti”, s. 157.

havuz ve fiskiyelerin yer aldığı bilinmektedir. Bu da bize suyun şehirde kanallar ve arklar vasıtasıyla dolaştırıldığını ve çok iyi bir su sistemine sahip olduklarını göstermektedir.²⁸

Kent dokusunu oluşturan son fiziksel unsurlarımızdan biri ise mezarlıklardır. Mezarlıklar genel itibari ile şehir dışında yer almıştır. Ancak yine de pek çok şehirde cami haziresi veya başka yerlerde yer alan ve bazılarının üzerine türbe inşa edilmiş bireysel ya da küçük grup mezarlıklarına rastlanılmaktadır.²⁹

Görüldüğü üzere, Orta Asya'daki Türk ülkeleri şehirleşme konusunda mühim mesafeler kat etmişlerdir. Orta Asya Türk Kenti denildiğinde aslında ortaya konan Türk-Çin ikili askeri-siyasi koşullarını içine alan Arap-İslam, Türk-Şaman toplumları arasındaki sosyal-kültürel ilişkiler ağı sonucu ortaya çıkan Türk yönünün hakim olduğu mekan organizasyonlarıdır.³⁰

Elbette Türkler'in göçebe ve yerleşik yaşama dair barındırdıkları kültürleri ile birlikte, IX. yüzyılda başlayan ve yaklaşık iki yüz yıl süren Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru gelişmiş olan göç hareketi sürecinde, Türkler farklı millet ve onlara ait kültürlerle karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sonucunda Orta Asya kent yaşamına ait kültürlerinin, Horasan, Maverâünnehir ve Acem-i Irak yörelerinde yayılmış İran-İslam ve Hint kültürü ile Anadolu'da karşılaşmış oldukları Roma-Yunan kültürünün karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olan Türk-İslam kültür ve medeniyeti olarak adlandırılan yeni ve özgün bir kent medeniyeti meydana getirdikleri söylenebilir.³¹

Ancak 1219 yılında yaşanan Moğol kasırgası tüm bu şehirlerin yakılıp yıkılmasına ve oralardaki halkın dağılmasına sebep olmuştur.³² Ancak bu yıkım ve dağılışın Anadolu Türk şehirleşmesine önemli katkıları olmuştur.

²⁸ Can, "Türk Kenti", s. 158.

²⁹ Can, "Türk Kenti", s. 158.

³⁰ Koray Özcan, "Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)", *GÜ. Mühendislik Mimarlık Fakültesi Derneği*, C. 20, S. 2 (2005), s. 252.

³¹ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme", *METU JFA.*, S. 2 (2006), s. 22.

³² Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara: TTK., 1994, s. 88.

Moğol yıkımı sonrası Anadolu`ya dönük gerçekleşen göç hareketi Türkistan şehir geleneklerinin Anadolu`ya taşınmasını sağlamış ve Anadolu`ya göç eden bu şehirli Türklerin katkısı ile yarım yüzyıllık bir dönemde şehirleşme sürecinin zirve noktasına çıktığını görmekteyiz.³³ İşte biz de şimdi bu tarihsel arka plan bilgisini sizlere sunduktan sonra Anadolu`daki kentlerin oluşum süreçlerini ve bu kentlerdeki siyasi, sosyal ve ekonomik yapılanmaları ortaya koymaya çalışacağız.

³³ Mustafa Demir, “Anadolu`da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi”, *AAD.*, S. 16 (2003), s. 63.

2. BÖLÜM

ANADOLU TÜRK KENTLERİNİN FİZİKİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

2.1. Kentlerin Oluşum Süreci

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde bu coğrafyada kendilerinden önceki uygarlıklar tarafından kurulmuş birçok kent ile karşılaştılar.³⁴ Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında ilk olarak Bizans ile sonrasında da Haçlılar ile uğraşmış olması sebebi ile imar faaliyetleri ancak XII. yüzyılın son yarısında mücadeleler eski hızını kaybedince başlayabilmiştir.³⁵

Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde karşılarına çıkan kentleri iki model çerçevesinde incelemek mümkündür. Bunlar, “Çok parçalı kent modeli” ve “Kale kent modeli”dir.

Çok parçalı kent modeli; bu model de yerleşim antik bir kentin yerleşim alanı üzerine konumlanmıştır. Küçük ve birbirinden kopuk yerleşim parçalarından oluşur. Bu parçaları köy olarak da nitelendirebilmek mümkün olup kendilerine ait küçük mezarlıklarının ve birer kiliselerinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu küçük yerleşim birimleri ihtiyaçları olan imalatçıları da içerisinde barındırır. Kentte örgütlü bir ticaret alanı bulunmadığından kentlilerin asıl gelir kaynağını tarım oluşturmaktadır. Dolayısıyla antik kentin yerleşim alanı üzerinde iskân edilmemiş yerler tarım arazisi özelliği taşır. Kentin en yüksek kesimi yerleşimin en yoğun olduğu bölgedir, bunun sebebi sağlamış olduğu güvenlik avantajıdır. Sardis (Sart), Pergamon (Bergama), Ephesos (Efes) bu tip kentlere örnek gösterilebilir (bk. ek 2).³⁶

Kale kent modeli; bu tip kentlerin en önemli özelliği yerleşme alanının büyük bir çoğunluğunun sur içinde yer almasıdır. Surun çevrelediği alan küçüktür ve içerisinde bir iç kale yer alır. Bu iç kale yönetsel ve askeri bir

³⁴ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 335.

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara: TTK., 1998, s. 22.

³⁶ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 21.

işlev taşımaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz çok parçalı kentin aksine, kale kentte örgütlü bir ticaret alanı görmek mümkündür. Elbette bunun en önemli sebebi çok parçalı kentin aksine sur yapısından dolayı kale kentlerde yayılma alanının oldukça dar olması yatmaktadır. Ticari etkinliklerin bu kent modelinde örgütlü olmayan bir şekilde sur dışına taşınması periyodik şekillerde kurulan şenlik, panayır gibi etkinliklerle mümkün olmuştur. Yine bu kent modelinin dışında da tarımsal alanların bulunduğu ve şehir merkezindeki yoğun yerleşmenin dışında kalan bu alanlarla iç içe girmiş varoşların da varlığı bilinmektedir. Anykra (Ankara), Amaseia (Amasya), Smyrna (İzmir), Trabzon, Prusa (Bursa), Kolonia (Şebinkarahisar), Attaleia (Antalya) ve Kaesareia (Kayseri) bu kent yerleşim tipinin örneklerindedir (bk. ek 2).³⁷

İncelememiz gereken ikinci aşama ise Türklerin bu kentleri Türkleştirmesidir. Anadolu kentlerinin Türkleşmesi araştırmacılar tarafından üç aşamada ele alınmaktadır.³⁸ Bunlar; eski şehirlerin gelişme göstermesi, yeni şehirlerin kurulması ve göçebelerin şehirli olmasıdır.³⁹ Bu da devralınan Bizans şehirlerinde üç tip değişimin yaşandığını belirtmektedir. Bunların ilki Bizans şehirlerinin çok az değişerek mevcut Bizans şehirlerinin devamı niteliğini taşıyanlar, ikincisi Bizans şehirlerinin büyük ölçü de düzenlenmesi ile oluşanlar, üçüncüsü de doğrudan Türklerin meydana getirdikleri şehirlerdir. Elbette bu modellerin bir gelişim aşaması söz konusu olmuştur. Bunları açıklayacak olursak, ilk bahsettiğimiz değişim tipi olan Bizans şehirlerinin değişerek devam etmesini, Bizans`ın son dönemlerinde şehir hayatının gerilemesine bağlamak mümkündür. Bu gerilemeye bağlı olarak şehirlerin bir kısmı yalçın tepeler üzerinde yer almıştır. Türklerde yalçın tepeler üzerinde yer alan kale formundaki bu şehirlerin içerisine dolayısıyla da onların şehir yaşantısına dahil olmuşlardır. İkinci bahsettiğimiz tip olan Bizans şehirlerinin yeniden düzenlenmesinde ise hem sur içi hem de sur dışında gerçekleştirilmiş olan değişimleri

³⁷ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 26.

³⁸ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 335.

³⁹ Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 7 (1968), s. 58.

görmekteyiz. Sur içerisinde iskân bölümleri oluşturulduğunu yani Müslüman ve gayrimüslimler arasında güvenlik sistemi olarak tabir edebileceğimiz bir surun yapılmasını, sur dışında ise eski düzenden farklı olarak yerleşimin başlamasını ve bunun genişlemesini görmekteyiz. Sinop ve Antalya bu tip düzenlemelere örnektir. Son olarak doğrudan Türklerin kurmuş oldukları şehirlere değinecek olursak, bu tip şehirler öncelikle döneme ait şehirlerin en önemli özelliği olan korunma işlevini gerçekleştirmek amacıyla yeni bir sur ile çevrilmişlerdir. Bu özellik bu şehirlerde mümkün olduğu kadar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak kalabalık nüfuslu iskân yerlerinde, kasabaların sur içine alınmadığı da gözlenen bir özelliktir.⁴⁰ Anadolu'daki şehirlerin gelişmesinde ve büyümesinde ticari faaliyetlerin etkisini göz ardı etmemek gerekir.⁴¹ Anadolu Selçuklularının bu durum için çok fazla emek harcadıkları bilinmektedir. Bu amaçla sistemli bir yerleşim politikası izlenmiş, vergi muafiyetleri tanınmış, tarımsal araç-gereç yardımı yapılmış ve tarımsal üretimin arttırılmasına dönük teşvikler verilerek gerek Türk gerekse Hristiyan nüfusun kırsal alanlarda iskânına çalışılmıştır. Yine milletlerarası ticaret yollarında kervansaray gibi ticaret kervanlarının güvenliklerini sağlayan ve ihtiyaçlarını karşılayan yapılar inşa ederek ve dış satımlar için elverişli limanlar ele geçirmek suretiyle kentlerin gelişimini sağlamak hedeflenmiştir.⁴² Ancak yine de köklü bir kentleşme tarihine sahip olan Anadolu kentlerinin bu Türk yerleşmeleri ile tamamen farklılaştığı gözlenmemektedir. Çünkü Türkler daha önce bahsettiğimiz Orta Asya'dan beri sahip oldukları şehir kültürlerini Anadolu'daki yerli geleneklerle bir arada uygulamayı tercih etmişlerdir.⁴³

⁴⁰ Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara: TDV., 2000, s. 96 ve 97.

⁴¹ Vecdi Akyüz, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, C. 1, ed. Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, 1996, s. 229.

⁴² Koray Özcan, "Anadolu'da Erken Dönem Türk Kent Morfolojisi Selçuklu Başkenti Konya", *USAD.*, C. 4, S. 19 (2011), s. 232; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara: *VGM. Yayınları*, 2007, s. 13.

⁴³ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 335.

Selçuklu Türkleri şartlara uygun olarak bir şehre veya şehrin dışına yerleşmekte ya da yeni bir şehir kurmaktaydılar.⁴⁴ Daha sonra yaptıkları ilk işler ise şehrin güvenliğini sağlamak, idari, mali ve adli yöneticileri belirlemek, vergi tahsili için tahrir yapmaktı.⁴⁵ Buna bağlı olarak öncelikle şehre emir ya da vali atanıyordu. Daha sonra ise kadı, katip, müezzin ve imam görevlendirilirdi. Bu durum aslında Büyük Selçuklular`dan Anadolu Selçukluları`na ve dönem içerisindeki diğer beyliklere geçen bir miras olarak nitelendirilebilir. Örneğin Süleyman Şah`da Kilikya`nın fethini gerçekleştirdikten sonra şehir ve kalelere Selçuklu vali ve kumandanları tayin etmiş ve sonrasında başkente dönmüştür.⁴⁶ Tüm bunlarla birlikte yeni fethedilen kentlere ise sultan adına bir minber yaptırılarak gönderildiği ve gayrimüslim halkın ise cizye vergisi ödemek karşılığında şehirde kalma hakkına sahip olduğu bilinmektedir. Türklerin fethettikleri bir şehirde yaptıkları ilk işlerden biri de bir namazgâh yapmak ya da eski kiliseleri camiye çevirerek bir süre kullanmaktı.⁴⁷ Bu da Büyük Selçukluların kültürel miraslarından biridir. Süleyman Şah`da Antalya`nın fethini gerçekleştirdikten sonra o dönem bir kiliseyi camiye çevirttiği ve bir cuma günü kalabalık bir cemaat ile orada cuma namazı kıldığı bilinmektedir.⁴⁸ Bu durumun bir başka örneği ile Konya`da da karşılaşmaktayız. Konya`nın Türkler tarafından fethinden sonra buradaki mevcut kiliselerden birinin ibadet için camiye çevrildiği ve bunun son zamanlara kadar varlığını devam ettiren Eflatun mescidi olduğu belirtilmektedir. Hatta Alâeddin Cami adını alan mabedin ilk dönemlerinde, Eflatun mescidinde yer alan eski çan kulesinin bir süre minare görevi yapmaya devam etmiş olabileceği belirtilmektedir.⁴⁹ Başlangıçta sadece bir namazgâh yaptıklarını ya da bir kiliseyi camiye çevirdiğini görmüş

⁴⁴ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 335.

⁴⁵ Sadi S. Kucur, “Selçuklular, Anadolu Selçukluları (1075-1308), Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat”, *DİA*, C. 36, İstanbul: TDV., 2009, s. 384.

⁴⁶ Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, Manisa: Emek Matbaası, 2007, s. 97.

⁴⁷ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 335.

⁴⁸ Öngül, *Selçuklular Tarihi*, s. 98.

⁴⁹ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 79.

olduğumuz Türkler'in XII. yüzyıl ortalarından itibaren kendi yapılarını yaptıklarını görmekteyiz. XIII. yüzyıl ortalarından sonra ise hem sivil hem de dini mimari alanında bir gelişme gözlenmiştir.⁵⁰

Türklerin fetihle birlikte eski Bizans kentlerinin yakınlarına yerleştiğini görmekteyiz. Ancak uç bölgelerdeki bu yerleşimler farklı bir durumu ortaya çıkarmışlardır. Örneğin, bu dönemde Türklerin antik Loadicea kenti yakınına yerleşerek adını ondan alan Ladik (Denizli) kentini kurmaları zamanla eski şehrin önemini kaybederek terk edilmesine ve yeni kurulan Ladik kentinin önem kazanmasına sebep olmuştur.⁵¹

Anadolu'daki Türk kentlerinin oluşum sürecini bu aşamalar ile açıklamak mümkündür. Bu aşamalar bize Anadolu da Türklerin köklü değişimlere sebep olmadıklarını ve daha çok mevcut kent kültürü ile kendi kentsel kültürlerini kaynaştırdıklarını göstermektedir.

2.2. Kentlerin Fiziki Yapısını Oluşturan Unsurlar

İbn Batuta tarafından Anadolu kentlerinin planı “Cami, medrese, zaviye, hamam ve genellikle feodaller tarafından ganimet ve vergi fazlalıklarıyla kurulan bir Müslüman kenti için zorunlu, buna benzer yapılar.” şeklinde tasvir edilmektedir.⁵² Özetleyecek olursak Anadolu Selçuklu kentinin mekânsal öğeleri; Orta Asya ve İran, Türk-İslam kültüründen gelmekte olan kültür birikimi ve yerleşim geleneğinin Anadolu'daki Bizans yerleşim kültürü ile mekânsal birlikteliği sonucunda ortaya konmuş unsurlardır.⁵³ İşte biz de bu bölümde Anadolu Türk kentinin fiziksel yapısını oluşturan unsurları bölümlere ayırarak incelemeye çalışacağız.

⁵⁰ Ertuğrul Danık, *Ortaçağ'da Harput*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 62.

⁵¹ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 336.

⁵² V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları, 1988, s. 227.

⁵³ Koray Özcan, “Erken Dönem Anadolu-Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekansal Öğeleri”, *Bilig*, S. 55 (2010), s. 207.

2.2.1. Savunma Tesisleri

Kentlerin o dönemki en önemli fiziki unsurlarından biri savunma tesisleridir. Savunma tesisleri değişik türdeki yapıların bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. İç kale, ahmedek, mahpushane, surlar ve burçlar savunma tesislerini meydana getiren başlıca unsurlardır.⁵⁴ Dönemin seyyahlarından İbn Batuta`da gittiği hemen her şehirde bize bu durumu yansıtmaktadır. Örneğin Antalya şehrinden şu şekilde bahseder: “Şehrin çevresini yukarıda belirttiğimiz bütün mahalleleri de içerisine alan büyük bir sur kuşatır.”⁵⁵ Yine Burdur`dan da şu şekilde bahseder: “Şehrin kalesi dik bir dağın tepesinde bulunmaktadır.”⁵⁶

Selçuklular yerleştikleri bu yeni kentlerde Bizans döneminden kalma bazı kalelerle karşılaştılar. Bu kalelerin bir kısmı şehrin tamamını kuşatmakla beraber daha çok iç kale niteliğindedir. Bunların bir kısmı Selçuklular tarafından değişikliğe gidilmeden güçlendirmeler yapılarak kullanılmıştır. Bu da bize Selçuklu dönemi surlarının belirli bir inşa tarzı olmadığını göstermektedir. Öyle ki bazı şehirleri çevreleyen surların şehrin tamamını içine almadığını görmekteyiz.⁵⁷ Örneğin Konya`da surların, şehrin yayılmış olduğu alanın tamamını içine almadığını ve bazı mahallelerin sur dışında bulunduğunu bilmekteyiz.⁵⁸

Savunma tesisleri içerisinde yukarıda bahsettiğimiz ahmedekleri de kalelerin bir parçası olarak görmekteyiz. Araştırmacılar arasında kesin biçimde tanımlaması belli olmayan bu yapıyı, bazı araştırmacılar iç kale ile aynı form içerisinde değerlendirmişlerdir.⁵⁹ Bir kısım araştırmacı ise ahmedekleri belli bir kente özgü özel bir ad olarak kabul etmiştir. Örneğin Tuncer Baykara, Konya şehrinde bulunan ahmedeğin özel bir ad olduğunu kabul etmiş ve “Ahmed” adından kaynaklandığını söylemiştir. Aynı

⁵⁴ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 336.

⁵⁵ İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi`nden Seçmeler*, çev. İ. Parmaksızoğlu, İstanbul: MEB., 1993, s. 7.

⁵⁶ Batuta, *Seyahatname*, s. 11.

⁵⁷ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 336.

⁵⁸ Baykara, *Konya*, s. 42.

⁵⁹ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 336.

düşünceye sahip yabancı araştırmacılar da söz konusudur. S. Lloyd ve D. Storm Rice`da Alaiye`deki ahmedek teriminin, burayı inşa eden Selçuklu devri yapı ustasının adından kaynaklanmış olabileceğini belirtmişlerdir. Ancak Alaiye ve Konya şehirleri dışında Kayseri ve Sivas şehirlerinde de ahmedeklerin varlığı bilinmektedir. Uğur Tanyeli`de bundan hareketle farklı yer ve zamanlarda inşa edilmiş olan bu ahmedeklerin hep aynı kişi adından kökenlenen bir sözcükle nitelendirilmenin olanaksız olacağını belirtmiştir.⁶⁰ Ahmedeklerin şehir içerisindeki yerleşimi için net bir kural olmamasına rağmen biz ahmedekleri genel olarak dış surların bir parçası gibi, içeriden surlara bitişik yapılmış olarak görmekteyiz. İç kaleler içerisinde saray ve farklı yerleşim alanlarını barındırabilirken, ahmedeklerde böyle bir veriye ulaşabilmek söz konusu değildir. Yani ahmedeklerin askeri işlev taşıyan yapılar olması dışında bir özelliğine ulaşamamıştır. Dolayısıyla ahmedeklerin kentin savunmasından sorumlu bir tür merkez ya da ordunun şehirdeki kışlası, bazı durumlarda da zindan görevini görmekteydi.⁶¹

Savunma tesislerinin fiziki yapısını oluşturan bir diğer unsur ise, iç kaledir. Hemen hemen tüm şehirlerde bir iç kale yer almaktadır. İç kaleler konumları bakımından iki şekilde görülmektedir. Bunların ilki, dış kale surlarının bir bölümüne bitişik olarak yapılmış olanlardır (Kayseri, Alaiye gibi). İkinci grup iç kaleler ise, topoğrafik yapıya bağlı olarak dış kale surlarından tamamen bağımsız bir şekilde, şehrin ortasındaki yüksek bir tepe üzerinde yer almıştır (Sivas ve Konya iç kaleleri). İç kalelerin işlevleri ise, devlet görevlilerinin ikamet alanı ve devlet işlerinin merkezi olmaktı. Diğer bir görevi ise depo vazifesiydi. Ayrıca iç kalede genellikle küçük bir cami ya da mescit de bulunurdu. İç kalelerin genellikle bir ya da iki giriş kapısı bulunurdu. Yine iç kalelerin dışarı ile bağlantısını sağlayan birtakım gizli geçitler ve dehlizleri de barındırdığı bilinmektedir.⁶²

Kaleler şehir için büyük önem arz eden yapılarıdır. Kalelerin şehrin güvenliğinde hem bahsi geçen dönem içerisinde hem de bahsi geçen

⁶⁰ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 151 ve 152.

⁶¹ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 152; Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 337.

⁶² Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 337.

dönemin öncesi ve sonrasında büyük önem oynadığı bir gerçektir. Örneğin Moğollar gibi yıkıcı bir gücün bile Hülagu döneminde Harran Kalesi'nin fethinde zorluk yaşadığı bilinmekte ve bu zorluğun neticesinde şehri fethettikten sonra kaleyi ve şehrin surlarının şerefelerini yıktırıldığı bilinmektedir.⁶³ Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde de buna benzer bir durum Sinop Kalesi'nin fethi esnasında yaşanmıştır. Emirleri, İzzeddin Keykavus'a kalenin çok sağlam ve dayanıklı olduğunu söyleyerek onu fethetmeye imkanın olmadığını belirtmişlerdir. Bunun üzerine kalenin fethi ancak şehrin etrafındaki köylerin tahrip edilmesi, halkın mahsullerinin yakılması ve onlara gidecek olan yiyecek kervanlarına engel olunması ile mümkün olmuştur. Bu şekilde kale içerisine sıkıştırılan halk aman dileyerek, kaleyi teslim etmek durumunda kalmıştır.⁶⁴ Kalelerin bir başka fetih yöntemi ise sessiz ve ani baskınlardı. Bunun bir örneğini Süleyman Şah döneminde görmek mümkündür. Antakya şehri hakiminin ve askerlerinin kendisine baş kaldırdığını öğrenen Süleyman Şah geceleri yol alıp gündüzleri gizlenerek bir gece yarısı baskını yapacaktır. Bir kısım asker kale duvarlarını aşarak şehrin kapısını açacak ve ordusu ile içeriye sızacak sonra da hükümdarın sarayına hücum ederek orayı da ele geçirecektir.⁶⁵ Görüldüğü üzere kalelerin direk saldırı yoluyla fethi oldukça güçtür. Bu yüzden değişik dönemlerde farklı taktikler izlenmiştir.

Önemli diğer bir fiziki unsur ise kale kapılarıydı. Bu kapılar çevre illerden şehre ulaşan yolları kale ile bağlardı. Genellikle bu kapılar önünde toplanan yollar iç kesimlere gittikçe daralmaktaydı. Kapılar şehre giriş ve çıkışların kontrolünü sağlamaktaydı.⁶⁶ Şöyle ki; akşamları kent kapıları kapatılmaktaydı ve eğer bir yolcu gecikirse geceyi surların dışında geçirmek zorunda kalırdı. Sabah olduğunda ise o yolcu sorguya çekilir ve ancak

⁶³ Ali Öngül, *Urfa Tarihi İslam Fethinden Osmanlı Hakimiyyetine Kadar (639-1517)*, Manisa: Emek Matbaası, 2004, s. 174.

⁶⁴ Ahmed b. Lütfullah Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, C. 2, yay. Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi, 2001, s. 47.

⁶⁵ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK., 2000, s. 14.

⁶⁶ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 337.

tatmin edici cevaplar verebilirse içeriye girmesine izin verilirdi.⁶⁷ Bu kapıların bir başka işlevi de özellikle XIII. ve XIV. yüzyıllar itibari ile alınmaya başlanan bazı şehir vergilerinin de toplanmasını sağlamaktı. Bu amaçla bu kapılar üzerine vergi kitabeleri yerleştirilmiş olduğunu bilmekteyiz. Yine bu kitabelerden şehre giriş çıkışlarda tüccarlardan ve malını satmak için şehirlere getiren köylülerden de vergi alındığını öğrenmekteyiz.⁶⁸

Bu kapılar isimlerini genellikle açıldıkları yönde bulunan şehirlerden ya da kapı civarında yer alan pazar gibi önemli yapı topluluklarından almaktaydı.⁶⁹ Örneğin Konya şehrinde yer alan birtakım kapı isimleri şunlardı: Aksaray, At Pazarı, Debbağlar (Dericiler), Meydan (bk. ek 11).⁷⁰ Yine kaleler içerisinde bir cuma mescidi veya camisi barındırırdı. Bunun temel sebebi dönem içerisinde cuma namazlarının sadece belli merkezlerde kılınmasıdır.⁷¹

Anadolu'daki kaleler belki de en önemli rolü Anadolu'nun Türkleşmesi konusunda oynamışlardır. Bir kalenin alınması ile birlikte oraya belli bir asker bırakmak gerekmekte ve bu da orada yeni bir oluşum başlatmaktaydı. Türk güçleri kalelerde aileleri ile birlikte kalınca, kale-şehir ögesi de gelişmeye başlıyordu.⁷²

2.2.2. Mahalleler

Bu dönem şehirleri için mahallenin mekân içerisindeki gelişiminin tespiti yeterli bilgi kaynağı olmaması sebebiyle zordur. Dönemin vakıf kayıtları mahallelerin bulunduğunu bize bildirirse de, mahallenin niteliği, sınırları, hane sayıları ve kent içerisindeki konumu gibi bilgileri bize sunmamaktadır. “Konaklanan yer” manasına gelen bu kelime şehirlerin belli bir semtini belirtmek için kullanılmıştır. Şehirler de mahalle adını alan bu

⁶⁷ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 227.

⁶⁸ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 337.

⁶⁹ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 337.

⁷⁰ Baykara, *Konya*, s. 39.

⁷¹ Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 123.

⁷² Ali Boran, “Türk Sanatında Kale Mimarisi”, *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 880.

küçük nüvelerden meydana gelmektedir. Mahalleler şehirler içerisinde fiziki ve sosyal bir birim olarak önemli roller üstlenmektedir.⁷³ Şehirlerin temel idari birimi olan mahalleler, genellikle merkezinde bir mescit-cami veya tekke-zaviyeyi barındırmakta ve bunların çevresinde yer alan evlerden meydana gelmektedir.⁷⁴

Selçuklu devri mahalle adlarında dikkati çeken genellikle bir şahsın ismini taşıyor olmasıdır.⁷⁵ Bu mahallede oturan varlıklı ve nüfuzlu bir kişidir. Bu kişilerin çoğunun mahallelerine bir mescit yaptırdıkları da bilinmektedir.⁷⁶ Mahallelerin de isimlerini ya mescitlerden ya da kale kapılarından aldığını bilmekteyiz.⁷⁷ Bu durumda cami-mescit inşa ettiren şahsın ya da tekke-zaviyenin kurucu şeyhinin isminin mahalleye veriliyor olmasını gerektirmektedir.⁷⁸

Mahallenin sınırlarının kesin çizgilerle ayrılmadığı bilinmektedir. Ancak mahallelerin belirli bir idari düzen içerisinde yer aldığı da bilinenler arasındadır. Tüm bu olumsuzluklara karşın mahalle sınırlarını tanımlamak yine de imkânsız bir durum değildir. Çünkü cami-mescit ya da tekke-zaviye, mahalleleri fiziki bakımdan birbirinden ayırmaktadır. İki mahallenin birbirinden fiziksel ayrımını sağlayan tek kıstas ise yol ağıdır. Mahallelerin oluşumunda, evlerin etraflarını çevrelemesiyle birlikte mahallelerin çekirdeği haline gelen cami-mescit ya da tekke-zaviye gibi yapı unsurları, aynı zamanda mahalleler içerisindeki yol ağlarının da şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Şekillenen bu yol ağları ise yöneldikleri mekânların mahallenin çekirdeği olması sebebiyle, mahallenin fiziki örgüsünü meydana getirmişlerdir.⁷⁹

⁷³ Nevzat Topal, “Karamanoğulları Döneminde Aksaray’da İskan ve Mahalleler”, *TBAD.*, S. 20 (2006), s. 209.

⁷⁴ Nevzat Topal, “Aksaray’da İskan”, s. 209; Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 337.

⁷⁵ Baykara, *Konya*, s. 50.

⁷⁶ Nevzat Topal, “Aksaray’da İskan”, s. 212.

⁷⁷ Muhammet Görür, “Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri”, *Türkler*, C. 8, Ankara: YTY., 2002, s. 204.

⁷⁸ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 337.

⁷⁹ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 338.

Şehirlerde müslim ve gayrimüslim halk genelde ayrı ayrı mahallelerde yaşamaktaydı.⁸⁰ İbn Batuta da bu durumu desteklemektedir. Batuta'nın da belirttiğine göre şehir halkı farklı din ve etnik gruplara göre ev yapmakta ve bu şekilde şehirleri oluşturmaktadır.⁸¹ Özellikle büyük şehirlerde Latinlere, Yahudilere, İranlılara, Araplara ve yabancı Türklere (İdil Bulgarları gibi) ait mahalleler ya da koloniler olduğunu görmekteyiz.⁸² Bu durumu dönemin seyyahlarından İbn Batuta da Antalya şehrini anlatırken şehir halkının ırk ve dinlerine göre ayrı ayrı mahallelerde oturduğunu söyleyerek ortaya koymaktadır.⁸³ Ancak bu durumu çok da yadsımamak ve bunun sistematik bir ayrımcılık olduğunu düşünmek yerine aynı din ve ırktan olan kişilerin doğal olarak bir arada yaşama eğilimi olarak algılamanın daha doğru bir kanaat olacağı yönünde düşünmekteyiz.⁸⁴ Çünkü azınlıkların ayrı birer mahallede oturmasına karşın, Türk mahalleleri içerisinde yabancılara ait mülklerin bulunması bize bu konuda kesin bir zorlama ve sınırlamanın olmadığını düşündürmektedir.⁸⁵

2.2.3. Meydan

Anadolu Türk kentinin değişmez bir diğer fiziksel unsuru da meydanlardır. Meydanların genel olarak işlevi belirli bir yapı ve bu yapıya yönelen yolların odaklaşmasını ve bu şekilde kent içerisinde geniş halk kitlelerinin belirli bir akış içinde toplanmalarını sağlamaktı. Anadolu Türk kentindeki meydanı ise kentsel işlevlerin gerçekleştirilebilmesi ve sosyal olayların görülebilmesi için kentte yaşayan her kesimin faydalanabileceği açık alanlar olarak tanımlamak mümkündür.⁸⁶

⁸⁰ Hamit Pehlivanlı, "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)", *Tarih El Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, ed. Ahmet Nezihi Turan, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2006, s. 110.

⁸¹ Mustafa Gündüz ve M. Cengiz Yıldız, "Türk Yazılı Kültüründe Komşuluk", *ESBD.*, C. 7, S. 25 (2008), s. 135.

⁸² Pehlivanlı, "Selçuklu Müesseseleri", s. 110.

⁸³ Batuta, *Seyahatname*, s. 6.

⁸⁴ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 148.

⁸⁵ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 338.

⁸⁶ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 338.

Meydanları kendi içerisinde üç gruba ayırabilmekteyiz; ilk olarak daha çok batılı tarzda olan sokakların kesişmesi ile kavşak görevi üstlenen meydanlardır. Bu tarz meydanların sayısı Anadolu`da oldukça azdır. İkinci olarak ise, merkezinde sosyal bir yapının yer aldığı ve buna doğru yönelen sokaklarla, merkezi bir toplanma alanı oluşturan meydanları görmekteyiz. Bu meydan türünü Anadolu kentlerinde oldukça fazla görmekteyiz. Bu meydanlarda geniş halk kitleleri bir arada bulunur ve köy-şehir ticaret ilişkisi sonucu pazarlar da bu alanların çevresine yerleşirlerdi.⁸⁷ Üçüncü grup meydanlar ise ilk iki gruptan tamamen farklı olarak genellikle geniş alanları oluşturuyordu. Bu sebeple böylesine geniş alanlar sur içerisinde yer alamayacağından, genellikle surların dışında ve özellikle kale kapısı yakınlarında yer almaktaydı. Bu meydanları ne yollar ne de sosyal içerikli bir yapı meydana getirmekteydi. Bu meydanları oluşturan temel unsur geniş ve uygun açıklıklı topoğrafyadır.⁸⁸

Meydanlarda değişik amaçlar doğrultusunda kitlelerin toplandığını tarihi kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bayram namazlarının bu alanlarda topluca kılınması gibi.⁸⁹ Yine bayramlarda buralarda şenliklerin düzenlendiği, misafir karşılama ve uğurlama törenlerinin burada yapıldığı ve birtakım cezalandırmaların da burada gerçekleştirildiği bilinmektedir. Meydanlar sosyal açıdan önemli yerlerdi. Dini bakımdan camideki bir toplantının değeri ne ise sosyal açıdan bir toplantının meydandaki değeri o idi. Meydanlar halkın şenlik, gezinme ve dinlenme alanları idi.⁹⁰ Özellikle şehir dışında yer alan meydanların yeşil alanları ile insanları çektiği bilinmektedir.

⁸⁷ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 338.

⁸⁸ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 339.

⁸⁹ Baykara, *Konya*, s. 67.

⁹⁰ Baykara, *Konya*, s. 68.

2.2.4. Saray

Anadolu Türk kentlerinin bazılarında sarayların yer aldığı bilinmektedir. Özellikle sultanlar tarafından kullanılmakta olan ya da meliklerin idare ettiği, başlıca büyük kentlerde sarayların olduğu bilinmektedir.⁹¹

Anadolu kentlerinde iki tür saray yapısı ile karşılaşmaktayız: Birinci grup saray yapılarının genellikle şehir merkezlerinde, bazen surların içinde bazen de iç kalelerde yer aldığını bilmekteyiz. Bu tür saraylar daha çok hükümet işlerinin yapıldığı devlet binaları olarak görülmekteydi. Bu tür sarayların kaynaklarda “devlethane” olarak adlandırıldığını da görmekteyiz ve bunlara Konya, Kayseri, Erzincan, Sivas ve Harput gibi şehirlerde rastlamaktayız.⁹² Bu tarz inşa edilmiş olan saraylarda ya da diğer adıyla devlethaneler de hukuki ve kanuni işlerin görüldüğü, yabancı ülkelerden gelen elçilerin kabul edildiği ve sultanların halkın istek ve şikâyetlerini dinlediği bilinmektedir. Devlethanelerin Anadolu Selçuklu kenti içerisindeki mekânsal örgütlenmesi konusu tam netlik kazanmamış olsa da yukarıda da belirtmiş olduğumuz iç kale içerisinde inşa edildiği görüşü kabul görmektedir. Buna örnek olarak da Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde yaptırıldığı anlaşılan “Konya Devlethanesi”, “Bâb-ı Sultânî” adı verilen Konya iç kalesinin, “Saltanat Sarayı Kapısı” adı verilen kapısının hemen dışında konumlandırıldığı belirlenmiştir.⁹³ İkinci tür saray yapıları ise şehre yakın işlek bir güzergâh üzerinde yer alan; ancak tamamen şehrin dışında bir saray kompleksinden oluşan yapılardır. Türk yöneticilerde genel eğilim sarayı çoğunlukla kentin merkezine; hatta yakınına değil, hemen yerleşme alanının kenarına inşa etmek yönündedir. Bu saraylar genellikle bir su kaynağı ya da göl kıyısına inşa edilmiş ve etrafı yüksek duvarlar ile çevrelenmiştir. Anadolu`da bu türde inşa edilmiş iki saray görmekteyiz: Bunlar; Kayseri Keykubadiye ve Beyşehir Kubadabad saraylarıdır.⁹⁴ Sarayı merkezde inşa etmekten kaçınan bu anlayışın temelinde birkaç sebep yatabilir: Birincisi bilindiği üzere Türkler Anadolu`ya geldiklerinde mevcut

⁹¹ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 339.

⁹² Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 339; Özcan, “Erken Dönem”, s. 200.

⁹³ Özcan, “Erken Dönem”, s. 200.

⁹⁴ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 339; Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 172.

kentlere yerleşmişlerdi, dolayısıyla bu çapta büyük yapıları konumlandırarak alan bulmak oldukça zordu, ikinci neden ise Selçuklu sultanlarının eski alışkanlıklarını sürdürmesi olabilir. Yerleşik yaşama geçseler bile çadır hâlâ Selçuklu sultanlarının yaşantısında önemli bir yer tutmaktaydı.⁹⁵

Anadolu`da Bizans döneminden kalan mevcut saray binaları harap olmaları ve Türk saray kültürüne uygun olmamaları sebebiyle kullanılmamıştır. Sultanlar bu yapıların yerine kendi saraylarını inşa etmeyi tercih etmişlerdir. İlk yapılan saraylarda güvenliğin ön planda tutulması sebebiyle genellikle surların içinde kaldıklarını ya da iç kalede bir cami ile birlikte yer aldıklarını görmekteyiz; ancak sonraki dönemlerde fetih hareketlerinin tamamlanıp devletin güçlenmesi ile birlikte sultanların saray inşa ettirdiklerini görmekteyiz. Bu dönemde sarayın en önemli işlevi iktidar ve idare makamı olmasıdır.⁹⁶

Sarayların etrafında geniş açıklıklar yer alırdı. Çeşitli eğlenceler ve karşılama törenleri bu alanlarda yapılır, ayrıca ordu da burada toplanırdı. Bu durum bize yukarıda bahsettiğimiz meydanlar ile saraylar arasındaki ilişkiyi göstermektedir.⁹⁷

Sur dışında yer alan ve kente yakın yerlerde bulunan saraylar ise daha çok günümüzde yazlık olarak adlandırılan dinlenme yerleri idi; ancak yine de bazı devlet törenleri ve bazı eğlenceler bu saraylarda yapılmaktaydı. Bu saraylar sur içinde yer alanların aksine oldukça geniş alanlara yayılmış olan karmaşık yapılardır. Bu saraylarda devletin ileri gelenleri ile saltanat ailesinden başka kimse bulunmazdı; ancak bu sarayların çevresinde idareci ve beylere ait köşk ve evler yer alabiliyordu.⁹⁸

Genel olarak fiziki yapılanma ve konumlarından bahsettiğimiz sarayların mahiyetleri hakkında elimizde pek fazla bilgi olmasa da birtakım verilere döneme ait kaynaklardan ulaşabilmekteyiz. Mesalikä`l Ebsar adlı eserde Germiyan hükümdarı I. Yakub`un sarayı ile ilgili bilgiler

⁹⁵ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 173.

⁹⁶ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 339.

⁹⁷ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 340.

⁹⁸ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 340.

edinebilmekteyiz. Eserin sahibi Ömerî, I. Yakub'un sarayında sultanlara mahsus kölelerden, mutfaktan, ahırlardan ve şahane elbiseleri olduğundan bahsetmektedir. Yine dönemin seyyahlarından İbn Batuta, Aydınolu Mehmed Bey'in sarayına girdiğinde koridorda yirmi kadar ipek elbiseli kölenin varlığından söz eder. Merdivenlerden çıktığında ise ortası havuzlu bir daireye girdiğini ve bu havuzun her köşesinde tunçtan birer aslan heykeli olup, bu heykellerin ağızlarından havuza su aktığını, salonun etrafının sedirler ile döşeli olduğunu, bunlardan birinin ise sultana mahsus olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında altın ve gümüşlü takımlarda şerbetler verildiğinden bunların kaşıklarının da aynı madenden olduğundan bahsetmiş ve aynı meşrubatın çini kâse ve tahta kaşiklarla servis edildiğinden de söz etmiştir. Bütün bunların bize gösterdiği şey ise Anadolu Beylikleri'nin her birinin küçük egemenlik alanlarına sahip olmasına rağmen köklü bir kültür ve uygarlığı bünyelerinde barındırdığı ve sanılanın aksine göçebe bir kabile reisinin etrafında toplanmış birkaç yüz atlının devamlı yağma hareketleri ile hayatlarını sürdürmediklerini ortaya koymaktadır.⁹⁹

2.2.5. Ulaşım

Anadolu kentlerindeki ulaşım ağı yapısına gelince, kentlerin geometri dışı bir yol ağına sahip oldukları dikkati çekmektedir. Aslında geometri dışı yol yapısı Helenistik ve Roma dönemindeki düzgün yol dokularının Bizans döneminde bozulması ile birlikte ortaya çıkmıştı. Türk fethi ile birlikte de bu durumda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır;¹⁰⁰ ancak devralınan bu yollar şekillerini ve genişliğini korurken, yeni yapılan yollar İslami geleneğe bağlı kalınıp daha geniş tutulma yolu seçiliyordu.¹⁰¹ Yollar genel olarak kale kapıları önünde geniş arterler oluşturma eğilimi göstermekteydi, iç bölgelere doğru gidildikçe ise daralmaktaydılar. Bu durumda yol ağının oluşumunda başka unsurların da etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu unsurların başında evler yer almaktadır. Evler parsellere inşa edilirken topoğrafya,

⁹⁹ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, çev. Yaşar Yücel, Ankara: TTK., 1991, s. 308.

¹⁰⁰ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 340.

¹⁰¹ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 233.

manzara, görünüm açısı ve komşu hakları dikkate alınır. İşte evlerin sadece bu düzenleme esası ile yönlmesi sonucu, sadece insan ve hayvan ulaşımına elverişli dar sokakların oluştuğunu görmekteyiz. Yine bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak bağlantısı ev ile sonuçlanan çıkmaz sokaklar ile karşılaşmaktayız.¹⁰²

Yolların şehir içerisindeki dağılımı ise önemli sosyal, iktisadi ve idari yapılara göre ayarlanmaktaydı. Örneğin yollar şehir kapılarından iç kesimlere doğru daralmasına karşın yine de ana arter özelliğini korumakta ve cuma cami, pazar ya da çarşıya doğru yönelmekteydi.¹⁰³ Bu da bize önemli sosyal, iktisadi ve idari yapılar ile surların ve evlerin yol kenarlarına sıralanmasının şehir dokularını oluşturduğunu göstermektedir.¹⁰⁴

Anadolu Türk kenti konusunda bugüne kadar yapılan araştırmalarda yol ağının, kendiliğinden oluşan ve geometri dışı bir nitelik taşıdığı gözlemlenmekte ve çıkmaz sokakların çokluğu bilinmektedir.¹⁰⁵ Şehir yapıları içerisindeki çıkmaz sokaklar genel kullanıma açık değildi. Bu çıkmaz sokağın yer aldığı çevredeki aile hayatı ile ilgilidir. Çıkmaz sokağı diğer sokaklarından ayıran özelliği de budur zaten. Ayrıca evlerin yerleştirilmesinde gözlenen kişisel menfaat kaygısı, yapı adalarında artan nüfustan dolayı düzensiz bölümlenmeye gidilmesi çıkmaz sokakları doğuran sebeplerdendir.¹⁰⁶

Şehir içerisinde yer alan bu yollar dışında elbette özel nitelikler taşıyan ve buna göre gruplandırılan yolların varlığı da bilinmektedir. Bunların ilki askeri amaçlı yollardır. Bu yollar üzerinde büyük insan kitleleri yol alacağı için en az dört kişinin yan yana yürümesine elverişli olmalıdır. Gece kalınacak yerler olan menziller* binlerce kişinin kalabileceği kapasiteye sahip olmalıdır. Su açısından gerektiğinde bir günde on binlerce kişinin

¹⁰² Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 340.

¹⁰³ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 340.

¹⁰⁴ Görür, "Aksaray", s. 203.

¹⁰⁵ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 154.

¹⁰⁶ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 340.

* Menziller, şehirlerin dışında yer alan askeri ya da ticari amaçlı kervanların ihtiyaçlarını karşılayan ve güven içerisinde konaklamalarına imkan veren kervansaray yapılarıdır. "Menzil Hanlar" olarak da adlandırılmaktadır.

ihtiyacını karşılayabilecek kapasiteye sahip kaynaklar olmalıdır. Bu yüzden askeri yolların güzergâhı en kısa ulaşılabilir noktalar değil, bu şartları taşıyan en uygun noktalardan geçerdi. İkinci olarak ise ticari amaçlı yollar ön plana çıkmaktadır. Bu yollarda kısa olmalı ve gerektiğinde bir hayvanın gidebileceği genişliğe sahip olmalıdır. Ticaret kervanlarında büyük insan kitleleri olmadığı için menzillerde su ve öteki gıda şartlarının askeri amaçlı yollarda olduğu kadar geniş olması şart değildir. Bir diğer yol türü ise çoğu zaman ticari amaçlı yollarla aynı güzergâha sahip olan haberleşme-posta amaçlı yollardır. Bunun sebebi elbette haberlerin en kısa sürede ulaşması gereken noktaya ulaşmasını sağlamaktır.¹⁰⁷

Bunların yanı sıra Anadolu kentlerinin bir bölümünde deniz taşımacılığı da söz konusu idi. Örneğin XIV. yüzyılın ilk yarısında Menderes ırmağı üzerinde yolcu ve eşya taşımacılığı yapıldığını bilmekteyiz.¹⁰⁸ Bunu dönemi anlatan kaynaklardan biri olan Ömerî'nin eserinde de görmekteyiz. Ömerî'de Menderes ırmağında gemilerin ve kayıkların gezdiğinden, Germiyan ili ahalisinin bu ırmak sayesinde kolaylıkla yolculuk yaptığından bahsetmektedir.¹⁰⁹ Yine dönemin seyyahlarından İbn Batuta'da Eğridir Gölü üzerindeki bir gemi taşımacılığından bahsetmekte ve bu gölde dolaşan gemiler ile iki günde Akşehir ve Beyşehir'e gitmenin mümkün olduğundan bahsetmektedir.¹¹⁰ Özellikle Antalya ve Alaiye'nin alınışından sonra Anadolu'nun güney kıyılarında Türk gemicileri de ortaya çıkmıştı. Ayrıca bu bölgelerde yer alan tersanelerde sadece savaş gemileri değil, ticaret gemilerinin de inşa edildiği bilinmektedir.¹¹¹ Yine Anadolu'daki bu deniz taşımacılığının ucuz olduğunu görmekte ve bu ucuzluğunda Mısır'a, Avrupa ve Afrika pazarlarına yönelik olarak özellikle kereste ticaretinde gelişmeyi sağladığını bilmekteyiz.¹¹²

¹⁰⁷ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 188.

¹⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, TTK., 2003, s. 248.

¹⁰⁹ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr I*, s. 308.

¹¹⁰ Batuta, *Seyahatname*, s. 11.

¹¹¹ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 187 ve 188.

¹¹² Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 222.

Deniz yolu ulaşımında elbette gemiler ulaşımı sağlarken kara yollarında da ulaşımın ne şekilde sağlandığına değinmekte fayda var. Kara yollarında hem insan hem de yük taşımacılığı hayvanlarla yapılırdı. İnsanlar genel olarak at sırtında yolculuk ederlerdi. Ancak nadiren at arabalarının da kullanıldığı bilinmektedir. Yük taşımacılığı ise genel olarak deve kervanları ile yapılmaktadır. Deve, Bizans devrinde pek görülmeyen; ancak Türklerin bölgeye gelmesiyle birlikte görülmeye başlanan bir hayvandır. Devenin tercih sebepleri ise dayanıklı oluşu ve taşıma imkânının fazla olmasıdır. XIX. yy. ortalarına kadar deve Anadolu'daki taşımacılığın temelini oluşturacaktır; çünkü taşımacılıkta at ve eşek 1 birim taşıyabilirken katır 2, deve ise 4 birim taşıyabilmekteydi. Dönem içerisinde at arabası ya da kağrı gibi taşıtlar ise daha çok eşya ve malların yakın pazarlara taşınmasında kullanılmaktaydı.¹¹³

2.2.6. Mescit-Cami

Mescit-cami yapıları Anadolu kentinde fiziki yapıyı yönlendirici önemli etkenlerdir. Mahalle oluşumlarında, kentlerin kuruluş ve gelişimlerinde cami-mescitler çekirdeği oluşturan önemli yapılardır.¹¹⁴ Ayrıca mescit-cami yapıları halkın topluca ibadetlerini gerçekleştirdiği önem arz eden dini müesseselerdir.¹¹⁵ Anadolu'da ilk camiler sur içerisinde yer almış ve eski geleneklerin devamı olarak sarayla bir arada inşa edilmişlerdir. Kenti idari ve dini açıdan etkileyen bu iki unsurun birlikteliği kentlerin fiziki yapısının oluşum sürecini de etkilemiştir.¹¹⁶

Anadolu'da ilk inşa edilen camilerin bir kısmının eski kilise ve yapı kalıntıları üzerine kurulduğu bilinmektedir.¹¹⁷ Örneğin Aksarayînin eserinde belirttiğine göre Sinop'un fethinden sonra Pervane Muineddin tarafından, Sinop'ta bulunan bir kilisenin eski binasının temelini üzerine

¹¹³ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 191.

¹¹⁴ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 340.

¹¹⁵ Serpil Koyuncu, *Anadolu Selçuklu Dönemi Türk Kültür Hayatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2002, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 116872), s. 17.

¹¹⁶ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 341.

¹¹⁷ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 341.

büyük bir bina ilave ettirerek camiye dönüştürdüğünü belirtmektedir. Böylece İncil'in sesinin yerini Kur'an sesinin aldığından ve çan sesinin de yerini ezan sesine bıraktığından söz etmiştir.¹¹⁸ Kiliselerin, camiye dönüştürülmesi konusunda Selçuklular döneminde bir ayırım bulunmaktadır. Bu ayırımın temelinde şehrin ne şekilde teslim alındığı yatmaktadır. Bir antlaşma sonucu teslim alınan şehirlerde umumiyetle kilise gibi mabetlere dokunulmazken kılıç yoluyla ele geçirilen şehirlerde kiliselerden hiç olmazsa bir veya birkaçı cami haline getiriliyordu.¹¹⁹ Sonraki dönemlerde inşa edilen cami ve mescitlerin ise daha çok yeni alanlarda yer aldıkları bilinmektedir. Şehirlerdeki camilerin hiçbiri diğerlerinden nitelik veya nicelik bakımından üstün değildi. Ancak Selçuklu kentlerinde sultanın gittiği ve bu sebeple bu camilerin sultan camileri olarak adlandırılması camiler arasındaki tek farklılıktır.¹²⁰

Anadolu kentlerindeki külliye yapılarına gelince bunlar planlı ve kronolojik zaman bütünlüğü gösteren yapılar değildir. Daha çok bazı yapıların konumları ile zaman içerisinde bu yapıların etrafında gelişen diğer yapıların bir araya gelerek külliyeleri oluşturduğu görülmektedir. Yine bu yapıların etrafında küçük meydanlar oluşturdukları da söylenebilir.¹²¹

Ayrıca ulu cami şeklinde bir kavram ile karşılaşmaktayız. Bu kavram sultan cami olarak da adlandırılan ve diğer camilerden üstün görülen bir cami türü olarak ortaya konmaktadır. Ancak Doğan Kuban, bu görüşü savunurken Osman Eravşar bunun tam aksini savunmaktadır. Osman Eravşar ise sultanın gittiği camilere sultan cami denildiğini; ancak bunun bir üstünlük göstergesi olmadığını belirtmektedir. Yine Türk kentinde kesinlikle katedral benzeri bir cami-mescit ayırımının olmadığını da belirtmektedir.¹²²

¹¹⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 63.

¹¹⁹ Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, İstanbul: Marifet Yayınları, s. 126 ve 127.

¹²⁰ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 341.

¹²¹ Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 341.

¹²² Eravşar, "Ortaçağ Kentleri", s. 341.

Sonuç olarak cami-mescit gibi yapıların mahallelerin çekirdeğini oluşturduğunu bilmekte ve bu bağlamda mahalle içerisinde yer alan yolların oluşumunda, evlerin konumlanmasında da etkin olduğunu bilmekteyiz. Yine cami-mescit yapıları bu işlevleri ile genel olarak Anadolu kentlerinin fiziki yapısını meydana getiren önemli fiziki unsurlar olarak da karşımıza çıkmaktadırlar.

2.3. Anadolu`da ki Kent Modelleri

Türkler Anadolu`ya geldiklerinde bu yeni coğrafyada kendilerinden önce kurulmuş birçok kentle karşılaştılar.¹²³ Ancak Türkler Anadolu`ya gelmeden önce bu şehirlerin ve kasabaların birçoğu birer askeri garnizon Bizans`taki adıyla “castron” yani “kale-kent” olarak oluşturulmuşlardı. Bu özelliklerini sonuna kadar koruyan bu şehirlerin hiçbirini gerçek anlamda bir şehir olarak nitelendirmek mümkün değildi. Afyon, Seferihisar, Hasankeyf, Adıyaman gibi şehirler bu tipte kurulmuş ve içine garnizon yerleştirilmiş şehirlerdi.¹²⁴ Bu kentlerin yanı sıra Türklerin bazı bölgelerde kendilerine yeni yerleşimler de kurdukları gözlenmiştir.¹²⁵ Genel olarak Anadolu kentleri ya hiç kesintisiz oturulmuş yahut yeniden yerleşilmiş merkezlerdir. Bunun temel sebebi Anadolu`nun eskiden beri çok yoğun olarak kentleşmiş bir bölge olması ve coğrafi koşulların tamamen yeni bir yerleşim merkezi kurulmasına çok nadir elverişli olmasıdır.¹²⁶ Bazen bir kentte kesintisiz oturulduğunu gördüğümüz gibi, bazen de Archelous ile Aksaray örneğinde olduğu gibi kentler önce boşalmış daha sonra ise yerleşime açılmıştır. Yine bazen eski bir kentin yakınında kurulan yeni bir kentin yenisinin yerini aldığı da olmuştur. Örneğin adındaki eski kelimesine karşın Eskişehir, Dorylaion kenti harabelerinin üç kilometre güneyinde kurulmuş yeni bir kenttir.¹²⁷ Yine de Türklerin köklü bir kentleşme tarihine sahip olduğunu bildiğimiz Anadolu kentlerinde, fetihten sonra esaslı bir

¹²³ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 341.

¹²⁴ Salim Koca, “Diyar-ı Rum`un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Haline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, *TAD.*, S. 23 (2008), s. 21 ve 22.

¹²⁵ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 341.

¹²⁶ Cahen, *Anadolu*, s. 146.

¹²⁷ Cahen, *Anadolu*, s. 147.

değişime gitmediklerini görmekteyiz. Türkler Anadolu`da Orta Asya`dan beri sahip oldukları şehir kültürlerini, Anadolu`daki geleneksel şehir kültürü ile kaynaştırarak bir arada uygulamışlardır.¹²⁸

Anadolu Türk kentinin fiziksel yapısına göre modellemesini ilk defa M. H. Yinanç yapmıştır. Anadolu`ya Türklerin gelmesiyle birlikte meydana gelen değişimi üç gruba ayırmıştır. Yaptığı bu gruplamaya göre, ilk grubu Türklerin bulmuş oldukları eski kentlere yerleşip büyük değişimlere yol açmadıkları yerleşmeler oluşturmaktadır. Anadolu kentlerinin de çoğunun bu şekilde olduğunu belirtmiştir. İkinci gruplamayı ise, tahrip olmuş kentlerin yakın çevresine ya da bu kentlerin üzerine yapılan yerleşmeler oluşturur. Bu tür kentlere örnek olarak Sivas, Kayseri ve Konya`yı vermiştir. Son gruplamayı ise Türklerce kurulan yeni kentler oluşturmaktadır.¹²⁹

Anadolu Türk kentlerinin fiziki yapısına dayanarak diğer bir modellemeyi de Uğur Tanyeli yapmıştır. Tanyeli`nin gruplaması ise şu şekildedir: “Uç Bölgesi Kentleri” ve diğer kentleri de şehri sınırlayıcı ve biçimlendirici bir unsur olan surlarına göre “Açık ve Kapalı Kent Modeli” şeklinde iki gruba ayırmıştır.¹³⁰

Kapalı Kent Modeli; bu kent modeline giren kentlerin temel özelliği yerleşim alanının çok büyük bir kesiminin sur ile çevrelenmiş olmasıdır. Sur dışında da bazı yerleşme alanlarının bulunduğu da elbette bir gerçektir ancak bunların niteliği konusunda genelleme yapacak düzeyde yeterli bilgiye sahip bulunmamaktayız. Buna rağmen tabakhaneler gibi şehri kirletici unsurların şehrin dışında bulunduğunu, yine buna ek olarak kent meydanının da sur dışında konumlanan öğelerden biri olduğunu kesin olarak söyleyebilmekteyiz. Sur dışındaki bazı yerleşim parçalarının her ne kadar gayrimüslimlerce inşa edildiği düşünülse de bunun tüm kapalı kentler için ne kadar genel geçer olduğunu bilememekteyiz. Yalnızca Konya`da Ermeniler`in sur dışında yerleştiği bilinmektedir. Meydanda sur dışında

¹²⁸ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 341.

¹²⁹ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 341; Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 39.

¹³⁰ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 341.

konumlanmış olan öğelerden biridir. Bütün kapalı kentlerin diğer bir özelliği ise bir iç kaleye sahip olmalarıdır. Kent alanının ortasına konumlanmış bağımsız yapıları iç kale olarak nitelendirebilirken, asıl surla eklemlenmiş şekilde inşa edilmiş olanları ise ahmedek diye nitelendirmek gereklidir. Kentsel yerleşim alanının örgütlenme biçimi ise kamusal yapıların dağılımı bakımından homojendir. Yani kentin herhangi bir kesiminde bir yoğunlaşma eğilimi görülmemekte ve bu tür kentlerde merkez genel olarak ticari bir işlev taşımaktadır. Bahsi geçen bu ticaret alanı büyük ölçüde sur içinde yer alır ve kapılardan birine yakın şekilde konumlandırılırdı.¹³¹

Açık Kent Modeli; bu kent modeli adından da anlaşılacağı üzere surla çevrili olmayan bir yerleşim birimini ifade etmektedir. Ancak bu tanımlamadan bu gruba giren kentlerin tamamen savunma tesislerinden yoksun olduğu düşünülmemelidir. Bu kentlerin daima bir savunma kuruluşuna sahip olduğu gözlenmiştir. Hatta bunun bazen tek başına bir kale olmaktan öteye geçerek, kentin önemli bir kesimini içerisine alan sur formuna dönüşebildiğini de görmekteyiz. Bunun yanında bu kale ya da surlar, kent onu aşsa bile asla önemini yitirmemekte sürekli onarım görmekte, eklenti ve geliştirmeler de yapılmaktadır. Ancak bir surun varlığı bu tür kentlerde kesinlikle yerleşme alanının önünde bir engel değildir. Hatta surla çevrilmemiş olan kesim çoğu zaman savunulabilir yani surla çevrilmiş olan kesimden daha geniş bir alan kaplar hale gelmiştir. Bu tip kentlerde ticaret alanı sur dışına taşmış ya da tümüyle sur dışında örgütlenmiş olarak görülebilmektedir. Milletlerarası uzun mesafe ticaretinin izlenen ekonomi politikaları sonucu gerçekleşen atılımı sur dışına yerleşme eğilimini daha da arttırmıştır.¹³² Bu kent tipine örnek olarak Amasya, Erzurum, Afyon, Kayseri, Kırşehir ve Tokat`ı göstermek mümkündür.¹³³

Uç Bölgesi Kentleri; bu yörelerin erken dönem Anadolu'sunda göçebelerin yoğun biçimde kentleşmiş iç bölgeler yerine, özgür eylem

¹³¹ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 41 ve 42.

¹³² Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 65.

¹³³ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 69.

olanakları bulabilecekleri batıya doğru yığılma göstermeleri uç yörelerini oluşturan nedenlerin başında gelmektedir. Bu sebepten bu kent modeli ikili bir yapı göstermektedir. Bir yanda Bizans kale-kentinin çekirdeğini oluşturduğu eski kent, diğer yanda ise Türklerin ondan kopuk şekilde meydana getirdiği yerleşim yer alır. Bunlar birlikte tek bir kent gibi görünse de iki ayrı toplumsal yapıya hizmet eden iki odak gibi işlev görürler.¹³⁴ Bu kentlerin fiziksel yapısını belirleyen diğer bir unsur da içinde yer aldıkları bölgenin sürekli mücadelelere sahne olması olmuştur. Özellikle Türkler ve Bizans arasında süren bu sürekli mücadele, Türk egemenliğinin buralarda yerleştiği dönemlerde bile iki etnik grubun ayrı ayrı yaşamasına sebep olmuş olmalıdır ve bu ayırım sadece mahalle düzeyinde olmanın ötesine geçerek kentsel alanın parçalanması biçiminde de ortaya çıkmış olmalıdır. Böylesi bir parçalanmayı sadece salt etnik Türk ile Hristiyan mücadelesine bağlamak tam olarak yeterli değildir. Bunun yanı sıra mevcut kentli kitleler ile kentleşmeye yeni başlamış olan göçebe kitlelerin dahi bu parçalanmada rol oynadıkları gözlenmektedir.¹³⁵ Bu kent modelinde ticaret merkezi henüz surların dışına taşma eğilimi göstermemiş ve surla çevrili eski yerleşme alanı içerisinde kalmıştır.¹³⁶ Bu kent modeline örnek olarak Ankara, Kütahya, Eskişehir gösterilebilir.¹³⁷

Son olarak Koray Özcan'ın da Selçuklu dönemi Anadolu kentleri hakkında bir gruplandırması söz konusudur. Özcan, kentleri “Kale Kent”, “Açık Kent” ve “Dış Büyüme Odaklı Kent” olarak üçlü bir sınıflamaya tabi tutmuştur (bk. ek 3). Birinci grubu oluşturan kale kent modelini de kendi içerisinde iki alt gruba ayırmıştır.¹³⁸ Konya, Kayseri ve Erzincan gibi ulaşım sisteminin odak noktasında yer alan ve buna bağlı olarak nüfusu fazla olan ve kısmen sur dışına taşan bu kentleri “A Tipi Kale Kent” ya da “eklemli-

¹³⁴ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 86.

¹³⁵ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 84.

¹³⁶ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 86.

¹³⁷ Tanyeli, *Fiziksel Yapının Evrimi*, s. 88.

¹³⁸ Sultan Murat Topçu, “Develi Şehrinin Selçuklular Dönemindeki Fiziksel Yapısı”, *KAD.*, S. 38 (2013), s. 3.

kale kent” modeli olarak değerlendirmiştir.¹³⁹ Diğer alt model olan “B Tipi Kale Kent” modeli ise, Anadolu`nun ticaret ağı üzerinde yer alan aynı zamanda askeri bir üs olma özelliği taşıyan kentleri tanımlar. Antalya ve Sinop gibi tamamen sur içerisinde yerleşme gösteren kıyı yerleşmeleri ile Sivas gibi ulaşım sisteminin odak noktasında yer alan ve savunma amaçlı askeri merkez niteliği taşıyan yerleşmeler bu modele örnektir.¹⁴⁰

“Açık Kent” modelinde ise kentler genellikle sosyo-ekonomik potansiyellerin yanı sıra buldukları coğrafyanın yerleşime imkân tanınamasından dolayı sur dışında gelişme göstermişlerdir. Bu kent tipini de iki alt modele ayırmıştır. Özcan, “A Tipi Açık Kent” modelini Kırşehir gibi ahi örgütlenmelerinin bulunduğu, pazarlar gibi ticari alt yapıları bulunan kentler olarak nitelendirmiştir. “B Tipi Açık Kent” modelini ise Selçuklular döneminde ortaya konulmuş olan sosyo-ekonomik dinamikler sonucunda kentin sur dışına yerleşilebilir alanlara kayması olarak nitelendirmiştir. Buna örnek olarak Amasya ve Tokat`ı göstermiştir¹⁴¹ “Dış Büyüme Odaklı Kent” olarak adlandırdığı gruplandırmada ise Kütahya`da olduğu gibi şehir merkezinin odağından uzak genellikle külliye çevresinde oluşmuş küçük çaplı yerleşimler ile birlikte meydana gelen bir kent oluşumunu ortaya koymuştur.¹⁴² Yani Ankara, Çankırı ve bahsi geçen Kütahya gibi uç bölgelerinde savunma ve güvenlik unsurlarının kentsel mekân organizasyonlarını etkileyerek, küçük oluşumların bir araya gelerek oluşturdukları kent modelleridir (bk. ek 4).¹⁴³

2.4. Anadolu`da Mimari Sanatının Gelişimi

Anadolu`da pratik gereksinimler için yapılmış han, kervansaray, medrese, cami gibi yapılar sanat yapıtları özellikleri taşımaktaydı.¹⁴⁴ XIII.

¹³⁹ Koray Özcan, “Anadolu`da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri”, *İTÜ. Dergisi Mimarlık, Planlama, Tasarım*, C. 6, S. 1 (2007), s. 10.

¹⁴⁰ Özcan, “Yerleşme Sistemi”, s. 10.

¹⁴¹ Özcan, “Yerleşme Sistemi”; s. 10; Topçu, “Develi Şehri”, s. 4.

¹⁴² Zekiye Yenen ve Koray Özcan. “Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başlarından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)”, *Megaron*, C. 5, S. 2 (2010), s. 63.

¹⁴³ Özcan, “Yerleşme Sistemi”, s. 10.

¹⁴⁴ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 237.

yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu`da cami, kervansaray gibi anıtsal yapıların dikilmeye başlandığını, yeni kentlerin kurulduğunu ve tüm bu eserlerin sağlamlık ve güzellik damgası taşıdığını görmekteyiz. XIII. yüzyılda Anadolu`da güvenliğin sağlanması ile ticaretin gelişiminin feodal sınıfı zenginleştirmesi ve zenginleştikçe yapılar inşa ettirmeleri bu durumun temelini oluşturmaktaydı.¹⁴⁵

Anadolu`da yerli kültürün geriliği anlaşılınca ülke dışından ustalar çağırılır ve kendi ülkelerinde ağır şartlar içerisinde bulunan bu ustalar Anadolu`ya yerleşirler. Azerbaycan`dan, Gürcistan`dan, Ermenistan`dan gelenler Anadolu`yu doldurmuşlar ve mimarinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Ülkelerini siyasal ve ekonomik karışıklıklardan ötürü terk eden bu insanlar, Anadolu`da güler yüz ve sevecenlik bulmuşlardı. Çok hızlı bir şekilde kentler kuruluyor, camiler, köprüler, medreseler vs. yapılıyordu.¹⁴⁶ Yine dışarıdan gelenlerin yanı sıra bu mimari gelişime yerli Hristiyan Rumların ve Ermenilerin katılımları da önem arz etmekteydi.¹⁴⁷

Selçuklu mimari sanatında Hristiyan Rum ve Ermeni ustaların fiili katkılarının yanı sıra kültürel olarak da Bizans, İran ve çoğu zaman Türk gelenekleri belirli ölçülerde etkili olmuştur. Dışarıdan çok şey alan Selçuklu mimari sanatı yine de yaratıcılık yeteneğini ortaya koyarak, bu sanatı hem özgün kılmış hem de İslam kültürünün temsilcisi olabilmıştır.¹⁴⁸

Selçukluların mimari anıtlarında koyu mavi renk, fon için çok sevilmekteydi. El yazmaları desenlerini de “Türk Mavisı” olarak adlandırılan koyu mavi bir zemin süslüyordu.¹⁴⁹ Bu dönemde Anadolu`da yaratılan sanat anıtları bir Hristiyan ve Müslüman ortak yaratıcılığının izlerini taşımaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 238.

¹⁴⁶ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 240.

¹⁴⁷ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 241.

¹⁴⁸ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik`ten Akdeniz`e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010, s. 263.

¹⁴⁹ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 242.

¹⁵⁰ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 247.

2.5. Kentleri Meydana Getiren Etnik Unsurlar

Bu başlık altında çalıştığımız dönem içerisinde kentlerdeki mevcut etnik unsurları ele almaya çalışacağız. Anadolu`da genel itibariyle Orta Anadolu dışında kalan bölgelerin çoğunluğunu Hristiyan nüfus oluşturmaktaydı. Ancak özellikle 1219`da Moğol saldırılarının İslam topraklarına yönelmeye başlaması büyük bir göç dalgasına sebep oldu. İşte bu büyük göç hareketi Anadolu`da Türk nüfusun özellikle Batı Anadolu` da yoğunlaşmasına ve Türkleşmesine sebep oldu.¹⁵¹ Bu durumu dönemin seyyahlarından olan İbn Batuta da bize aktarmaktadır. Anadolu`yu eskiden Romalılara ait olduğu için “Bilâd-ı Rûm” adıyla tanımlamakta, Müslümanların burayı fethettiğini ve sonrasında birçok Hristiyan`ın, Müslüman Türkmenlerin hâkimiyeti altına girdiğinden bahsetmektedir.¹⁵²

Anadolu`ya Türkmenlerin gelişinden ve yerleşmelerinden kısaca bahsettikten sonra kentlerdeki genel etnik yapıyı ele alalım. Kentlerin bazılarında Müslüman nüfusun yoğunluğu gözlenirken bazılarında da tam aksine Hristiyan nüfus yoğunluğu gözlenmekteydi. Örneğin İbn Batuta bize Göynük halkının tamamen Hristiyan Rumlardan oluştuğunu belirtmekte ve tek bir Müslüman ailenin var olduğunu onun da beldenin yöneticisi olduğundan söz etmektedir.¹⁵³ Yine aynı seyyahın Sinop`ta da birçok Rum köyünün yer aldığını ve hepsinin Müslüman egemenliğinde yaşamakta olduğunu öğrenmekteyiz.¹⁵⁴ Bu aşamada aklınıza şu soru gelebilir göçebe olarak bildiğimiz Türkmenler nasıl oldu da bu kadar çabuk kentlere yerleşebildi ve şehirleşebildi? Aslında burada temel olarak bir yanlış söz konusudur. Türkmenlerin birçoğu arasında elbette göçebe yaşam hâkim idi. Ancak bu göç hareketi içerisinde yer alan Türkmenler arasında geldikleri bölgelerde köylü hayatı yaşamakta olan ya da şehirde hayatını sürdürmekte olan insanlar da yer almaktaydı.¹⁵⁵

¹⁵¹ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 228.

¹⁵² Batuta, *Seyahatname*, s. 3.

¹⁵³ Batuta, *Seyahatname*, s. 52.

¹⁵⁴ Batuta, *Seyahatname*, s. 65.

¹⁵⁵ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 228.

Kentlerdeki etnik durumu bu şekilde ifade ettikten sonra bu konuda ele alınması gereken bir diğer husus ise bu etnik unsurlar arasındaki iletişimin ne durumda olduğudur. Dönemin seyyahlarının anlatmış olduklarından yola çıkarak baktığımızda ister Hristiyan nüfusun ister Müslüman nüfusun fazla olduğu kentlerde olsun genel olarak bir problemin var olmadığı ve hatta bazı kentlerde bu etnik kesimlerin iç içe bir şekilde yaşadıklarını görmekteyiz. Kısacası bu dönemde toplumsal ve kültürel hayat son derece iç içeydi.¹⁵⁶ Örneğin, XIII. yüzyıl sonlarında ölen Zekeriyya Kazvîni, Ahlat'ta Türkçe, Fransızca ve Ermenice konuşulduğunu belirtmektedir. Bu da bize kentte Müslüman ve Hristiyan nüfusun bir arada yaşadığını göstermektedir.¹⁵⁷ Ancak tüm bu iyi izlenime karşın bu tezi yıkabilecek bir durum ile de karşılaştık. Şöyle ki, Kıbrıs'ta yaşayan Frenkler Anadolu'ya açılan kapıları olan Antalya şehrinin Türklerin eline geçmesinden hiç hoşlanmamışlardı.¹⁵⁸ Bu sebeple Frenkler tarafından kışkırtılan Antalya'nın Hristiyan halkı Frenkler ile birleşerek isyan etmişler ve Antalya'yı zapt etmişlerdi.¹⁵⁹ Antalya'nın geri alınmasından sonra ise Türkler ile Hristiyanlar arasında bir sur çekildiği bilinmektedir.¹⁶⁰

Ancak Antalya'da böyle bir durum söz konusu olsa dahi bu örnek dışında Anadolu'ya yerleşen Müslüman Türkler ile onlar gelmeden önce Anadolu'da yerleşik halde bulunan çoğunluğunu Hristiyanların oluşturduğu etnik gruplar arasında bir çatışma ortamına rastlamak bu örnek dışında çok mümkün değildir.

¹⁵⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1996, s. 161.

¹⁵⁷ Mehmet Şeker, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar'da Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri*, Ankara: DİB. Yayınları, 2002, s. 60.

¹⁵⁸ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 267.

¹⁵⁹ Halil Edhem, *Kayseri Şehri Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm*, haz. Kemal Göde, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 64.

¹⁶⁰ Baykara, *Sosyal ve Ekonomik*, s. 267.

3. BÖLÜM

KENTLERİN YÖNETİMİ

3.1. Yöneticiler

Bu bölümde kentlerin yönetiminde rol alan görevliler ile onların üstlendikleri görevleri ele alacağız. Ancak bunu yaparken konuyu iki alt başlığa ayırmayı uygun bulduk. Bunun temelinde merkezden atanan ve oraya bağlı olan görevliler ile bunların yanı sıra mevcut kent halkı arasından öne çıkan birtakım kişilerin de kentsel yönetimde rol alması yatmaktadır.

3.1.1. Merkezi Otorite Temsilcileri

Anadolu kentlerinde Selçuklular döneminde bir şehir divanının yer aldığı bilinmektedir. Bu şehir divanları “devlethane” denilen devlet dairesinde belli dönemlerde toplanırdı.¹⁶¹ İşte bu divandan hareketle şehir görevlileri ve üstlendikleri görevler hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Merkezi otoritenin görevlendirdiği başlıca şehir görevlileri şunlardır:

Naib; bu görevli hükümdarın vekili olarak nitelendirilmekte ve şehrin en yüksek yetkilisi olarak görülmektedir. Naib tabiri subaşılar için de kullanılabilirdi.¹⁶² Ancak sadece subaşılar için değil Osman Turan'ın ifadesine göre “hükümetin bir vilayet, şehir veya kasabada devletin mümessili olan idarecileri” anlamında da kullanılmaktaydı.¹⁶³

Vali; kentlerin başında bulunmakta ve özellikle şehir dışındaki kervan yolları gibi alanların güvenliğini sağlamaktan sorumluydu.¹⁶⁴ Sahil memleketlerini idare eden valilere “Melik-üs-sevahil” ve “Emir-üs-sevahil” gibi ünvanlar verildiğini de kaynaklardan öğrenmekteyiz.¹⁶⁵

¹⁶¹ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 230.

¹⁶² Baykara, *Konya*, s. 73.

¹⁶³ Resul Ay, “XIII-XIV. Yüzyıl Anadolu'sunda Kentsel Yönetim ve Kent Toplumunda Otorite İlişkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 32 (2002), s. 27.

¹⁶⁴ Baykara, *Konya*, s. 74.

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 31.

Müşrif ve Nazır; bunlar daha çok vilayet işleri ile ilgili olan görevlilerdir.¹⁶⁶

Muhtesib; doğrudan şehir hayatı ile ilgili olan bir görevlidir.¹⁶⁷ İslam devletlerinde günümüz anlamında mahalli idareler söz konusu değildi. Belediye hizmetlerinin yerine getirilmesi, geleneksel yönetim anlayışının bir sonucu olarak hükümdarın göreviydi. Bu görev onun atadığı görevliler tarafından yerine getirilmekteydi. Bu görevlilerin başında ise muhtesib gelmekteydi ve bu görevli kadı ile birlikte çalışırdı. Muhtesib, kadı ile birlikte çarşı ve pazarlarda satılan malların fiyatlarını tespit ederek, bunlara uyulup uyulmadığının denetimini yapmak, istifçiler ile şehrin ihtiyacı olan maddeleri farklı bölgelere kaçırmaya çalışanları takip etmek ve cezalandırmak, bozuk, kötü nitelikli ve eksik mal satan esnafı denetlemek, bu tarz bir durum ile karşılaştığında cezalandırmak şeklinde görevleri yerine getirmekteydi.¹⁶⁸

Ummal; bu görevli de şehir divanında yer almaktadır. Bu görevlileri vergi toplayıcı olarak nitelendirmek mümkündür.

Subaşı; hem mülki hem de askeri vazifeleri olan bir görevliydi. Şehrin güvenliğinden sorumluydu. Şehirlerin hemen hepsinde subaşılık merkezleri görmek mümkündür (bk. ek 8).¹⁶⁹

Şahne; subaşılardan ikamet ettikleri şehirlerde güvenliği kendi sağlamaları mümkün iken bu iş için önemli şehir merkezlerinde şahne olarak adlandırılan idare ve zabıta işlerini yürüten bir merkez valisi yer almaktaydı.¹⁷⁰ Kısacası şahne bir merkez valisi olarak idari ve asayiş işleri ile yükümlü bir görevliydi.¹⁷¹

¹⁶⁶ Baykara, *Konya*, s. 74.

¹⁶⁷ Ay, "Kentsel Yönetim", s. 28.

¹⁶⁸ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr II*, s. 311.

¹⁶⁹ Ay, "Kentsel Yönetim", s. 27.

¹⁷⁰ Ay, "Kentsel Yönetim", s. 27.

¹⁷¹ Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT.*, red. Hakkı Dursun Yıldız, Konya: Kombassan Şirketler Topluluğu, 1994, s. 371.

Kadı; bu görevli şehir divanı içerisinde yer almamaktadır.¹⁷² Yargı, şer`i yargı ve örfi yargı olmak üzere iki kısımdan meydana gelmekteydi. Kadı adı verilen görevli ise şer`i davalara bakmakla yükümlüydü. Kadıların başında “Kadî'l-kudat” (kadılar kadısı, başkadı) bulunurdu. Onun görevi ise bütün kadıları kontrol etmektir.¹⁷³ Kadı merkezi otorite tarafından görevlendirilse bile bağımsız bir görevliydi.¹⁷⁴ Claude Cahen, kadı olarak adlandırılan görevliyi “devletçe seçilmekle beraber devletin dışında kalan ve devlete bağlı olmadan yasaları uygulayan kimseler” olarak tanımlamaktadır.¹⁷⁵ Ancak kadıyı sadece bir mahkeme başkanı olarak atfetmek doğru değildir, çünkü kadı aynı zamanda idare, asayiş ve belediye hizmetlerinde de sultan adına yetkilidir.¹⁷⁶

Kadının genel olarak görevleri böyle iken, kadı olmak içinde belli şartlar arandığı bilinmektedir. Bu şartlara örnek vermek gerekirse, davaların çözümünde zengin-fakir, yabancı ve yakın arasında fark gözetmemesi, nikahların akdinde, mirasların taksim edilmesinde, vasiyetlerin yerine getirilmesinde, yetim ve kayıp mallarının muhafazasında din ve emanet şartlarını yerine getirmesi, şahitlerin doğruluğuna dikkat etmesi, vakıf, cami, medrese, zaviye, türbe ve yol gibi hayır işlerine nezaret etmesi, hak sahiplerinin haklarına yiyicilerin el uzatmasına mani olması şeklinde özetlenebilir.¹⁷⁷

Kadının yerine getirdiği görevlere bakacak olursak, bunların başında her sınıftan halk arasında her çeşit davaları dinleyip çözümlenmek ve bir hükme bağlamak, ölen bir kişinin terekesini (mirasını) varisleri arasında taksim etmek, günümüz anlamında ise noterin görevini yapmak şeklinde sıralanabilir. Yani günümüzde noter huzurunda yapılan sözleşmeler eskiden kadı huzurunda yapılmaktaydı. Kadı bu görevlerini bir yargı kuruluşunun

¹⁷² Refik Turan, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 161.

¹⁷³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1988, s. 354.

¹⁷⁴ Pehlivanlı, “Selçuklu Müesseseleri”, s. 88.

¹⁷⁵ Ay, “Kentsel Yönetim”, s. 28.

¹⁷⁶ Baykara, *Tarihi Coğrafya*, s. 37.

¹⁷⁷ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara: TTK., 1958, s. 41.

başkanı olarak yerine getirmekteydi. Bu kuruluş elbette mahkemelerdir, mahkemelerde kadı dışında bir kadı yardımcısı, bir kâtip ve davalıları mahkemeye celbeden muhızrlar bulunurdu. Kadı tüm bunlar dışında aynı zamanda bir yönetici idi. Kendi bölgesine gönderilen görevlilerin atamalarının gerçekleşmesi ancak atama belgelerinin kadı siciline kaydedilmesi ile mümkün olmaktadır. Ayrıca kadı bölgesinde bulunan müderris, imam gibi görevlileri şeriata ve hükümdarın emirlerine aykırı bir tutumları olup olmadığına dair denetler, aykırı bir tutum görürse onları merkeze arz ederek kanunsuzlukların önlenmesini sağlardı.¹⁷⁸

3.1.2. Yerel Temsilciler

Bu konu içerisinde kentsel grupların temsilcilerinin kent yönetimindeki yerlerini ele alacağız. Kentsel grupların temsilcilerinin kent yönetiminde ve yukarıda bahsi geçen şehir divanında da yer aldıklarını bilmekteyiz.¹⁷⁹ Şehir divanında yer aldığını bildiğimiz başlıca yerel otorite temsilcileri ise şunlardır:

İğdiş-başı; bu görevli görevine bir takrir ile başlar ve şehir divanında esnafın temsilcisi olarak bulunurdu.¹⁸⁰ Kendisi halkın ileri gelenleri tarafından seçilmiş olmakla beraber devlet memuru niteliği taşımaktaydı.¹⁸¹ İğdiş-başı halkın vergi bakımından adaletsizliğe uğramamasına dikkat ederdi. Bu sebeple divanda şehir halkının önemli temsilcilerinden biriydi.¹⁸²

*Hacegân (Hvâcegân)**; bu görevli ülkelerarası ticaret ile uğraşan büyük tacirlerin temsilcisi olarak şehir divanında yer almaktaydı. Divan içerisinde

¹⁷⁸ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr II*, s. 311.

¹⁷⁹ Ay, “Kentsel Yönetim”, s. 29.

¹⁸⁰ Baykara, *Konya*, s. 75.

¹⁸¹ Ay, “Kentsel Yönetim”, s. 29.

¹⁸² Baykara, *Konya*, s. 75.

* “Hacegân” kelimesi değişik kavramların karşılığı olmakla birlikte burada “tüccar” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca Tuncer Baykara'nın bu kelimeyi “Hvâcegân” şeklinde kullandığı da eserinde görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için Mehmet Zeki Pakalın'ın “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü” adlı eserine ve Tuncer Baykara'nın “Türkiye Selçukluları Devrinde Konya” adlı eserine bakınız.

son derece mühim bir yere sahip oldukları kaynaklarda özellikle belirtilmektedir.¹⁸³

Ehl-i muhterife; şehir halkının büyük çoğunluğunu sanat erbabı kişiler oluşturmaktaydı. Buna bağlı olarak da bu görevliyi bu kentsel grubun temsilcisi sıfatıyla şehir divanında görmekteyiz.¹⁸⁴

Bu yerel unsurların temsilcilerinin şehirle ilgili alınan kararlara ne derece müdahil olduklarını ya da şehir halkını gerektiğinde devlet otoritesine karşı ne derece savunduklarını bilemiyoruz. Ancak bu unsurların alınan kararların uygulanmasında ve merkezi otoritenin isteklerinin yerine getirilmesinde, mesela vergilerin toplanması veya kentlilerin isteklerinin dile getirilmesi gibi konularda önemli rol oynadıkları tahmin edilmektedir.¹⁸⁵

Kent ileri gelenlerinin kentsel yönetimde üstlendikleri rollerin yanı sıra kent yaşamının çeşitli alanlarında üstlendikleri roller ile de kent halkının kimi alt birimlerinin yönlendirilmesinde etkili olmuşlardır. Bu konuda akla ilk gelenler, kalabalık işçi topluluklarının başı olan esnaf loncası lideri ahilerdir.¹⁸⁶ Ahilerin liderliğini üstlendiği esnaf grupları ayrı ayrı loncalar şeklinde örgütlenmişlerdi.¹⁸⁷ İkinci olarak kalabalık mürid ve talebe topluluklarına sahip şeyhler ve müderrisler, son olarak da mahalle liderleridir.¹⁸⁸ Örneğin ahi birlikleri otoritenin zayıflaması sonucu kargaşa ve huzursuzluğun baş gösterdiği dönemlerde üstlendikleri siyasi roller aracılığıyla o beldenin idaresi üzerinde söz sahibi olmuşlardır.¹⁸⁹

¹⁸³ Baykara, *Konya*, s. 76; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 693.

¹⁸⁴ Baykara, *Konya*, s. 76.

¹⁸⁵ Ay, "Kentsel Yönetim", s. 30.

¹⁸⁶ Ay, "Kentsel Yönetim", s. 30.

¹⁸⁷ Kafesoğlu, *Milli Kültür*, s. 358.

¹⁸⁸ Ay, "Kentsel Yönetim", s. 30.

¹⁸⁹ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 246.

3.2. Kentsel Yönetim ve Niteliği

Anadolu'daki sivil, mali ve askeri kurumların örgütlenişinin Orta Asya'dan aktarıldığı düşünülmektedir.¹⁹⁰ Elbette XIII. yüzyıldan itibaren kurumsallaşma ve örgütlenme sürecini tamamladığı anlaşılan Anadolu Selçuklu Devleti'nin, bu anlamdaki etkileşimlerini sadece Orta Asya ile kısıtlamakta çok doğru değildir. Çünkü Anadolu Selçukluları Orta Asya Türk kültür temeli üzerine, İran-İslam gelenekleri ile Anadolu-Bizans medeniyeti kurumlarının sentezinden meydana gelen toprak kullanım düzeni ve politikalarına dayanan bir idare sistemi oluşturmuştur.¹⁹¹ Elbette bu meydana getirme sürecinde Anadolu'ya özgü coğrafi koşulların ve dönemin askeri, siyasi, yönetsel, içsel ve dışsal dinamiklerinin bu örgütlenme üzerinde etkin olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.¹⁹² Anadolu'da kentlerin idaresinin doğrudan kontrol altında tutulduğu bir yönetim sistemi benimsenmişti.¹⁹³ Bu yönetim sisteminin temelini anlamak ise, vakayiname yazarlarının hemen her şeyi “şehir ve vilayet” olarak formüle etmelerinden dolayı henüz çok mümkün olmamıştır. Ancak Selçuklu devrinde ülke toprakları vilayet adı verilen ana birimlere taksim edilerek, taşra idaresinde idari, askeri, mali ve adli sistemlerin temeli oluşturulmuştur.¹⁹⁴

Bu sistemde kentlerin kontrolü merkezin atadığı yöneticiler aracılığı ile sağlanmaktaydı. Merkez kentlerde önemli bir etkinliğe sahipti. Şüphesiz bu etkinliğin arkasında çeşitli sebepler yatmaktaydı. Kentin dış saldırılara ve isyancılara karşı korunması, kentte kamu düzeninin sağlanması gibi işlerin yanı sıra kent için hayati önemi bulunan taşradan kente düzenli ürün akışının sağlanması ve ticari hinterlandın güvenliğinin sağlanması bu sebeplerin başında yer almaktaydı. Yine bu işlerin yürütülmesinde görev alan merkezi otorite temsilcileri kent toplumunda önemli bir yere sahiptiler.

¹⁹⁰ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 249.

¹⁹¹ Koray Özcan, “Ortaçağda Anadolu'nun İdari Coğrafyasına Bakış Anadolu'da Selçuklu İdari Birimleri”, *CBD.*, C. 3, S. 1, (2005), s.75.

¹⁹² Koray Özcan, “Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekansâl Örgütlenmeleri: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)”, *Bilig*, S. 36 (2006), s. 202.

¹⁹³ Ay, “Kentsel Yönetim”, s. 25.

¹⁹⁴ Ahmet Akşit, “Türkiye Selçukluları Devrinde Niğde Vilayetinin Alt Birimleri ve Sınırları”, *TAD.*, S. 21 (2007), s. 126.

Ancak bu yerin sahibi olmalarının arka planında ellerinde bulundurdukları ekonomik gücün de etkisini unutmamak gerekir.¹⁹⁵

Kentlerin yönetimine bu şekilde kısaca değindikten sonra kentsel idarenin niteliği konusuna geçebiliriz. Anadolu kentlerinde toplumsal yaşamın farklı alanlarında faaliyet gösteren farklı gruplar görmekteyiz. Bu durum bize Anadolu kentlerinin müşterek bir organizasyondan yoksun olduğunu göstermektedir. Ayrıca kentsel idarenin ortaya konulmasında da bir zafiyet doğurmaktadır. Öyle ki halkın istek ve tepkilerinin cevap bulacağı örgütsel-kurumsal araçların bulunmayışı yerel idarenin meşru yollardan kendini göstermesini imkânsız kılmaktaydı. Bu yüzden kentsel idarenin kendisini tepkisel olarak gelişen kent ölçekli hareketler ile ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu hareketlerin en hızlı şekilde ortaya çıktığı durumların başında kenti düşmana karşı savunmak gelmektedir.¹⁹⁶ Ortak düşmanın bir araya getirdiğini görmüş olduğumuz kent halkının yeri geldiğinde kentin yöneticilerine karşı da bir araya gelmekten çekinmediklerini bilmekteyiz. Örneğin uygulamaları ile kent halkı üzerinde baskı kuran ve onları ekonomik yönden sıkıntıya sokan valilere karşı müşterek tepki hareketlerine girişildiğini görmekteyiz.¹⁹⁷

Ancak tüm bu girişimlere rağmen kentlileri kendilerini devletin kurumsal yapısı dışında tutacak bir hareket içerisinde görmemekteyiz. Bu durum hakkında çeşitli sebepler ileri sürülebilir. Bunların ilki Anadolu'da kurulu olan devlet sisteminin kentler için ne ifade ettiği ile yakından ilgilidir. Çünkü kentlerin iç ve dış güvenliğini, taşrayla, diğer kentlerle ve diğer ülkeler ile olan ticari ilişkilerini devletin organize ediyor olması, kentlilerin daha geniş ölçekli bölgesel bir devlet organizasyonu içerisinde yer almasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Bir diğer sebep ise güçlü merkezi bir devletin kurulmuş olması ve kentlerin de merkez tarafından atanmış yöneticiler aracılığı ile yönetilmiş olması Anadolu kentlerinin, Avrupa

¹⁹⁵ Ay, "Kentsel Yönetim", s. 25.

¹⁹⁶ Ay, "Kentsel Yönetim", s. 35.

¹⁹⁷ Ay, "Kentsel Yönetim", s. 36.

kentleri gibi özerk yasalı ve özerk yönetimli siyasal yapılar oluşturmasının önüne geçmiştir.¹⁹⁸

Bu siyasi geleneğe mensup olan kentlerin otonomi peşinde koşmaları bir yana, hatta daha önce mevcut olan fakat kaybolmaya yüz tutmuş devlet sistemlerinin yerine yenisinin konulmasına gönüllü katkı bile sağladıkları görülmektedir.¹⁹⁹

3.2.1. Ahiler ve Yerel Yönetimler Arasındaki İlişki

Özellikle XIV. yüzyılda şehir yönetiminde ahilerin ağırlığının arttığını görmekteyiz. Bunun arkasında merkezi otoritenin zayıflamış olması, en teşkilatlı ve disiplinli kurum olarak da ahilerin kalmış olması yatmaktadır.²⁰⁰

Ahiler bu merkezi otoritenin zayıf olduğu dönemde ayrıca günümüz anlamında belediye hizmeti olarak adlandırdığımız hizmetleri de üstlenmişlerdir.²⁰¹ Ahilerin yerel yönetimde, günümüz yerel yönetimlerinin yerine getirdiği üretim yerleri ve pazarların belirlenmesi, bunların kontrolü ile ürünlerin kullanımı ve tüketimiyle alakalı problemlerle ilgilenmek gibi görev ve sorumlulukları yerine getirmişlerdir.²⁰² Esnaf ve sanatkârlar örgütü olarak bilinen ahilerin görev ve faaliyetleri genel olarak iktisadi ve ticari hayatı şekillendirmeye yönelik olsa da bazı kentsel hizmetleri de yerine getirdikleri bilinmektedir.²⁰³ Ahi örgütlerini birçok kentte görmek mümkün olup (bk. ek 7), kentlerde üstlendikleri birtakım görevleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Fiyat kontrolü (Narh); narhın belirlenmesi teorik olarak Vezir-i azam`a ait olmak ile beraber Kadı`nın başkanlığında kurulan bir komite bu görevi üstlenmiştir. Bu komite ilgili esnaf temsilcileri, muhtesib ve halk temsilcilerinin yer almasından ötürü bir danışma meclisi özelliği

¹⁹⁸ Ay, “Kentsel Yönetim”, s. 39.

¹⁹⁹ Ay, “Kentsel Yönetim”, s. 39.

²⁰⁰ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 230.

²⁰¹ Doğan Yörük, “XV. Yüzyılda Karaman Topraklarında Ahiler ve Ahi Vakıfları”, *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildirisi (15-17 Ekim 2008) Kırşehir, Kongre Kitabı*, Kırşehir 2008, s. 667.

²⁰² Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 246.

²⁰³ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 257.

taşımaktadır. Şehrin ekonomisinin birinci derece sorumluları olarak gördüğümüz kadı ve muhtesip ile esnaf teşkilatları arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Narh tespitlerine gelince bunların genellikle haftalık bazen de günlük yapıldığını görmekteyiz. Ancak bu tespitten önce yerel piyasanın durumu, iâşe şartları, kente gelen malların fiyatları, gümrük, para değerinde meydana gelen değişiklikler gibi koşullar göz önünde bulundurulurdu.²⁰⁴ Narh uygulaması sadece birkaç esnafı değil bir esnaf loncasına mensup olanların tümünü kapsardı. Belirlenen fiyatın üzerinde satış yapmak yasak iken düşük fiyat ile satışın önünde ise bir engel bulunmamaktaydı. Belirlenen narha uymayanlar için ya da ölçü ve tartıyı yanlış tutanlar için gereğine göre falaka ve değnek ile darp gibi çeşitli cezaların uygulanması öngörülmüştür.²⁰⁵

Narh uygulamasının amacı üretimde devamlılığı sağlamak, arzı düzenlemek, rekabet ortamı sağlamaya çalışarak tekelleşmenin önüne geçmektir. Zaruri gıda maddelerine narh uygulanmasının temelinde ise ürün arzının sağlanarak kentte ürün kıtlığının önüne geçmek yatmaktaydı. Gıda maddeleri için konan narhı ihlal edenler idam dâhil çok ağır cezalara çarptırılabilirdi.²⁰⁶

Kalite kontrolü; ahi birliklerinde kaliteli mal ve hizmet üretimi için her türlü tedbirin alındığı görülmektedir. Öncelikle her esnaf grubunun toplu olarak belli çarşılarda bulunması ve böylece birbirini kontrol etmesi sağlanıyordu. Bir arada çalışmak birbirlerini kontrol etmelerini sağlamanın yanı sıra kolay mal tedarikini de sağlıyordu. Üretim için belli standartlar söz konusu idi ve bu standartların altına düşülmesi halinde bu durum ilk olarak esnaf arasında tepkiye yol açmaktaydı. Bu tarz durumlar sebebiyle ikaz edilen esnaf bu durumu sürdürmeleri halinde dükkânları kapatılabilmekte ya da esnafıktan ihraç edilebilmekteydiler.²⁰⁷

Şehir planlaması; yukarıda her esnaf grubunun toplu olarak bir çarşıda yer aldığından söz etmiştik. Şehirlerin yerleşiminde rol oynayan unsurlardan

²⁰⁴ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 258.

²⁰⁵ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 259.

²⁰⁶ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 260.

²⁰⁷ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 261.

biri coğrafi özellikler iken bir diğeri de bahsi geçen ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği çarşıların şehirlerin mekânsal örgütlenmesindeki etkisidir. Yani esnaf teşkilatlarının iktisadi faaliyetlere yönelik olarak ortaya koydukları bağlayıcı ve ayrıntılı kurallar şehrin fiziki yapısının oluşumunda da etkili olmuştur.²⁰⁸

Ruhsat; günümüz yerel yönetimlerinde olduğu gibi bir meslek veya sanatı icra edebilmek ya da işyeri açabilmek bir ruhsat ile söz konusu idi. Bahsi geçen dönemde bu işi yapabilmek için belli kurallara bağlı olan çıraklık, kalfalık, ustalık kademelerinden geçilmesi gerekmektedir. Bu sistemde mesleğe giren bir kişinin yeterli bilgi ve tecrübe sahibi olmadıkça ve uzmanlaşmadıkça işyeri açmasına müsaade edilmemiştir. Ayrıca her meslek ve sanat erbabının işyeri ve dükkânlarının durumu, kullandıkları araç ve gereçlerin özellikleri, son olarak kullandıkları hammadde ile mamullerinde nelere dikkat edileceği esnaf teşkilatlarınca ayrıntılı bir şekilde belirlenmiş ve kontrole tabi tutulmuştur.²⁰⁹

Esnaf teşkilatlarının yerel yönetimler ile olan ilişkilerini ve kentler üzerinde üstlendikleri rolleri bu şekilde ifade edebilmek mümkündür.

3.2.2. Kentlerde Yerel Yönetimlerin Hizmetleri

Kentlerdeki yerel yönetim hizmetlerini çeşitli kategorilere ayırmak mümkündür. Bunlar şu şekildedir:

Temizlik işleri; temizlik hamamların inşa edilmesi ile sağlanmıştı. Bazı çeşmelerin sularının da nispeten ılık aktığı bilinmektedir.²¹⁰ Bağdat şehrinde halkın yıkandığı hamamlardan çıkan atık suların lağım aracıyla özel çukurlarda toplandığını, birtakım yıkama ve balık yetiştirilmesi işlemlerinde kullanılmak üzere özel yerlere taksim edildiği bilinmektedir. Bu tarz tesislerin dönemin Anadolusunun büyük şehirlerinde de olabileceği tahmin edilmektedir.²¹¹ Bunun dışında Anadolu Selçuklu şehirlerinde suyun, içme suyu, genel temizlik suyu ve son olarak hamamlarda beden temizlik suyu

²⁰⁸ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 262.

²⁰⁹ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 263.

²¹⁰ Baykara, *Konya*, s. 114.

²¹¹ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 235.

olarak ayrı ayrı kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklu şehirlerinde gayrimüslimlerin kullandığı suya “Murdar Su”, Türklerin kullandığına ise “Mısmıl Su” adı verilmekteydi. Türk mahallelerinin, gayrimüslim mahallelerinden ayrı bir yerde bulunmasının bir sebebi de budur. Türkler temizlik için kullandıkları akarsuyun, gayrimüslimler tarafından kullanılmasını istemiyorlardı. Çünkü gayrimüslimlerin kullandığı su Türkler tarafından temiz sayılmıyordu.²¹²

Su işleri; Anadolu`da su kaynaklarını şehirlerde iki şekilde görmektediriz. Bunlardan ilki sebül yani su çeşmeleri ile karşımıza çıkmaktadır. Bu çeşmeler halkın hizmetine sunulmuş olup, bazen bakımı ve gözetimi konusunun vakıf şartnameleri içerisinde yer aldığını görmektediriz. Suyun ikinci kullanım şekli ise çeşitli kaynaklardan toplanan suyu bir merkezde toplayıp şehrin değişik yerlerine ulaşacak şekilde kanallar aracılığı ile dağıtmaktır.²¹³ Anadolu`da bu durumun örneği dönemin büyük kentlerinden olan Konya`da görülmektedir. Bir şehrin temel ihtiyaçlarından biri olan su Konya`da gerekli tesislerin yapılması ile çözümlenmiştir. Sular şehrin dışında toplanıp şehrin içerisinde semtlerin ihtiyaç duyduğu ölçülerde yapılan çeşmelere dağıtılıyordu.²¹⁴ Ayrıca Meram yöresinden gelen suların bir kol şehrin içerisinden geçerek kirlî atıkları alıyor ve şehrin dışında diğer sularla birleşerek civardaki göle dökülüyordu.²¹⁵ XIII. yüzyılda daha gelişmiş şehirlerde ise günümüz içme suyu hatlarını andıran bir sistem oluşturulmuş ve su dağıtımını için yeraltına su kanalları inşa edilmiştir. Su bu kanallar vasıtasıyla mahallelere kadar ulaştırılmıştır. Sivas`taki Reşîdeddin vakfında şehir suyu halka abone sistemi ile dağıtılarak, gelirleri vakfa aktarılmıştır. Yine şehir merkezinin kenarından geçen bir akarsu var ise bununla ilgili hamam, çamaşırhane, değirmen gibi hizmet veren ticari nitelikli kuruluşlarda su kenarında yer almaktaydı.²¹⁶ Bunun yanında sular ile ilgili bir teşkilat bulunup, bu teşkilat “emir-i ab” (su beyi) idaresinde

²¹² Demir, “Selçuklu Şehirleşmesi”, s. 75.

²¹³ Demir, “Selçuklu Şehirleşmesi”, s. 75.

²¹⁴ Baykara, *Konya*, s. 110.

²¹⁵ Baykara, *Konya*, s. 111.

²¹⁶ Demir, “Selçuklu Şehirleşmesi”, s. 75.

olup ayrıca buna bağılı birçok “su-yolcu” da bulunmaktaydı.²¹⁷ Yine dönem içerisinde çamaşırhane hizmeti veren bir esnafında varlığı bilinmektedir. Bu esnafa “Kassar” ismi verilmekte olup yıkayıcı, elbise yıkayıcısı ya da çamaşırcı olarak nitelendirmek mümkündür. Elbise giyen herkes bu esnaf grubuna muhtaç durumdaydı.²¹⁸

Bunlar dışında Konya`da yaz mevsimi sıcakları için gerekli olan kar ve buzun Konya halkının ihtiyacını karşılamak üzere kış mevsiminden toplanarak yazın buz sağlamak amacıyla yapılan buzluklara konulduğu bilinmektedir.²¹⁹

Aydınlatma; kentlerde evlerin aydınlatması mumlar ile sağlanıyordu. Ancak mumu genellikle hali vakti yerinde olanlar kullanırken, fakirler ise beziryağı kandili ile aydınlanmaktaydı. Sultanın sarayları ile vezirlerin köşkleri ve zenginlerin konaklarında ise altın ve gümüş kandillerin olduğu bilinmektedir.²²⁰

Sağlık hizmetleri; Selçuklu devrinde Anadolu`da sağlık konusunda hükümdarların imar faaliyetlerinde bulunduğu ve bu kapsamda Anadolu`nun hemen her yerinde “Darüşşifa” adı verilen bu alanda eğitim ve hastane işlevi gören yapıları inşa ettirdikleri bilinmektedir.²²¹

Koruma ve barındırma hizmetleri; Anadolu kentlerinde yetim mektepleri, acizler yurtları, misafirhaneler, imaret gibi çeşitli adlar altında vakıflara bağılı olarak kurulmuş birçok sosyal kurum yer almaktaydı.²²² Bunlar korunmaya ve barınmaya ihtiyacı olan kişilere yönelik sosyal kurumlardır.

²¹⁷ Baykara, *Konya*, s. 111.

²¹⁸ Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları`nda Meslekler*, Ankara: TTK., 2000, s. 13.

²¹⁹ Baykara, *Konya*, s. 111.

²²⁰ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 236.

²²¹ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 236.

²²² Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 237.

4. BÖLÜM

KENT TOPLUMUNDA SOSYAL HAYAT

4.1. Kent Yaşamından Kesitler

Bu bölümde Anadolu kentlerinden günlük yaşamla ilgili kesitler sunmaya çalışacağız. Kaynakların bu konuda çok fazla bilgi ihtiva etmemesi sebebiyle kentlerdeki yaşam ile ilgili farklı konularda kaynakların el verdiği ölçüdeki bilgileri paylaşmaya çalışacağız.

İlk olarak Anadolu kentlerindeki yeme içme kültürüne değinelim. Dönemin seyyahlarından İbn Batuta'nın belirttiğine göre Anadolu'da adetler gereğince haftada bir gün ekmek pişirildiğini ve pişirilen bu ekmeklerin haftanın diğer günlerine yetecek kadar olduğunu öğrenmekteyiz.²²³ Buğday, bu sebeple Türklerin beslenme sisteminde büyük yer tutuyordu. Çünkü un haline getirerek yukarıda da bahsettiğimiz gibi çok farklı ekmekler yapıyorlardı. Ekmeğin yanı sıra, Türkler undan türkmek, hoşmerim, kadayıf gibi birçok tatlı da yapmaktaydı.²²⁴ Yine etin Türklerin temel gıda maddesi olduğunu ve halkın genellikle koyun eti yediğini, sığır etinin ise daha çok önemli zamanlar ve ziyafetlerde tüketildiğini görmekteyiz.²²⁵ Kaşgarlı Mahmud, Türklerin yediği hayvanları önem sırasına göre şu şekilde sıralamıştır: kuzu, koyun, erkek ve keçi, oğlak, at, tavuk, kuş ve balık. Kuzu ve koyun görüldüğü üzere ilk sırada yer almaktadır ve buna bağlı olarak koyun etinin şiş, çevirme, yahni gibi birçok türde yemeğinin yapıldığı da bilinmektedir.²²⁶ Halkın kış için özel olarak tike, sucuk, şarap gibilerini hazırladığını ve depo ettiklerini de kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bunun temelinde çok soğuklarda dışarı dahi çıkamaz olmaları ve ancak kışın bitip karların bahara doğru erimesiyle birlikte iaşelerini temin için dışarıya

²²³ Batuta, *Seyahatname*, s. 4.

²²⁴ Koyuncu, *Kültür Hayatı*, s. 44.

²²⁵ Baykara, *Konya*, s. 108.

²²⁶ Koyuncu, *Kültür Hayatı*, s. 44.

çıkabilecek olmaları yatmaktadır.²²⁷ Bunların dışında Türklerin hayatında süt ve süttten yapılan yoğurt, peynir, kaymak, yağ gibi yiyecek maddelerinin büyük yer tuttuğu bilinmektedir. İçecek kısmına gelecek olursak bozayı sevdikleri bilinmektedir. Ayrıca boza dışında kımız, buhsun gibi çeşitli milli rakılar yaptıkları ve otlar ile balı karıştırarak bal şarabı da yaptıkları bilinmektedir. Türkler meyve kültürüne de sahiptirler. Genel olarak meyveleri taze olarak tüketirlerdi. Bunun yanı sıra meyvelerden şurup ve şarap yaptıkları, kış içinde meyveleri kurutmak yoluyla saklayarak kış aylarında tükettikleri bilinmektedir. Eflaki, meyve olarak elma, incir, kayısı, kavun ve üzümde bahseder. Ayrıca üzümde pekmez imal ettiklerini de belirtmiştir.²²⁸

Halkın giyimine gelince burada İbn Batuta'nın Denizli'de yapmış olduğu bir tasviri görmekteyiz. Rum erkeklerinin beyaz veya kırmızı renkte olan uzun külahlar ile kadınlarının da başlarına dolamış oldukları iri başlıklar ile tanındığını belirtmektedir. Bu da bize Rumların Müslüman olan halktan farklı bir giyim tarzı benimsediğini göstermektedir.²²⁹ Elbette köklü bir kültüre sahip olduğu bilinen Türklerin kendilerine has kıyafetleri de vardı. Eflaki, erkeklerin kıyafetini elbise, başlık ve ayakkabılar olarak ortaya koymuştur. Elbiseler ise yine onun tarafından Mısır ipeğinden elbise, buri kumaş, çuha ve kemhadan yapılmış olarak zikredilir. Ayrıca ince dokunmuş yün kumaştan imal edilmiş elbiselerinde olduğu bilinmektedir. Ayağa ise en çok giyilenin çarık olduğunu belirtmiş bunun dışında çizme olarak nitelendirdiği bir ayakkabı türünün de varlığından söz etmiştir. Kadınların ise şalvar, cepken, üstlük ve başlarına ise çok çeşitli ve süslü başlıklar giydikleri bilinmektedir. Selçuklu devrinde kadınların giydikleri bu başlıklara “bağaltak” veya “üsküf” denilmektedir. Türk erkek ve kadın giyiminde bele sarılan örgüler vardır. Bele sarılan bu örgüler “kuşak” olarak adlandırılmaktadır. Kadın giyiminde şalvarı bele bağlayan ipe “uşkur”, önlük için olan bağlara ise “dolama” denir. Türk kuşaklarının yapımında

²²⁷ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr I*, s. 184.

²²⁸ Koyuncu, *Kültür Hayatı*, s. 44.

²²⁹ Batuta, *Seyahatname*, s. 16.

yün ya da deri tercih ediliyordu. Ancak kuşak bulamayan yoksulların ip bağladıkları bilinmektedir.²³⁰

Selçuklu dönemi Anadolu`nda süs eşyası olarak ise altın ve gümüş başta gelmektedir. Altın ve gümüşten sonra kullanılan ise incidir. Kaşgarlı Mahmut Selçuklu Türklerinin küpe, gerdanlık, bilezik, yüzük gibi eşyaları yaptıklarını belirtmiştir. Bunun dışında Selçuklu kadınlarının güzelleşmek için bunlar dışında keçi kılından zülûf yapmaktaydılar. Yine başlarına ve ellerine kına yakmak, güzel kokular sürünmek, yüzlerine kırmızı bir boya sürmek güzelleşmek için yaptıkları diğer şeyler arasındaydı. Bunun yanı sıra uzun saç konusunda Türk erkekleri ile Türk kadınlarının birleştiği gözlemlenmektedir. Anadolu`da uzun saçlı erkeklerin olduğunu İbn Batuta`nın eserinde Alanya ziyareti sırasında Karamanoğlu Yusuf'un saçlarının uzun olduğunu belirtmesinden anlıyoruz. Ayrıca Selçuklu döneminde yapılmış olan “Kubadabad Sarayı” çinilerindeki erkek figürleri de uzun saçlı olarak tasvir edilmiştir. Bahsi geçen dönemde erkeklerin de küpe taktığı ve uzunca bir sürede uzun ve örgülü saç geleneğinin devam ettiği düşünülmektedir.²³¹

Yeme-içme, giyim gibi konular dışında, Anadolu kentlerinin yapısal bir unsuru olan mezarlar konusunda da bölgelere göre farklılıklar olduğunu İbn Batuta`nın verilerinden hareketle söyleyebiliriz. İbn Batuta Anadolu`da bir bölgedeki mezarlar ile ilgili şöyle bir tasvirde bulunmuştur; “Bu çevre ahalisi mezarları üzerine ahşap binalar yaparlar, uzaktan görenler bunları ev zannederlerse de, yanlarına yaklaşıncı bunların mezar olduklarını anlamış olurlar.”²³²

Anadolu kentlerinde halkın huzurunu bozacak davranışta bulunanların çeşitli cezalara maruz kaldıklarını görmekteyiz. Anadolu kentlerinde cezalandırmalar hızlı ve kesindir. Alışılmış en hafif ceza değnek vurmaktır.²³³ En ağır ve acımasız ceza ise suçlunun eve kapatılıp evin ateşe

²³⁰ Koyuncu, *Kültür Hayatı*, s. 44 ve 45.

²³¹ Koyuncu, *Kültür Hayatı*, s. 45 ve 46.

²³² Batuta, *Seyahatname*, s. 53.

²³³ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 266.

verilmesiydi. Bu ceza genellikle canilere özellikle de mezhep sapması gösterenlere uygulanıyordu.²³⁴

Bayram arifeleri ve oruç tutmak gibi kutsal sayılan dönemlerde ise farklı gelenekler olduğunu görmekteyiz. Örneğin dini bayram arifelerinin gecesinde helva yapılarak bunun sadaka olarak fakirlere, zavallılara ve komşulara dağıtıldığını görmekteyiz.²³⁵ Oruç açma konusunda da farklı bölgelerde farklı adetlerin varlığı bilinmektedir. Örneğin Eğridir bölgesinde oruç küçük tabaklara konmuş şeker ve yağla ezilmiş mercimekten yapılmış tiritle bozulmaktaydı. İbn Batuta'nın belirttiğine göre bu bölge insanı uğurlu olur umuduyla oruçlarını tiritle açmaktadır.²³⁶

Son olarak Anadolu kentlerinde kaynakların el verdiği ölçüde doğum ve evlilik gibi olaylardan kısaca söz edelim: Doğum olayı toplumda sevinç gösterilerine neden olan bebeğe altın takmak, eşe dosta ziyafet vermek gibi durumları beraberinde getiren bir olaydı.²³⁷ İlginç olan ise günümüzde de Anadolu'da eskiden var olan bu geleneğin kısmen de olsa sürdürülüyor olmasıdır. Evliliğe gelecek olursak bir kadını nikâhı altına almak isteyen erkeğin başlık parası ödemekle yükümlü olduğunu görmekteyiz. Yine evlenecek kız da giyim, ev ve mutfak eşyasından oluşan bir çeyiz hazırlamak mecburiyetindeydi.²³⁸

4.2. Sosyal Tabakalar

Anadolu dönemi Türk kentlerinde birtakım sosyal tabakaların varlığı bilinmektedir. Bu başlık altında kaynakların el verdiği ölçüde kent yaşamı içerisinde yer alan bu sosyal tabakaları ele alacağız. Sosyal tabakalar arasında ilk sınıflamayı yöneticiler ya da dönem içerisindeki adıyla ümera meydana getirmektedir. Bu sosyal sınıf başta subaşı olmak üzere şahne, muhtesib gibi kent yönetiminde etkin birçok görevliyi içerisinde barındırır. Bu sınıfın temel görevi buldukları bölgelerde genel anlamda düzeni

²³⁴ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 267.

²³⁵ Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menâkibü'l-Arifin'in Değerlendirilmesi)*, Konya: Bilge Yayınları, 1978, s. 51.

²³⁶ Batuta, *Seyahatname*, s. 13.

²³⁷ Taneri, *Kültür*, s. 52.

²³⁸ Taneri, *Kültür*, s. 55.

sağlamak ve korumaktır. Yine şehrin en varlıklı kesimi de yöneticilerden meydana gelmektedir.²³⁹ Elbette şehrin imarında bu varlıklı kesiminde büyük katkıları olmaktadır. Örneğin İbn-i Bîbî'nin eserinde Zeyneddin Başara isimli bir yöneticiden her zaman hayır binalarının yükselmesine, iyilik temellerinin atılmasına, doğruluk direklerinin sağlamlaştırılmasına çaba harcayan biri olarak bahseder. Ayrıca aynı kişinin mescit, okul gibi binalar yaptıran, yollar üzerine kervansaraylar inşa ettiren, vakıf binalarını çoğaltan bir devlet adamı olduğunu da belirtir.²⁴⁰

Diğer bir tabakayı meydana getiren kişiler ise ilim ve din adamlarından oluşan ulema'dır. Ulema sınıfını kendi içerisinde iki gruba ayırmak mümkündür: İlk grubu medreselerde yüksek tahsil görerek icazetname almış kadı, müftü, müderris gibi kişiler oluşturmaktadır, ikinci grubu ise halka daha yakın olan cami görevlileri, tekke ve zaviye şeyhleri oluşturmaktadır.²⁴¹ Esas itibarıyla toplumu eğitmek, aydınlatmak, yönlendirmek gibi görevleri bünyesinde barındıran ilim ve din adamları, devlet ile halk arasındaki ilişkilerinde tesisinde önemli rol oynamıştır. Zira her siyasi sistemin toplumun taleplerini cevaplandırabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için sistemden yana olduğunu gösteren ve sistemin meşru olduğuna inanan bir zümre tarafından desteklenmesi gereklidir.²⁴²

Bir başka tabakayı ise tüccarlar ya da diğer adlarıyla tacirler meydana getirmektedir. İzzeddin Keykavus döneminde Sinop'un fethinin hemen ardından şehre pek çok tacirin iskân ettirilmesi tacirlerin şehir hayatında önemli bir rol üstlendiklerinin göstergesidir.²⁴³ Tacirlerin temel görevi ise memleket içerisindeki diğer şehirlere ve memleket dışına gidecek olan kervanları tertip etmektir. Bunun yanı sıra sadece kendi parasını değil,

²³⁹ Ahmet Akşit, "Selçuklu Devri Niğde'sinde Sosyal Tabakalar", *TAD.*, S. 25, (2009), s. 41 ve 42.

²⁴⁰ İbn-i Bîbî. *El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, C. 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 287.

²⁴¹ Akşit, "Sosyal Tabakalar", s. 43 ve 44.

²⁴² Akşit, "Sosyal Tabakalar", s. 45.

²⁴³ Akşit, "Sosyal Tabakalar", s. 46.

yüksek zümrenin de parasını işleten ve pazar, panayır gibi ticari etkinlikler arasında da dolaşan bu kişilerdir.²⁴⁴

Bu sınıfların yanı sıra şehirlerde halkın ekseriyetini teşkil eden esnaf ve sanatkârların da bir sınıf meydana getirdiğini görmek mümkündür. Esnaf ve sanatkârların şehir meclisinde de hâcegan ve ehl-i muhterife tarafından temsil edildiğine kent yönetimi başlığı içerisinde değinmiştik. Bu durum onların kent toplumu içerisinde ne kadar etkin ve itibarlı kişiler olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴⁵ Sanayi erbabı olarak nitelendirebileceğimiz esnaf ve sanatkârlar, şehir içerisindeki üretimde mensubu oldukları sanayi dalındaki ekonomik, idari ve sosyal fonksiyonlara sahip bu ahi teşkilatlarının birer üyesiydi.²⁴⁶

Son olarak ise tüm bu gruplarının tamamen dışında yer alan ve “runud” olarak adlandırılan hemen her şehirde bulunan ve herhangi bir iş ile uğraşmayan, ayak takımı denilen başıboş kişilerin oluşturduğu bir grup bulunmaktadır.²⁴⁷

4.3. Sosyal Hayatın İçerdikleri

Bu bölümde Anadolu kentlerindeki sosyal hayatın içerisinde yer alan eğitim, eğlence, sosyal nitelikli kurumlar gibi konuların daha iyi anlaşılmasını sağlayabilmek için çeşitli alt başlıklar içerisinde değineceğiz.

4.3.1. Eğitim

Şehir hayatının gereklerinden biri olarak öğretim, aile çerçevesinden çıkıp kurumsallaşma yoluna gitmiştir. Öğretim faaliyetlerinin ivme kazanması XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren görülmeye başlanmıştır. Öğretimi iki ana bölüme ayırmak mümkündür: İlk bölümü mektepler dediğimiz temel bilgilerin verildiği yerler oluşturmaktadır, ikinci

²⁴⁴ Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara: TTK., 1980, s. 141.

²⁴⁵ Akşit, “Sosyal Tabakalar”, s. 47.

²⁴⁶ Yücel, *Anadolu Tarihi*, s. 139.

²⁴⁷ Akşit, “Sosyal Tabakalar”, s. 47.

bölümü ise derinlemesine ve mesleğe yönelik ihtisas eğitiminin verildiği yerler olarak bölümlemek mümkündür.²⁴⁸

Temel eğitim; bu eğitimin verildiği yerler yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi mekteplerdir. Mektepler şehir ve kalelerde yer almaktadır.²⁴⁹ Mektep binaları ise genellikle bulunduğu mahallenin varlıklı bir sakini tarafından yaptırılırdı.²⁵⁰ Mekteplerde çocuklara temel İslami bilgiler verilir. Bunların başında Kur`an okumak olmak üzere gerekli dini bilgilerin öğretilmesi gelmekteydi. Mekteplerde kız ve erkek çocukları bir arada eğitim görmekteydiler.²⁵¹ Mekteplerde eğitim 5 yaşında başlar ve 9-10 yaşlarına kadar devam ederdi.²⁵² Bu mekteplerde “muallim” denilen gerektiğinde öğrencileri dövebilen hocaların ders verdiği bilinmektedir (bk. ek 24).²⁵³ Temel eğitim, şehir ve kalelerde bu şekilde çözülmüş iken kırsal alanlarda göz önünde bulundurulmuştur. Ancak kırsal alandaki eğitim daha çok sözlü aktarıma ve ezbere dayanmaktaydı.²⁵⁴

İhtisas (Meslek) Eğitimi; Arapça “Derase” kökünden gelen “medrese” kelimesi, ilim öğretilen yer anlamına gelmektedir. Medreseler, mekteplerden sonra ilim hayatının sürdürüldüğü yerler ve meslek eğitiminin temel kurumlarıydı.²⁵⁵ Meslek eğitiminin en başında ise insan hayatı için önem arz eden tıp eğitimi gelmektedir. “Darüşşifa” adı verilen hem hekim yetiştirme görevi üstlenen hem de hastane olarak hizmet veren medreselerin varlığı bilinmektedir. Bu medreselerin yanı sıra gökyüzü incelemeleri yapan, özel yapı ve donanımlara sahip yükseköğretim kurumları da dikkati çekmektedir.²⁵⁶

²⁴⁸ Baykara, *Konya*, s. 86.

²⁴⁹ Tuncer Baykara, “Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi”, *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 243.

²⁵⁰ Baykara, *Denizli*, s. 144.

²⁵¹ Baykara, *Konya*, s. 87.

²⁵² Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 243.

²⁵³ Baykara, *Konya*, s. 87.

²⁵⁴ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 243.

²⁵⁵ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 243; Abdullah Kaya, “Selçuklular Dönemi Sivas`ta İlimi Hayat ve İlim Adamları”, *USAD.*, C. 1, S. 2 (2008), s. 218.

²⁵⁶ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 243.

Her medresenin bir kütüphaneye sahip olduğu ve şehirlerde de genel bir kütüphanenin yer aldığı bilinmektedir. Medreselerde İslami ilimlerin yanı sıra matematik, felsefe gibi pozitif bilimlerde okutulmaktaydı.²⁵⁷

Medreselerde eğitimi en yüksek dereceli görevli olan “müdris” denilen kişiler vermekteydi. Bunların yardımcılara ise “muid” denmekteydi.²⁵⁸ Müdris olabilmenin koşullarını ise şu şekilde özetlemek mümkündür: İlk olarak öğrencisini evlat bilmesi, haftada bir gün öğrencilerini toplayarak münazara yapması, ayda bir gün öğrencilerini her dersten sınava tabi tutması ve öğrencilerinin derslerinde tembellik göstermemelerini sağlamak.²⁵⁹

4.3.2. Eğlence, Spor, Yarış ve Diğer Faaliyetler

Anadolu`da şehir yaşamının başlaması ile birlikte eğlence ve spor gibi faaliyetlerin de ortaya çıktığını görmekteyiz. Şehirlerin iç kısımlarının sıkışık olmalarından dolayı, şehrin kenarında veya surun bir kapısının açıldığı uygun bir çimenlik meydan bu sosyal faaliyetlerin gerçekleştirilmesine yönelik ayrılmıştı. Bu yerler o dönem şehirlerinin en önemli sosyal alanları olarak kabul edilmektedir.²⁶⁰

Sözünü ettiğimiz bu alanlarda halk bayram namazlarını kılabilir ve bayram namazı sonrası yine bu alanlarda düzenlenen şenliklere katılabilirdi. Şehir halkını ilgilendiren her türlü gösteri de bu alanlarda yapılmaktaydı. Şenlik ve gösterilerin yanı sıra toplumun görmesi gereken cezalandırmalar da bu alanlarda yapılmaktaydı. Bu meydanlar aynı zamanda birer spor sahasıydı. Bu meydanlarda at koşularının yapılması, güreş, ok atma gibi sportif faaliyetlerin de yapıldığı bilinmektedir.²⁶¹

Kaynaklardan hanların bazılarının da birer eğlence mekânı olarak vazife gördüğünü öğrenmekteyiz. Bazı hanlarda hem müzikli eğlenceler düzenleniyor hem de genel ev bulunuyordu. Anlaşıldığına göre bu hanlarda

²⁵⁷ Pehlivanlı, “Selçuklu Müesseseleri”, s. 111.

²⁵⁸ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 243.

²⁵⁹ Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 47.

²⁶⁰ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 243.

²⁶¹ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 244.

yer alan kadın müzisyenler gayrimüslimlendendi. Bundan başka yine bu hanlarda rakkaselerin bulunduğu da bilinmektedir.²⁶²

4.3.2.1. Devlet erkânının eğlence hayatı

Bu başlık içerisinde hem günümüz de hem de geçmiş dönemlerde sosyal yaşamın bir parçası olan eğlencelerin, bahsi geçen dönem içerisinde devlet erkânı arasında ne çeşit etkinlikleri içerisinde barındırdığını, ne şekilde düzenlendiği gibi konuları kaynakların el verdiği ölçüde değerlendirmeye çalışacağız. İlk olarak eğlence mekânlarına bakacak olursak, eğlence mekânı olarak genel tercihin saraylar olduğu görülmektedir. Sultanlara ait birden fazla saray olabilmektedir. Elbette bunun en önemli sebebi geçmiş yaşantıların etkisidir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi yaylak kışlak hayatının saraylara bir yansıması olarak, sultanların yaz ve kış mevsimlerini geçirmek için çeşitli saraylar inşa ettirdikleri bilinmektedir.²⁶³ Sarayların yanı sıra kalelerin ya da diğer uygun mekânlarında zaman zaman eğlencelere ev sahipliği yaptığı bilinmektedir.²⁶⁴ Sarayların yanında genellikle atlı sporlar ve gösteriler düzenlenirken, şehrin dışında yer alan meydanlarda da sıklıkla gezilerin düzenlendiği eğlence mekânları olmuştur. Sultan veya devlet erkânı bir sefer halinde iken zaman zaman bir nehir, göl kenarında, kervansarayda veya uygun bir bahçede konakladıkları ve buralarda eğlence meclisleri kurdukları bilinmektedir (bk. ek 13). Elbette eğlencelerin düzenlenmesi çeşitli olayların sebep gösterilmesine dayanmaktaydı.²⁶⁵ Bu sebeplerin başında cülus törenleri gelmektedir. Cülus törenleri, sultanların tahta çıkışlarının ardından bu olayın şerefine düzenlenen şölen ve eğlencelerdir. Bunun dışında karşılama ve uğurlama merasimleri de birer eğlence sebebi olmuştur. Bu merasimler her dönemde olduğu gibi Selçuklular döneminde de önemli görülmüştür. Bunun sonucu olarak da misafir ağırlama ve uğurlama törenlerinde eğlenceler tertip

²⁶² Taneri, *Kültür*, s. 67.

²⁶³ Mehmet Ersan, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”, *TİD.*, C. 21, S. 1 (2006), s. 74.

²⁶⁴ Ersan, “Devlet Erkânı”, s. 75.

²⁶⁵ Ersan, “Devlet Erkânı”, s. 76.

edilmiştir.²⁶⁶ Eğlencelerin düzenlenmesinde etkili bir diğer olay ise askeri seferlerdir. Sefere çıkacak olan ordular belli bir yerde toplandığında başta sultan olmak üzere ordu mensuplarının askeri oyun mahiyetinde eğlenceler düzenledikleri bilinmektedir. İbn-i Bîbî bu duruma örnek olarak Alaiye`nin fethinin hem öncesinde hem de fethinden sonra eğlence ve neşenin seviyesinin en yükseğe çıktığından, çalgıcıların eğlenceyi bu mecliste daha da yukarı çektiğinden bahsetmiştir.²⁶⁷ Son olarak ise düğünler birer eğlence sebebidir. Düğünler her devrin anlayışına uygun olarak renkli bir hava içerisinde geçen etkinliklerdir. Hayatın dönüm noktalarından biri kabul edilebilecek düğün törenleri halka açık ziyafetlerin verildiği, davul ve zurnaların hiç susmadığı renkli etkinliklerdir. Elbette bu ziyafetlerin boyutunun ve eğlencenin boyutlarının, düğünün hanedan mensubu birine ait olması durumunda daha da artacağı göz ardı edilemez bir gerçektir.²⁶⁸

Devlet erkânının içerisinde yer aldığı oyun ve eğlenceleri ise birkaç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki elbette askeri mahiyetteki oyunlardır. Türklerin asker millet olma özelliğini göz önünde bulundurursak, askeri oyun ve sporlar eğlence hayatında önemli bir yer edinmiştir. Çünkü bu oyunlar aynı zamanda bir savaşa hazırlık mahiyetinde olan ve savaşçılık kabiliyetlerini geliştiren oyunlardı. Kaynaklarda en fazla cirit, cevgan, at yarışları, mızrak atışı, ok atma, gülle atma, halka kapma ve güreş gibi etkinliklerin ismi zikredilmektedir. Bu etkinliklerden cirit, ciddi yaralanmalara hatta ölümlere sebebiyet verebilecek bir oyundur. Cirit oyunu 10-15 kişiden oluşan iki takım arasında oynanır ve atların ciddiyetle eğitilmelerini gerektiren bir savaş provası olarak adlandırılabilir bir oyundur. Cevgan ise at üzerinde sopalarla veya ucu kıvrık değneklerle vurularak oynanan ve belli bir hedeften topu geçirmeyi gerektiren bir oyundur.²⁶⁹ Cevgan oyunu sultanların dahi zevkle oynadıkları bir oyundur (bk. ek 14). Örneğin Sultan Melikşah`ın Bağdat`a geldiği dönemlerde

²⁶⁶ Ersan, “Devlet Erkanı”, s. 77 ve 78.

²⁶⁷ İbn-i Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâiyye*, s. 254.

²⁶⁸ Ersan, “Devlet Erkanı”, s. 81.

²⁶⁹ Ersan, “Devlet Erkanı”, s. 83.

döneme ait kaynaklar şehitlikleri ve türbeleri ziyarete gitmeden önce cevgan oynadığından bahseder.²⁷⁰ Yine döneme ait kaynaklardan bir diğeri ise Sultan Melikşah'ın her türlü silahı kullanmada ve binicilikte çevik olduğundan bahseder.²⁷¹ Bunun dışında bu askeri mahiyet taşıyan oyunlar arasından özellikle binicilik ve at binmek konularına Râvendî eserinde oldukça önem vermiştir ve eserinde bu oyunlar dışındaki oyunları oynamanın caiz olmadığını söyleyerek, bu iki oyunun caiz olmasının sebebini ise kâfirlere karşı gaza ve cihat için eğitici bir nitelik taşıması olduğunu belirtmiştir.²⁷² Askeri mahiyetli oyunların yanı sıra Türkler arasında sazlı-sözlü eğlencelerin de yaygın olduğu görülmektedir. Hükümdarın ve devlet erkânının eğlence hayatında “bezm” denilen içkili-yemekli toplantıların önemli bir yer tuttuğu, dönemin kaynaklarında bu durumdan sıklıkça söz edilmesinden ve çeşitli malzemeler ile çiniler üzerinde eğlence tasvirlerine bolca rastlanmasından anlaşılmaktadır (bk. ek 12). Bahsi geçen bu ziyafetlerde hoşça vakit geçirilmesinin yanı sıra zaman zaman rakiplerin ortadan kaldırılması için de en uygun ortamlardan birisi olarak görülmüştür.²⁷³ Yine bu eğlenceler esnasında, sultanın neşeli ve keyifli anlarında zaman zaman askerlerin ve komutanların para, mal, rütbe gibi maddi ve manevi kazançlar sağladıkları da olmuştur. Devlet erkânının bir diğeri eğlencesi daha doğrusu dinlenme dönemleri ise gezinti olarak adlandırılan etkinliklerdir. Hükümdarların ve devlet adamlarının zaman zaman dinlenmek ve eğlenmek amacıyla gezintilere çıktıkları bilinmektedir.²⁷⁴ Bunlar dışında Türklerin piyes tarzında eserler meydana getirdikleri ve Selçuklular devrinde Anadolu'da sergiledikleri bilinmektedir. Bunun yanı sıra Selçuklular devrinde Anadolu'da ip cambazlarının da varlığı bilinmektedir. Yine Türk edebiyatında halk hikâyeciliğini temsil eden meddah, kavval ismi verilen kimseler sade halk toplantılarından,

²⁷⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel I*, s. 58.

²⁷¹ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr I*, çev. Ahmed Ateş, Ankara: TTK., 2000, s. 122.

²⁷² Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr II*, s. 396.

²⁷³ Ersan, “Devlet Erkanı”, s. 85.

²⁷⁴ Ersan, “Devlet Erkanı”, s. 86.

saraylara kadar her sınıftan insanı hikâyeler ve taklitlerle eğlendirmişlerdir.²⁷⁵ Son olarak ise birer zekâ oyunu olarak kabul edilen satranç ve tavla gibi oyunların Selçuklu devlet erkânı arasında revaçta olduğunu hem Râvendî'nin eserinde satranç ve tavlaya geniş bir yer vermesinden hem de Nizamülmülk'ün sultanların en yakınında bulunan nedimlerin satrancı güzel oynamaları gerektiği şeklindeki ifadelerinden anlıyoruz.²⁷⁶

4.3.2.2. Halkın eğlence hayatı

Anadolu'da halkın eğlence hayatına gelecek olursak birçok noktada devlet erkânının eğlenceleri içerisinde halkın da yer aldığını düşünürsek benzerlik gösterdiğini göreceğiz. Konumuz içerisinde ilk olarak ise halkın eğlencelerini gerçekleştirdiği zaman ve mekânlara bakacağız. Eğlence, Türk insanının gündelik yaşantısının bir parçası olduğundan, belli bir zaman dilimini eğlenceye, belli bir zaman dilimini çalışmaya ayırmak gibi bir planlama yapmamışlardır. Kısacası tarlada çalışırken söylenen türküler ya da yolda giderken dinlenmek için mola verilen bir yerde kalkıp oynamalar, bunların hepsi plansız bir anda ortaya çıkan eğlencelerdir. Elbette eğlenmek için planlı olaylar da söz konusudur. Bu tarz eğlenceler için ise genel olarak meydanlar ya da geniş alanlar tercih edilmiştir. Aynı şekilde evlilik ve sünnet törenleri de kişinin maddi durumuna bağlı olarak konaklarda, köşklere, evlerde ya da bu mekânların bahçelerinde kutlanmıştır. Arkadaş toplulukları arasında düzenlenen içkili ya da içkisiz eğlenceler için ise genellikle hanlar ve meyhaneler tercih edilmiştir.²⁷⁷ Halkın da devlet erkânı gibi elbette eğlence için değişik sebepleri vardı. Bunların başında mevsim değişiklikleri gelmekteydi. Türklerde yılın bir, beş ve dokuzuncu aylarında yani kış, ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde çeşitli oyun ve eğlencelerin düzenlendiği organizasyonlar yapılırdı. Bu organizasyonların en büyüğü ise tabiatın canlandığı ilkbahar mevsiminde düzenlenen idi. Eski Türkler ise ilk

²⁷⁵ Ersan, "Devlet Erkanı", s. 87 ve 88.

²⁷⁶ Ersan, "Devlet Erkanı", s. 89.

²⁷⁷ Mehmet Ersan, "Türkiye Selçuklularında Halkın Eğlence Hayatı", *TİD.*, C. 21, S. 2 (2006), s. 78 ve 79.

yıldırım ve şimşeklerini yeni yılbaşının bir işareti gibi görmüşler ve yıldırım düştüğü zaman atlarını koşturup göğe ok atmak suretiyle tepkilerini göstermişlerdir.²⁷⁸ Türklerin bir diğer kutlama zamanı ise üreticilerin emeklerinin karşılığını alma zamanı olan hasat dönemidir. Hasat döneminde düzenlenen kutlamalardan biri saban toyudur. Saban toyu, haziran başlarında saban işinin bitmesi şerefine, bütün ürünlerin özellikle ekmek türlerinin yer aldığı sofraların kurulduğu, insanların birbirini ziyaret ettiği, at koşuları ve çeşitli yarışmaların yapıldığı, güreşlerin tutulduğu şenliklerdir. Hıdrellez de, Türklerin zamana bağlı olarak kutladıkları, yaz başlangıcını simgeleyen bir etkinliktir. Anadolu'daki Türkler Hıdrellezi asırlardır özellikle su ile ilgili etkinlikler ile kutlamaya çalışmışlar, çeşitli yiyeceklerle su boylarına giderek eğlenerek kutlamışlardır. Son planlı eğlence etkinlikleri ise düğünlerdir. Ancak halkın yaptığı düğünler konusunda kaynaklarda bilgilere rastlanmamaktadır. Daha çok önceki konumuzda bahsettiğimiz devlet erkânının düzenlemiş oldukları düğünlere yönelik bilgiler bulunmaktadır. Düğünlerde önceki konuda da bahsettiğimiz gibi düğün evinin süslenmesi, ziyafetler ve çeşitli oyunların oynanması gibi etkinlikler görülmektedir.²⁷⁹ Halkın oyun ve eğlence türlerini sınıflandırmak gerekirse konunun girişinde de bahsettiğimiz gibi birçoğunu devlet erkânının düzenlediği bu törenlere halkın da katılması sebebiyle devlet erkânının eğlence hayatı konusunda bahsettiğimiz etkinlikler ile aynı nitelikleri taşımaktadır. Bu etkinliklerin ilki askeri nitelikli oyunlardır ve içerisine cirit, cevgan, at yarışları, mızrak atışı, ok atma, gülle atma, halka kapma güreş gibi etkinlikler girmektedir.²⁸⁰ Bir diğeri ise şarkılı ziyafetlerdir. Bunlar dışında ise gezintileri ve seyirlik oyunları görmekteyiz. Seyirlik oyunlarda ise piyes tarzı eserlerin sergilenmesini, ip cambazlarını ve son olarak Türk halk edebiyatının unsurları olan meddah ve kavval gibi halkı eğlendiren kişileri görmekteyiz.²⁸¹

²⁷⁸ Ersan, "Halk", s. 79.

²⁷⁹ Ersan, "Halk", s. 80 ve 81.

²⁸⁰ Ersan, "Halk", s. 82.

²⁸¹ Ersan, "Halk", s. 84 ve 85.

4.3.3. Türklerin Yerli Halk ile Olan İlişkileri

Anadolu kentlerinde yerli halk ile buraya sonradan gelmiş olan Türkler arasındaki ilişkilerin genel olarak iyi olduğu bilinmektedir. Hem şehirlerde hem de kırsal alanlarda eskiler ile yeni gelenlerin yan yana ve uyum içerisinde yaşadığı gözlenmiştir. Buranın eski halkı olan gayrimüslimler ile yeni gelen halkı Türkler arasında ayrı mahallerde otursalar dahi asla dini sebeplerden dolayı herhangi bir düşmanlık ya da mücadele söz konusu olmamış aksine barış ve dostluk içerisinde yaşamışlardır.²⁸²

Türklerin Anadolu'ya gelişleri ve sonrasında yerleşimleri konusunda ise birtakım doğru bilinen yanlışlar söz konusudur. Bu hususların ilki Türklerin bu ülkeye bekâr askerler olarak gelmiş olduklarıdır. Ancak bu doğru bilinen yanlışın aksine Türkler büyük seferlere aileleri ve hanımları ile birlikte katılırlardı. İkinci bir husus ise Türklerin sayıca az olduklarına dair görüştür. Türklerin ilk fetih hareketleri sırasında sayıca kalabalık olmadıkları kabul edilebilir. Fakat Anadolu'nun Türk iskânına açılmasının haberinin duyulması ile birlikte insanların akın akın buraya geldikleri bilinmektedir. Özellikle insanların Anadolu'da büyük ve yeni imkânlarla kavuşması, hepsinden önemlisi de karınlarını rahatlıkla doyurabilmeleri sebebiyle sonraki dönemlerde de insan akının devam ettiğini bilmekteyiz. İşte Türklerin bu durmaksızın akını Anadolu'da nüfusun her geçen gün Türklerin lehine artmasını sağlamıştır. İşte bu akınlar sonucu Türklerin hem kırsal alanları hem de şehirleri doldurmasıyla ortaya yepyeni bir görünüm çıkmış ve bu ülkenin isminin bazı Avrupalılar tarafından "Türkia" olarak söylenmesine yol açmıştır.²⁸³

4.3.4. Dini Hayat

Anadolu'nun yerli halkı arasında daha çok Rum ve Ermeniler'in temsil ettikleri Hristiyanlık, Anadolu dini hayatı içerisinde önemli bir yere sahipti. Ancak Anadolu coğrafyasında her ne kadar Hristiyanlık dini hâkim olsa da Bizans'ın asırlarca Anadolu halkına uyguladığı siyaset tepki ile karşılanmakta ve çoğu zaman Türk fetihleri Ermeni, Süryani vs. Anadolu

²⁸² Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 244.

²⁸³ Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 244.

halkı tarafından kendilerine dönük olmaktan çok Bizans`ın cezasını bulduğu yönünde bu halklar arasında telakki etmekteydi. Hatta Rum halkı dahi Türk idaresini Bizans idaresine tercih etmekteydi.²⁸⁴ Bu durumda Hristiyan halk ile yeni gelen Müslüman halk arasında neden ciddi bir sıkıntı yaşanmadığının göstergesidir. Bunun yanında Anadolu`ya gelen topluluklar ise Müslüman olmakla birlikte bu dini yeni kabul etmeleri sebebiyle Müslümanlıkları çok da etkili değildi.²⁸⁵ Bunun sebebini hâlâ eski inanışlarının etkilerini çeşitli etmenler aracılığıyla sürdürmesinde aramak mümkündür. Ayrıca Maveraünnehir`den sürekli kalabalıklar gelmekte ve bu kalabalıklar içerisinde yer alan dervişler ve babalar insanların inançlarını sürekli olarak etkilemekteydi.²⁸⁶ Eski şaman dünya görüşlerini korumaya devam eden dervişler Türkmen halk arasında kabul görmekte ve onların inançlarını olumsuz yönde etkilemekteydi.²⁸⁷ Bu kalabalıklar içerisinde yer alan derviş ve babaların gelişini tetikleyen en önemli etken ise Moğollar`dı. Ayrıca Moğollar`ın ilerleyen dönemlerde Anadolu`da hâkimiyet kurmak maksadı ile gönderdikleri askeri kuvvetler ilk etapta Anadolu`da bir anlamda nifak unsuru olmuşlardır. Ancak zaman içerisinde Moğollar`ın İran gibi Müslüman medeniyetinin hâkim olduğu bir sahada yerleşmeleriyle birlikte yavaş yavaş İslam nüfuzuna tabi olmaya başladıkları bilinmektedir.²⁸⁸ Anadolu Selçukluları ise hâkimiyetlerini sürdürdükleri dönem boyunca Anadolu`da İslamiyet`in Sünni akidesinin tatbikine çaba göstermişlerdir.²⁸⁹ Ancak dinin buyruklarını yalnızca saray gözetiyordu, alt kesimler ise yeni benimsedikleri dine karşı kayıtsızdılar. Hatta sınırlardaki Türk boyları dinsel ibadetlere kendinden olmayan yabancı şeyler olarak bakmaktaydı.²⁹⁰

²⁸⁴ Çetin, *İslamiyet'in Yayılışı*, s. 119 ve 120.

²⁸⁵ Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 244.

²⁸⁶ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 309.

²⁸⁷ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 319.

²⁸⁸ Fuad M. Köprülü, *Anadolu`da İslamiyet*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s. 53 ve 54.

²⁸⁹ Baykara, *Konya*, s. 78.

²⁹⁰ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 316.

Bu hususların kent ve köy halkında bu konuda bir karşıtlık doğurduğu da görülmektedir. Kent halkı Sünniliğe bağlı tüccarlardan ve büyük zanaatçılardan oluşan tutucu çevreyi oluşturmakta iken, kırsalda ise genellikle derviş propagandasının sürmesi sebebiyle Alevilik egemen olmaktadır.²⁹¹ Ülkeyi yönetenler bu duruma karşı kırsal kesimde imam ve hatiplerin sayısını çoğaltmaya çalışarak tedbir alma yöntemleri izlemişlerdir.²⁹² Ancak ülkeyi yöneten Selçuklu sultanlarının her biri Sünniliğe mensup samimi bir Müslüman olmasına ve Sünniliği etkin kılma çabalarına rağmen türlü dinlere mensup âlimleri huzurlarına alıp onlarla sohbet ve münakaşa yapmaktan da geri durmazlardı.²⁹³

Müslümanlık içerisindeki durum bu iken Hristiyanlığı baltalayan dinsel öğretilerin de (gnostisizm, maniheizm) Anadolu`da yaygınlaştığı bilinmektedir.²⁹⁴ Anadolu`daki müslim ve gayrimüslim halk arasındaki inanışlar ve bunlar üzerinde rol oynayan etkenler ile kentsel ve kırsal kesim arasındaki farklılığı bu şekilde ortaya koyabilmekteyiz.

Anadolu`da bu derece karışık bir dini yapılanmanın söz konusu olduğu dönemde Türklerin kimliklerini korumasında da en etkili unsur olarak İslam dini görülmektedir. Eğer Türkler İslam dinine girmeden Anadolu`ya gelmiş olsalardı, belki de Karadeniz`in kuzeyinden Balkanlara ve Orta Avrupa`ya inen soydaşları gibi Hristiyanlaşma ihtimalleri gündeme gelecekti. Bu durumu Rus bilgin Barthold`da doğrulamaktadır. Barthold`da tarihte hiçbir milletin İslam dinine girdikten sonra başka bir dine geçmediğinden bahsetmiştir.²⁹⁵

4.3.5. Türklerde Aile Hayatı ve Kadının Yeri

Türklerde aile hayatının temelini geçmişte Orta Asya`da kurulmuş olan Göktürk ve Uygur devletlerine kadar dayandırmak mümkündür. Türklerde aile geleneği o dönemden bu yana temelde aynı niteliklere sahip olarak bazı

²⁹¹ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 316.

²⁹² Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 245.

²⁹³ Koyuncu, *Kültür Hayatı*, s. 16.

²⁹⁴ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 309.

²⁹⁵ Koca, "Diyar-ı Rum", s. 5.

değişiklikler ile günümüze kadar taşınmıştır. Türklerde aile, toplumu oluşturan ilk çekirdek olarak kabul görür ve bu açıdan önem arz eder. Türklerin aile yapısı “ataerkil” yani kadının erkeğin tahakkümü altında olduğu aile yapısı olarak nitelendirilir. Bu tarz aile yapıları kadının hiçbir söz hakkına sahip olmadığı, babanın tartışılmaz otoritesinin söz konusu olduğu aile yapılarıdır. Birçok kaynakta soyun ve akrabalığın babadan devam etmesi sebebiyle durumu bu şekilde kabul etmiştir. Ancak buna karşı çıkan görüşlerde söz konusudur. Örneğin Ziya Gökalp`e göre Türklerde ana soyu ile baba soyu birbirine eşittir. “Pederi aile tipi” olarak adlandırılan bu aile tipinde baba söz sahibi olsa da, annenin de aile işlerinde söz hakkı bulunmaktadır.²⁹⁶ Yani anne de ailede nüfuz sahibidir ve görüşleri dikkate alınmaktadır.²⁹⁷ Türklerde aile, toplumun ilk çekirdeği olarak kabul gördüğü için Türk toplumunda evlenme ve yuva kurma kutsal kabul edilen bir olaydır. Bu yüzden ailenin sembolü ev, evin sembolü ise ocak olarak görülür. Aynı zamanda ev ve ocak Türklerde aileye verilen öneminde bir göstergesidir. Evliliğin kutsal kabul edildiğinin en önemli göstergesi de evin, eşğin ve ocağın kutsal kabul edilmesidir. Günümüzde olduğu gibi eskiden de Türkler evlenmeyi “ev, bark sahibi olmak” şeklinde ifade ederlerdi. Burada geçen “bark” kelimesinin Orhun kitabelerinde mabet manasında kullanıldığı bilinmektedir. Bu da evin kutsallığına işaret eden bir durumdur. Ocak ise evdeki hayatın ve ailenin devamını temsil eder. Günümüzde de birçok bölgede kullanılan “ocağın sönmesi” şeklindeki tabirinde temellerini buraya dayandırabilmek mümkündür. Ayrıca kadın bu sebeple evi aydınlatan ışık ve yanan ocağın neşesi olarak nitelendirilmiştir. Türklerde kadın bu kutsal niteliklerin oluşmasının sebebi olarak görüldüğünden, ailede önemli bir yere sahiptir.²⁹⁸

Türk aile yapısında tek kadın ile evlilik esas olmasına rağmen, hükümdarların siyasi sebepler ile birden fazla kadın ile evlendikleri görülebilmekteydi. Ayrıca babadan sonra aileyi temsil eden anne

²⁹⁶ Numan Durak Aksoy, “Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü”, *TDAD.*, S. 185 (2010), s. 154.

²⁹⁷ Gündüz, “Türk Toplumunda Kadın”, s. 141.

²⁹⁸ Aksoy, “Kadının Sosyal Statüsü”, s. 155.

olduğundan, annenin yeri diğer akrabalarından önce gelirdi. Ailede kadın özel mülkiyet hakkına sahip olduğu gibi, kadının miras hakkı da vardı ve çocukların annenin erken ölümü durumunda bu mirasta hak sahibi oldukları bilinmektedir. Ev ise ortak olarak karı-kocanın her ikisine de aitti ve çocuklar üzerindeki veli konumunda da bir ortaklık söz konusuydu. Yani baba çocuklar hakkındaki kararları anneye danıştıktan sonra alırdı.²⁹⁹

Ailede bulunan en önemli özellik ise karı-koca arasındaki mutlak sadakatti. Ailede bulunan bu vasfın yabancı kadın ve erkeklerin dahi takdirini topladığı bilinmektedir. Türklerde erkek ve kadın zinadan kaçınır ve zina ihanet sayılırdı. Türk kadınının özellikleri de sadakati, ailesine ve evine olan ilgisi, merhameti, doğruluğu ve kocasına olan saygısı gibi konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu da Türk ailesinde genel olarak karı-koca arasında bir saygı-sevgi ve sadakatin olduğunun göstergesidir. Eski Türk aile yapılarından itibaren kadının boşanma hakkına sahip olduğu gözlenmektedir. Kadın kocasından üç neden çerçevesinde boşanmak isteyebilirdi. Bunların ilki sadakatsizlik yani karı veya kocadan birinin üçüncü bir şahısla cinsi münasebetidir. Bu durum elbette zina yani ihanetin göstergesidir. Bu durum özellikle eski Türk toplumlarında nadir de olsa görülmüştür. Bu durumun Türklerde ne Anadolu'ya geldiklerinde ne de bunun öncesinde Türkistan gibi yörelerde bulduklarında hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin X. yüzyılda Türkistan çevrelerini gezen bir seyyah olan İbn Fazlan bu konuda gördüğü bir olayı “Türkler zina diye bir şey bilmezler. Böyle bir suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler. Şöyle ki; Bu kimseyi, iki ağacın dallarını bir yere yaklaştırarak bağlarlar. Sonra da bu dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi, o kimse iki parçaya bölünür.” şeklinde ifade etmiştir.³⁰⁰ Yine Türklerde evli bir kadına tecavüzün ise idam ile cezalandırıldığı bilinenler arasındadır. İkinci boşanma sebebi olarak ise kötü muamele görülmektedir. Kocasını karısına iyi davranmak zorundadır, aksi

²⁹⁹ Aksoy, “Kadının Sosyal Statüsü”, s. 155.

³⁰⁰ İbn Fazlan, Ahmed b. Fazlan, *Seyahatname*, haz. Ramazan Şeşen, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975, s. 31.

takdirde kadının boşanma hakkı vardır. Üçüncü boşanma sebebi ise iktidarsızlıktır. İktidarsızlığın ailede neslin çoğalmasının önünde bir engel olması ve bu engelin eşler arasında geçimsizliğe sebep olması ve kadının kocasına olan sadakatini yitirmesine sebep olabileceği düşüncesi ile iktidarsızlık bir boşanma sebebi olarak kabul görmüştür. Yukarıda bahsi geçen sebeplerden herhangi birinden dolayı boşanmaya koca sebep olmuşsa kadının kendisine ait malları ve evlilik öncesi günümüz anlamında başlık parası olarak nitelendirebileceğimiz “kalın” ı alma hakkı da vardı.³⁰¹

4.3.6. Adet ve Gelenekler

Türklerin hem İslamiyet öncesinde hem de İslamiyet`e geçiş sürecinde birçok adet ve geleneklere sahip oldukları bilinmektedir. Bu başlık altında da kaynakların el verdiği ölçüde bu adet ve geleneklerin neler olduğu konusuna açıklık getirmeye çalışacağız. Türklerin sahip olduğu günümüzde de zaman zaman karşılaştığımız inanışlardan biri yağmur duasıdır. Eflaki eserinde Konya`da yıllardan birinde yağmur yağmadığından ve bunun sonucunda şehirde müthiş bir pahalılık olduğundan söz eder. Bu dönemde halkın birkaç kez yağmur duasına çıktığını ve elleri boş olarak ümitsizlik içinde geri döndüklerini söyler. Yağmur duasına gitmek dışında, yağmurun yağması için sadakalar verdiklerinden, kurban kestiklerinden de söz eder. Yağmur duası sırasında kurban kesmek ve sadaka vermenin yanı sıra oruç tutulduğu, namaz kılındığı, derviş ve şeyhlerden yardım istendiği de bilinmektedir.³⁰²

Türklerdeki bir diğer inanış ise nazardır. Halkın kötü insanlardan geldiğine inandığı nazar için bulduğu iki çözüm vardı. Bunlardan ilki kötü insanların nazarlarından sakınmak için ateşe çörek otu atmak, ikincisi ise okuyup üfletmek olarak tabir edilmektedir.³⁰³ Üzerine dikiş dikme olarak adlandırılan bir diğer inanışta söz konusudur. Bu inanış ise üzerine dikiş dikilen kimse ağzına bir şey almaz ise bunun uğursuzluk getireceği varsayımına dayanır. Bu sebeple bir elbise, bir kişinin üzerine dikilirken o

³⁰¹ Aksoy, “Kadının Sosyal Statüsü”, s. 157; Koyuncu, *Kültür Hayatı*, s. 54.

³⁰² Koyuncu, *Kültür Hayatı*, s. 47 ve 49.

³⁰³ Koyuncu, *Kültür Hayatı*, s. 49.

kişinin ağzına bir yaprak, bir saman çöpü veya bir kâğıt parçası verilirdi. Bu şekilde yapılmayan dikim çok uğursuz kabul edilirdi. Türkler bu durumun uğursuzluk getireceğine inanırken, bazı çiçeklerin özellikle gülün uğur getireceğine inanırlardı. Renkler hakkında da çeşitli inanışları söz konusu idi. Örneğin kırmızının sevinç, siyahın matemi ifade etmesi gibi. Doğum olayı da halk arasında sevinçle karşılanan olaylardandı. Bebeğe altın takmak, eşe dosta ziyafet vermek gibi adetlerde bu sevince dayanmaktadır.³⁰⁴

4.4. Sosyal Nitelikli Kurumlar ve Kent Yaşamındaki Yeri

Bu bölümde kentlerin gelişiminde ve kentsel yaşamda etkilerini gördüğümüz kervansaray, külliye gibi yapılar ile bunları ayakta tutan vakıf denilen kurumların gelişim evreleri ve türleri gibi konuları alt başlıklar halinde inceleyeceğiz.

4.4.1. Vakıflar

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma fikri gelişmiş olan Türkler İslamiyet öncesi dönemde dahi vakfa benzer tasarruflarda bulunmuşlardır. Anadolu'nun fethinden sonra da burada kurulan Selçuklular ve Danişmendliler gibi muhtelif Türk devletleri döneminde de dini mahiyette birçok vakfın kurulduğu bilinmektedir. Özellikle Anadolu Selçukluları Danişmendliler'in mirasını devralıp XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli alanlarda vakıflar kurmaya başlamışlar ve bunları geliştirmişlerdir.³⁰⁵ Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan ve kentlerin fiziksel, sosyal yapılarındaki gelişimlerinde etkin rol oynayan vakıfları daha iyi bir şekilde değerlendirmek için alt başlıklar halinde ele alacağız. Ayrıca vakıflar konusunu dönemin en iyi vakıf kurumlarına sahip olduğumu bildiğimiz Anadolu Selçukluları vakıfları üzerinden hareketle değerlendirmeye çalışacağız.

³⁰⁴ Koyuncu, *Kültür Hayatı*, s. 50 ve 51.

³⁰⁵ Mustafa Demir, "Türkiye Selçuklu Vakıfları", *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., Ankara 2002, s. 272.

4.4.1.1. Vakıfların gelişim süreci

Türkiye Selçuklu vakıfları, özel mülkiyete konu olmuş arazi ve mallarda yani bir emire temlik edilmiş arazilerde veya bir emirin idaresindeki iktâ arazileri gibi tasarruf hakkı elde edilmiş arazilerde yapılabilmekteydi. Anadolu`da bu şekilde vakıf yapmaya müsait özel mülkiyet arazilerine baktığımızda, kırsal kesimde emirlerin mülkiyetine aktarılmış araziler, bunların dışında köy ve kasaba kenarlarında yer alan sebzelikler, bahçelikler ve meyvelikler bu vasıf içerisinde yer alan mülklerdi. Şehirlere baktığımızda ise özel mülkiyete açık olan tüm mekânlar (evler, dükkânlar gibi) vakfedilebilmekte ve vakıf malı olmasıyla birlikte de kamu mülkiyeti haline dönüşmektedir. Anadolu topraklarının tamamının Bizans`tan alınıp miri toprak haline getirilmesiyle birlikte kamu mülkiyetine dönüşmesi sebebiyle bu topraklar üzerinde vakıf kurulması söz konusu olamazdı. Kurulan vakıfların tamamı özel mülkiyetler üzerinde yer almaktadır. Anadolu`da bu vasa sahip mülkler genel olarak şehirlerde bulunmaktaydı. Kırsalda ise çoğunlukla Konya ve İç Anadolu yöresindeki köylerin yakınında bu vasa sahip mülklerin yer aldığı bilinmektedir.³⁰⁶

Şimdiye kadar iki çeşit vakfetme yöntemi gördük. Bunlar bir emirin idaresinde olan yani temlik edilmiş araziler üzerine kurulan vakıflar ve özel mülkiyetler üzerine kurulmuş olan vakıflardır. Ancak Claude Cahen bu iki vakıf türü dışında bir üçüncü vakfetme yöntemi ileri sürmüştür. Bu yöntem devlet adına devlet toprağını vakfetmekten geçmektedir. Cahen, bu görüşünü şu olaya dayandırmaktadır. Anadolu Selçuklu komutanı Mübarizüddin Er-Tokuş`un Antalya`da yapılacak bir cami ve Uluborlu`da yapılacak diğer hayır kurumları için 1216 yılında (bir görüşe göre 1214) devletin valisi olarak devletin topraklarını kullanma yetkisine dayanarak vakıf yaptığını ileri sürmektedir. Ancak Osman Turan`ın da bu görüşün karşısında durduğunu görmekteyiz. Osman Turan kendi kanaatine dayandırarak bu toprakların Er-Tokuş`a temlik edildiğini belirtmektedir. Bu üçüncü usul üzerindeki tartışmalar sebebiyle bunu da bir ihtimal olarak kabul etmekteyiz. Anadolu Selçukluları`nda vakıflar şer`i usullere uygun

³⁰⁶ Demir, "Selçuklu Vakıfları", s. 274.

olarak kadılar tarafından vakfiyeler aracılığıyla kurulmakta ve kişi mülkiyetinden kamu mülkiyetine aktarımı sağlanmaktaydı.³⁰⁷ Vakıflar satılma, bağışlanma, rehin verilme, mülk edinilmesi, kiraya vermek gibi işlemlere tabi tutulamazdı.³⁰⁸

Vakıf kurumları Anadolu şehirlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Vakıflar Anadolu Selçukluları`ndan itibaren belediye hizmetleri başta olmak üzere birçok yerel yönetim hizmetini sunmuşlardır. Bu sebeple vakıfların şehirleşmede, şehirlerin imarında ve şehir yerleşimlerinin düzenli bir şekilde gelişiminde oynadıkları rol göz ardı edilmemelidir.³⁰⁹

4.4.1.2. Vakıf türleri

Anadolu Selçukluları`nda vakıf türlerini temelde iki ana başlığa ayırmak mümkündür. Bunlar kurucularına ve kuruluş amaçlarına göre vakıflardır.

Kurucularına göre Türkiye Selçuklu vakıflarını üç alt başlık içerisinde ele alacağız;

Sultan vakıfları; Selçuklu sultanları gelirlerinin çok yüksek olması ve daha geniş sahaları temlik edebilmek imkânları sebebiyle büyük vakıflar kurmuşlardır. Selçuklu sultanlarından olan İzzeddin Keykavus`un kurduğu 1218 tarihli “Sivas Darüşşifası” kaynakların bize belirttiğine göre sultan vakfi örneklerinden biridir.³¹⁰

Evladlık vakıflar (Zurri vakıflar); Anadolu`ya gelen Türk derviş ve şeyhleri Anadolu`da ulaşabildikleri en uç noktalarda aileleri ve boyları ile birlikte iskânı sağladıkları için devrin sultanları tarafından kendilerine birtakım imtiyazlar sağlanmıştır. Bu imtiyazlar çerçevesinde bu şeyhlerin vergiden muaf tutulduğunu ve araziler temlik edildiğini görmekteyiz. İşte evladiyelik vakıflar da temlik edilen bu araziler üzerine kurulmuştur. Temlik edilen bu araziler üzerine kurulan zaviyeler dervişin ailesinin ve müridlerinin yerleşim çekirdeğini oluşturmakta verilen vakıf imtiyazının gelirleri de bu yerleşimlerin masraflarını karşılamaktaydı. Gelirin bir kısmı

³⁰⁷ Demir, “Selçuklu Vakıfları”, s. 274.

³⁰⁸ Demir, “Selçuklu Vakıfları”, s. 275.

³⁰⁹ Demir, “Selçuklu Vakıfları”, s. 275.

³¹⁰ Demir, “Selçuklu Vakıfları”, s. 275.

da zaviyeyi yöneten şeyh ile aile üyelerine aitti. Bu şeyhlerden biri öldüğü zaman bu vakfin tasarruf hakkı yerleşimdeki çoğunluğu oluşturan şeyhin ailesine intikal ederdi. Bu tasarruf hakkı da en yaşlı ve ehliyetli erkek çocuk tarafından kullanılırdı. İşte bu sebeple bu vakıflar evladlık vakıflar olarak adlandırılmıştır.³¹¹

Emir vakıfları; Anadolu Selçukluları`nda idareci konumunda gördüğümüz emirlerin de vakıflar kurduğunu görmekteyiz. Emirler bu vakıfları kahramanlıklarına binaen elde etmiş oldukları araziler üzerinde kurmuşlardır. Emirlerin dönemin şehirlerinde Türk gayrimenkul zenginleri olduğunu görmekteyiz ve imaret vakıfları kurmaları bu sebeple çok zor olmamıştır. Anadolu Selçukluları`nda vakıfların çoğunun emirler tarafından kurulduğu söylenebilir. Bunun temelinde sivil halkın kalıcı vakıf eserlerinin inşası yani imaret vakıfları kurmak için maddi imkânlarının yeterli olmaması, emirlerin ise şehrin zenginlerine göre gelirlerinin çok yüksek olması yatmaktadır.³¹²

Kuruluş amaçlarına göre Türkiye Selçuklu vakıflarını ise iki alt başlık içerisinde değerlendireceğiz;

İmaret vakıfları; Anadolu Selçukluları`nda bu vakıflar cami, medrese, darüşşifa, darüzziyafe, hamam vb. topluma hizmet veren hayır kurumları inşa etmişlerdir.³¹³ Ayrıca bu vakıflar bu imaretlerin ayakta kalabilmesi için birtakım menkul ve gayrimenkul kaynaklarını da bu imaretlerin içerisine koymaktaydılar. İmaret vakıfları aile vakfı olarak kurulmamışlardır, bu vakıfların asıl amacı imaret binasının bakımı, görevlilerin ücretlerinin verilmesi, imaretin sosyal hizmetlerinin masraflarının karşılanmasıydı. Ancak bu vakıflar aile vakfı olarak kurulmasa da iki şekilde ailelere de gelir ayrıldığını görebilmekteyiz. Bu yöntemlerin başında vakıf gelirlerinin bir kısmının evlada ve ailelere ayrılması ya da aile üyelerini müteveli üyesi yaparak vakıf gelirlerinden onlara maaş bağlamak gelmekteydi.³¹⁴

³¹¹ Demir, "Selçuklu Vakıfları", s. 275.

³¹² Demir, "Selçuklu Vakıfları", s. 276.

³¹³ Demir, "Selçuklu Vakıfları", s. 276.

³¹⁴ Demir, "Selçuklu Vakıfları", s. 277.

İrad vakıfları; sadece gelirleri için genellikle zürri yapıda tesis edilmiş olan vakıf türüdür. Bu vakıfların gelirleri mütevellie, memurlara, fakirlere ve vakfın ailesine sarf edilirken imaret eserlerinin bakımına sarf edilmemekte olduğu bilinmektedir. Ancak bu konuda diğer bir görüşte bu imaret eserlerinin vakfiyelerde yer almadığının söylenmesidir. Fakat bu zayıf bir ihtimal olarak kabul görmektedir. İrad vakıflarına “vakf-ı avarız” da denilmektedir. Bu gelir getiren vakıf manasına gelmektedir. XIII. yüzyılda yapılan irad vakıflarına baktığımızda iktisadi hayata yönelik kar getiren yatırımların bu vakıflar içerisinde yer aldığını görmekteyiz. Örneğin şehirde işyeri olarak kullanılan mekânların yanı sıra şehrin yerleşim mekânı içerisinde seyrek olarak yer alan arazilerin de irad vakfı olarak kiraya verildiğini bilmekteyiz.³¹⁵

4.4.1.3. Vakfiyeler ve sosyal yönleri

Bir sosyal kurum olarak vakıf kurumunun Türk toplumunda Anadolu`ya gelmeden önce de var olduğundan ve Anadolu`ya geldikten sonra da gelişme göstererek varlığını sürdürdüğünden bahsetmiştik. Yine Anadolu kentlerinin vakıf sistemi kapsamında organize edilen Türk-İslam kurumları ile yeni bir çehreye sahip olduğunu da görmüştük.³¹⁶ Sosyal hayatta önem arz eden bu vakıflara ait vakfiyeler üzerinden hareketle vakıfların toplumun sosyal yaşamı içerisinde hangi alanlarda faaliyetlerinin olduğunu daha yakından incelemeye çalışacağız. Bu vakfiyeler içerisinde en çok cami vakfiyelerini görmekteyiz.³¹⁷ Ancak farklı türde vakfiyeler bize farklı alanlarda bilgiler sunmaktadır.

Eğitim; bu alanda genel olarak medreselerin vakıf olarak tesis edilmesinden ötürü çeşitli medreselere ait vakfiyeler görmekteyiz. Bu vakfiyeler bize medreselerde öğretimin parasız olduğunu, öğrencilerin yiyecek ve yatacak masraflarının vakıf gelirlerinden karşılandığını, ayrıca

³¹⁵ Demir, “Selçuklu Vakıfları”, s. 277.

³¹⁶ Koray Özcan, “Anadolu`da Ortaçağ Kent Morfolojisi Selçuklu Çağında Akşehir”, *AAD.*, S. 24 (2005), s. 5.

³¹⁷ İsmet Kayaoğlu, “Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler”, *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 282.

kendilerine harçlık verildiğini göstermektedir.³¹⁸ Yine eğitimde mezhep konusuna önem verildiğine ve eğitimin belli bir anlayışta yapıldığı bilgisine de ulaşmaktayız.³¹⁹

Sağlık; bu alanda yapılan vakıf tesislerinin oldukça çok olduğunu görmekteyiz. Özellikle Darüşşifa denilen sağlık kuruluşlarına ait vakfiyelerin sayısı oldukça fazladır. Darüşşifalar sadece hastalara bakan hastaneler değil aynı zamanda tıp eğitimi veren medreselerdi. Bu sebeple toplumun sosyal yaşantısında önemli bir yere sahip olan kurumlardan biriydi.³²⁰ Darüşşifaların farklı bir amacı ise özellikle XIII. yüzyılda etkili olan ölümcül bulaşıcı hastalıkları önlemektir. Bilindiği üzere Anadolu coğrafyası, ülkelerarası ticaret ve yolculuk hareketinin yoğunluğu ve Batı'dan Doğu'ya doğru hareket eden ordular yüzünden oldukça hareketli bir geçiş güzergahıydı. Anadolu coğrafyası bu sebeple bazı dönemlerde salgın hastalıklar ile karşı karşıya kalmaktaydı. Halkın “kara ölüm” dediği başta veba olmak üzere ölümcül bulaşıcı hastalıklar bu sağlık kurumlarını önemsetmiş ve büyük kentlerin dışında miskinane olarak adlandırılan sağlık yurtları da oluşturulmuştur. Bu sağlık yurtlarına öncelikle salgın hastalıklara yakalananlar, ikinci sırada cüzzamlılar ve son olarak da delilerin kabul edildiği bilinmektedir.³²¹

Aileyi güçlendirme; bu kısımda daha çok yukarıda söz ettiğimiz vakıf türlerinden evladlık vakıflar ve bunlara ait olan vakfiyeler içerisinde vakıf gelirlerinden aileye pay ayrılması üzerinde duracağız. Bu vakfiyelerin de sayısının oldukça fazla olduğunu görmekteyiz. Bu vakıfların kuruluşundaki temel amaç ailenin mülklerini bir arada tutmaktır. Şöyle ki, bu vakıflar aracılığıyla aile üyeleri vakıf gelirlerinden belli bir hisseye sahip olmaktaydı. Bu durum mülkiyetin bölüşülmesinin önüne geçmiş ve ekonomik gücün aile fertleri arasında kalmasını sağlamıştır.³²²

³¹⁸ Kayaoğlu, “Selçuklu Vakfiyeleri”, s. 282.

³¹⁹ Kayaoğlu, “Selçuklu Vakfiyeleri”, s. 283.

³²⁰ Kayaoğlu, “Selçuklu Vakfiyeleri”, s. 283.

³²¹ Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul: YKY., 2005, s. 342.

³²² Kayaoğlu, “Selçuklu Vakfiyeleri”, s. 283.

Kervansaraylar; bu yapılar büyük yollar üzerine sultanlar, vezirler, devlet adamları, tarafından zengin vakıflar ile birlikte kurulmuş büyük tesislerdir. Orduların konaklama yeri olarak da kullandığı bu tesisler temelde iki fonksiyonu gerçekleştirmek maksadı ile kurulmuştur. Bunların ilki, zengin ticari mallar nakleden kervanları hudut bölgelerinde düşman çapulcuları, göçebe ve eşkıya baskınlarından koruyarak emniyetli konaklama yerleri sağlamak, ikinci olarak ise yolcuların konakladıkları ve geceledikleri yerlerde her türlü ihtiyacını karşılamaktır. Gerçekten de bu maksada yönelik olarak kurulmuş vakıflar olan kervansaraylar oraya inen yolcu ister zengin ister fakir olsun her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde donatılmıştır. Yatakhaneler, aşhaneler, eşyalarını koyacakları depolar, hayvanlarını koyacakları ahırlar, samanlıklar, mescit, hamam gibi birçok yapıyı içerisinde barındırmaktaydı.³²³

Vakıf suyolları; İslamiyet`in temizliğe ve suya verdiği önemin vakıflara da yansıdığını ve bu alanda pek çok vakfın yer aldığını görmekteyiz. Bu vakıflar su ile ilgili pek çok tesis kurmuştur. Bunların başlıcaları hamam, çeşme, değirmen, sarnıç, kuyu, şadırvan ve diğerleridir. Türkiye`de halen bu vakıflar eliyle inşa edilmiş XII-XIII. yüzyıllardan gelen eserlerin mevcut olduğunu görmekteyiz.³²⁴

Diğerleri; vakıflar insanların ihtiyaç duyduğu her şeyi kapsamaktadır. Örneğin Selçukluların İslam`a aykırı düşüncelere karşı Sünniliği canlandırmak için vakıf medreselerinin kurulduğunu, Hristiyan, Yahudi ve putperestlerden İslam`ı kabul edenlerin sünnet edilmesi ve Kur`an öğrenmeleri amacıyla da vakıfların var olduğunu bilmekteyiz. Bunun dışında kimsesiz çocukların giydirilmeleri, sünnet edilmeleri için ve fakir halktan ölenlerin defin işlemleri içinde vakıflardan pay ayrıldığını vakfiyelerde görmekteyiz.³²⁵

³²³ Kayaoğlu, “Selçuklu Vakfiyeleri”, s. 284.

³²⁴ Kayaoğlu, “Selçuklu Vakfiyeleri”, s. 285.

³²⁵ Kayaoğlu, “Selçuklu Vakfiyeleri”, s. 285.

4.4.2. Külliyyeler

Külliye, çeşitli fonksiyonel yapı birimlerinin bir arada planlanıp inşa edildiği sosyal bir kuruluş olarak tanımlanabilir. Külliye başta cami ve türbe olmak üzere, medrese, tıp medresesi, darüşşifa, misafirhane, kervansaray, çarşı, hamam, sıbyan mektebi, kütüphane, sebil gibi yapılar meydana getirmektedir. Ancak bu yapıların tamamı bir külliye oluşturmamaktadır. Bu yapılardan birkaçının bir araya gelmesi oluşan kuruluşun külliye olarak tanınmasına yeterli olmuştur (bk. ek 15).³²⁶ Külliyelerde, bitişik olan her yapıya açılan taç kapıların varlığı da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Külliyelerde ortak yapı ise medreselerdir.³²⁷ Külliyelerin görkemi sosyal ve ekonomik durumlara bağlı olarak dönemlere göre değişiklik göstermiştir. Külliyeler aynı zamanda menzillerde yeni yerleşimleri ortaya çıkarmış ve zaman içerisinde bunların şehirleşmesini de sağlamıştır.³²⁸ Elbette bunun temelinde külliyelerin bünyesinde bir kentin çekim merkezini oluşturan yapıların yer alması yatmaktadır. Bu sebeple külliyeler önce mahallelerin gelişiminde olumlu bir etken olmuş, sonrasında ise bu mahallelerin gelişimi kentlerin oluşumunu sağlamıştır.³²⁹

Külliyelerin devamlılığının sağlanması için vakıflar kurulmuştur. Külliyelerin inşa edildikleri bölgedeki halkla ilişkisi, sadece dini olmamış, ticari, eğitsel ve sosyal yardım anlayışı ile iç içe bir ilişki ortaya konmuştur. Külliye yapılarında misafirhane, kervansaray, dükkânlar ticari hayata hizmet ederken, cami ile cemaat sağlanmış, medrese, mektep, kütüphane yapıları ile de külliye çevresindeki halkın çocukları için bir eğitim merkezi oluşturulmuştur.³³⁰

Külliye kuruluşlarında fonksiyonel yapı birimleri içinde daima cami yapısı önemli olmuş diğer yapılar ise (medrese, hamam gibi) camiye bağlı

³²⁶ Gönül Cantay, "Türk Mimarisinde Külliye", *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 836.

³²⁷ Nermin Şaman Doğan, "Kayseri'deki Selçuklu Külliyyeleri", *Hacettepe Üniversitesi Tıbbi Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2012), s. 211.

³²⁸ Cantay, "Külliye", s. 836.

³²⁹ Doğan Yörük, "XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı", *Bilig*, S. 45 (2008), s. 168.

³³⁰ Cantay, "Külliye", s. 837.

kalmıştır.³³¹ Ancak XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa edilen külliye yapıları içerisinde medrese yapılarının ön plana çıkmaya başladığı gözlenmektedir.³³²

Külliye yapıları içerisinde barındırdıkları yapı topluluklarına göre şu şekilde sınıflandırmak mümkündür. İlk grupta cami ve medrese gibi, dini ve eğitim fonksiyonlu yapı birimlerinin bitişik olarak inşa edildiği külliye yapıları. İkinci grupta cami ve tıp bilimleri ile sağlık hizmetlerinin sürdürüldüğü medrese planındaki bir eğitim birimi ve kümbet olarak değerlendirilen bir mekânın yer aldığı külliye yapıları. Son grupta ise sağlık hizmeti ve tıp eğitimi fonksiyonlarını yerine getiren, yan yana tekrarlanan, medrese plan şemasına sahip veya biraz farklı bir plan kuruluşu ile konumlanan külliye yapılarıdır.³³³

4.4.3. Kervansaraylar

Selçuklular döneminde ticarete büyük önem verilmiş ve milletlerarası ticaret yolları üzerinde kervanların güvenliğini sağlamaya büyük bir özen gösterilmiştir.³³⁴ Her dönemde ulaşım yollarının belirli mesafelerinde konaklama yerlerinin olması bir gerekliliktir. İnsanların seyahat ettikleri yollar üzerinde dinlenebilecekleri ve ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri, ayrıca eşkiya, düşman çapulcuları gibi tehlikelerden korunabilecekleri menziller olmalıydı.³³⁵ Buradaki menzil kavramı Osman Turan'ın belirttiğine göre takriben 30-40 kilometrelik mesafelerdir. Yine Selçuklu sultanlarının ve yüksek devlet adamlarının da hemen her menzillik mesafede bir kervansaray yaptırdıklarını da belirtmiştir (bk. ek 18).³³⁶ Kervansaraylar bu menziller arasında özellikle iskân olmayan bölgelerde inşa ettirilen büyük yapılardır.³³⁷ XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yoğun bir ticaret

³³¹ Cantay, "Külliye", s. 841.

³³² Cantay, "Külliye", s. 842.

³³³ Cantay, "Külliye", s. 843.

³³⁴ Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara: TTK., 1995, s. 518.

³³⁵ İsmail Aytaç, "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 854.

³³⁶ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993, s. 93.

³³⁷ M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1959, s. 8.

mevcut idi. Bu ticari faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürümesi için Anadolu`da yer alan ticaret yolları kervansaray ağı ile örülmüştü.³³⁸ Menzillerde inşa olunan bu kervansaraylar hâlâ ziyaretçileri hayran bırakmaktadır.³³⁹ Döneme ait kervan yolları Konya`dan itibaren doğu, kuzey ve batı yönünde Bizans topraklarına kadar, güneyde ise Antalya ve Alanya limanlarına kadar, bir kolda Karadeniz kıyısına uzanmaktaydı. Anadolu üzerindeki tüm bu kervan yollarının kesiştiği nokta ise kaynaklarca Kayseri olarak belirtilmektedir (bk. ek 9).

Bu kervan yollarının ağır kış şartlarında bile çalıştığı ve bu yollar üzerinde yer alan kervansarayların genel olarak sultanlar, sultanların hanımları ya da kızları, vezirler gibi kişilerce inşa ettirildiği bilinmektedir.³⁴⁰

Bir kervansaray; yolcu, gezgin, görevli, tüccar, kolluk birlikleri gibi gelip gidenleri karşılayabilecek, yatakhane, aşhane, kiler, depo, ahır, samanlık, mescit, hamam, şadırvan, hastane, eczane, ayakkabıcı, nalbant, ısınmak için ocak gibi gereksinimleri sunabilecek, gözetleme yerleri ve burçları olan bir savunma üssü niteliğine sahip olmalıdır.³⁴¹ Burçlar ve gözetleme yerlerine ek olarak, demir kapılar ile de güvenlik altına alınan bu yapılar savunma işlevinin yanı sıra ticaret eşyaları içinde güvenilir emanet yerleri olmuşlardır.³⁴² Yani kervansaraylar hem savunma işlevini yerine getiren yapılar hem de ticaret kervanlarının gece emniyet içerisinde konaklamasına imkân sunan yapılardır.³⁴³ Tüm bu özellikler bu yapıların planlarını yönlendiren birinci derecede önem arz eden özelliklerdir.

³³⁸ Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya: Kömen Yayınları, 2003, s. 48.

³³⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005, s. 356.

³⁴⁰ Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 255; Bayram, *Türkiye Selçukluları*, s. 48.

³⁴¹ Tuncer, *Kervan Yolları*, s. 23.

³⁴² Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, s. 252.

³⁴³ Özergin, *Anadolu Yolları*, s. 8.

Kervansarayların bulunduğu yerlerin kış koşulları, ticari canlılığı, yerleşme olanakları ise ancak ikinci derecede önem arz eden niteliklerdir.³⁴⁴

Kervansarayların bu yapısal özelliklerinin yanı sıra devletin bu noktalarda kolluk birlikleri ile de önlemler aldıkları bilinmektedir. “Kervansalar” adı ile bir idareci, “Tutgavul” kumandasında bir muhafız kıtası tayin etmek suretiyle kervanların güvenliğini sağlamaktaydı.³⁴⁵ Bu koruma birlikleri, kervanların güvenliğini sağlarken yüklerinin çokluğuna ve değerine göre belli bir ücret almaktaydılar. Bu kadronun kervansaraylarda sürekli konakladığı ve görev çıkınca da silahlanıp yola düştükleri anlaşılmaktadır. Kervanlardan aldıkları ücretin yanında devletten de ayrıca belli miktarda bir maaş aldıkları bilinmektedir. Çünkü kervan gelmediği dönemlerde bile bu birliklerin soygunculara, çapulculara ve baskınlara karşı kervansarayları korudukları döneme ait belgelerden anlaşılmaktadır.³⁴⁶

Ayrıca kervansaraylar içerisinde misafirlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli meslek gruplarına mensup kişilerinde olduğunu vakfiyelerden öğrenmekteyiz. Örneğin Celaleddin Karatay`ın kervansaray vakfiyesinde tespit edilen meslek türlerinden biri baytarlıktır. Baytarlar günümüz anlamında veteriner dediğimiz meslek grubudur. Bu vakfiyede belirtildiğine göre vakıf gelirlerinden, baytarlığı iyi bilen usta bir baytara yılda yüz dirhem para ve yirmi dört ölçüde zahire verilmesi öngörülmüş.³⁴⁷ Baytarlar, dönemin ticari nitelikli taşımacılığının hayvan gücüne dayandığı düşünüldüğünde kervansaraylarda yer alan önemli meslek gruplarından biri olduğu söylenebilir. Yine kervansaraylarda atlara ve benzer hayvanlara nal takmakla yükümlü olan bir görevliden yani nalbanttan da bahsedilmektedir. Ancak Anadolu Selçukluları`nda nalbantların baytar olarak da iş gördükleri olmuştur.³⁴⁸

³⁴⁴ Tuncer, *Kervan Yolları*, s. 23.

³⁴⁵ Turan, *İslam Medeniyeti*, s. 356.

³⁴⁶ Tuncer, *Kervan Yolları*, s. 22.

³⁴⁷ Merçil, *Meslekler*, s. 31.

³⁴⁸ Merçil, *Meslekler*, s. 37.

Bir diğerk görevli ise ayakkabıcıdır. Ayakkabıcı dükkânında malzeme olarak tahtadan kalıplar ve güzel deriler bulundururdu. Ayakkabıcılar kervansarayaya gelen misafirlerin bu yönde bir ihtiyaçları olursa fakir ya da zengin fark etmeksizin yardımcı olurlardı.³⁴⁹

Son olarak ise hasta misafirler için kervansaraylar içerisinde eczaneler ve bu eczanelere bakmakla yükümlü aktar adı verilen kişileri görmekteyiz. Aktarlar genel olarak müshil, merhem ve kuvvet verici ilaçlar hazırlayan kişilerdir. Ayrıca dükkânlarında kurutulmuş çeşitli otlar, yapraklar, kök çiçekler, tohumlar, meyveler ve şifalı otlar bulundururlardı (bk. ek 20).³⁵⁰

Kervansarayların bir başka önemli özelliğı ise imar faaliyetlerini canlandırmalarıdır. Kervansaraylar etrafında kurulan mahalli pazarlar, mahalli ticarete önemli bir rol oynadıkları gibi bazı bölgelerde kurulan bu pazar yerlerinin zaman içerisinde gelişerek yeni bir iskân yerinin oluşumunda da rol oynadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla kervansaraylar sadece ticari ve sosyal nitelikli yapılar olarak kalmamış aynı zamanda Anadolu'nun kentleşme sürecinde de etkin rol oynamışlardır.³⁵¹

Türk-İslam han mimarisinin kaynağını İslam yapılarından olan ribatlara dayandırmak mümkündür. Bu yapıların kökeninde ise Müslümanlıktaki cihat fikrinin bulunduğu ve dini-askeri mahiyette yapılar olduğu gözlenmektedir. İslamiyet'in yayıldığı bütün sınır boylarında inşa edilen bu yapılar zaman içerisinde yoksullara ve öğrenim için civardan gelenlere barınak olma görevini de üstlenmişlerdir. Ayrıca askeri ve ticari yollar üzerinde kervanların güvenliğini sağlamak için yapılan kale tarzındaki menzil binalarına da ilk dönemlerde ribat ismi verilmiş, ancak sonradan bunlara han denilmiştir.³⁵²

Bu hanlar inşa edildikleri yerlere göre şehir içi hanları ve şehir dışı (menzil) hanları olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Han ve kervansaray kavramları aslında birbirini karşılayan kavramlardır. Kervansaray tabirinin ise şehir dışı hanlarının genel olarak ticaret kervanlarını ağırlamasından

³⁴⁹ Merçil, *Meslekler*, s. 35.

³⁵⁰ Merçil, *Meslekler*, s. 41 ve 42.

³⁵¹ Özergin, *Anadolu Yolları*, s. 9.

³⁵² Aytaç, "Kervansaraylar", s. 854.

geldiğini düşünmekteyiz. Dönem içerisinde işlev açısından şehir içi hanlarına göre menzillerde yer alan şehir dışı hanlarının daha etkin olduğunu düşünürsek bu tabirin han kavramının yerini alması çokta zor olmamıştır. Selçuklu döneminden günümüze hiç şehir içi hanı ulaşmamıştır.³⁵³ Menzil hanlarına gelince bunlar her dönemde yapım özellikleri sebebiyle önemli mekânlar olmuşlardır. Menzil hanları içerisinde barındırdıkları mekânlar itibariyle yolcuların konaklama ve barınma ihtiyaçlarını karşılayabilmekte, yine tüccarlar için güvenli bir barınak görevi üstlenmekte, askerler için de mükemmel bir konak görevi görmektedir. Ayrıca önemli yolların ve geçitlerin güvenliğini sağlamak için birer derbent (karakol), gerektiğinde de düşmana karşı koyabilmek için iyi bir kale görevi üstlenmişlerdir. Kısacası bu yapılar çok yönlü bir yapı birimi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵⁴

Kaynaklarda Selçuklu hanları ya da kervansarayları her ne kadar Selçuklu sultanlarının ticari politikaları ve askeri amaçlarıyla ilgili yapılar olarak ortaya konmuş olsa da aslında hizmet ve hayır anlayışı çerçevesinde işletilen hayır müesseseleri oldukları unutulmamalıdır. Devrine göre son derece modern birer konaklama tesisi olan bu yapılarda zengin-fakir, hür-köle, müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmadan üç gün süreyle ücretsiz olarak aynı hizmet sunulmuştur.³⁵⁵ Yani kervansaraylarda kesinlikle sınıfsal bir ayrım söz konusu değildir. Ayrıca tüm misafirlere ayrım yapılmaksızın aynı yemeğin verilmesi ve eşit muamele yapılması gerektiğini vakfiyelerde yer alan vakıf şartları arasında görmekteyiz.³⁵⁶ Selçuklu kervansarayları her ne kadar ticari maksatlı kurulmuş müesseseler olsa da zaman içerisinde daha ileri bir boyut kazanarak çağının en gelişmiş sosyal hizmetlerini veren müesseseleri haline gelmişlerdir. Bu özelliği ile kervansaraylar hem Anadolu`yu yabancı tüccarlar için bir cazibe merkezi haline getirmiş hem de

³⁵³ Aytaç, “Kervansaraylar”, s. 856.

³⁵⁴ Aytaç, “Kervansaraylar”, s. 857.

³⁵⁵ Hülya Yiğit, “Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları”, *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 301.

³⁵⁶ Özköse, “Anadolu`nun İslamlaşması”, s. 252.

Türk kültür ve sosyal hayatının tanıtımını sağlayan mekânlar olarak da önem kazanmışlardır.³⁵⁷

Bu konu içerisinde menzil hanların yani kervansarayların yanı sıra yukarıda bahsi geçen şehir içerisinde yer alan ancak günümüze örnekleri ulaşmamış olan han yapılarını da kaynakların el verdiği ölçüde ele almak gerektiği inancındayız. Belirttiğimiz üzere şehrin dışında yer alan menzil hanlarda insanların ayırım gözetilmeksizin ücretsiz ağırılanmasına karşın, şehir içi hanlarda bu durum farklıydı. Dönemin kaynaklarından öğrendiğimize göre Pegolotti Sivas`tan geçerken bir yük emtia* için hanlara ücret olarak yedi akçe, şehre girerken ve çıkarken baş olarak da birer akçe ödediğini belirtmektedir.³⁵⁸ Bu durum da bize şehir içi hanları ile şehir dışı (menzil) hanlar arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Özellikle XIII. yüzyılın ilk dönemlerinde Alâeddin Keykubad döneminde gelişen kervansaray yapıları, sosyal ve ticari niteliklerinin yanı sıra dönem içerisinde menzil olarak adlandırılan noktalarda ulaşımın güvenliğine ciddi katkılar sağlamıştır. Alâeddin Keykubad tarafından ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla yaptırılan ikinci yapı türü ise köprüler olmuştur. Köprüler ticaret yolları üzerinde güvenliğin sağlanmasından sonra ulaşımı kolaylaştırmak maksadı ile inşası sultanlarca önemsenen yapı topluluklarıdır. Selçuklular devrinde elbette Bizans döneminden kalma köprüler mevcuttu. Ancak bu köprülere ek olarak kesme taştan yeni köprülerinde inşa edildiği döneme ait kaynaklardan anlaşılmaktadır. Selçuklulardan önce yapılmış olan kullanıma uygun köprülerin ise tamir edildikleri bilinmektedir.³⁵⁹

Görüldüğü üzere kervansaraylar Anadolu coğrafyasının stratejik konumunun değerlendirilmesinde ve bu coğrafyanın şehirleşmesinde dahi etkili olan bir yapı türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Anadolu`nun sadece ticari maksatlı kurulan müesseseleri gibi görülen bu yapılar, özellikle Selçuklu devrinde üstlendikleri sosyal sorumluluklar ile günümüzde “sosyal

³⁵⁷ Yiğit, “Sosyal Açıdan Kervansaraylar”, s. 307.

* Emtia, ticari nitelikli mal kavramını karşılayan bir sözcüktür.

³⁵⁸ Turan, *İslamiyet*, s. 125.

³⁵⁹ Özergin, *Anadolu Yolları*, s. 11 ve 49.

devlet” olarak adlandırılan anlayışın da dönem içerisindeki varlığını kanıtlamaktadır. Kervansaraylar tüm bu özellikleri ile Anadolu coğrafyasının gelişiminde etkili olan en önemli yapı türleri arasında yer almaktadır.

5. BÖLÜM

KENT TOPLUMUNDA EKONOMİK HAYAT

5.1. Ziraat

Anadolu kentlerinde yaşayan herkesin bir avlusunun, tarlasının veya bahçesinin olduğu bilinmektedir ve bunlar hemen şehrin yakınında yer almaktadır.³⁶⁰ Anadolu`da zirai üretim denilince akla ilk gelen ürünler buğday ve arpadır. Bunlar dışında susam, nohut, safran, pirinç ve pamuk gibi mahsulâtı da üretmekte ve satmaktadırlar.³⁶¹ Görüldüğü üzere zirai üretim denince akla ilk gelen ürünler temel gıda maddelerini teşkil eden hububatlardır. Arpa, hayvanlar için özellikle de atlar için gereklidir. Buğday ise insan yiyeceğinin hammaddesi olması sebebiyle önemli bir üretim alanına sahiptir. Buna çavdarı da eklemek gerekir. Çünkü temel ihtiyaç maddesi olan en iyi yemeklik un buğday, arpa ve çavdarın karıştırılması ile elde edilir.³⁶²

Anadolu`daki meyve ve sebze üretimine gelince, Anadolu kentlerinde meyve üretimi kendini bağ-bahçelik şeklinde göstermiştir. Bunu dönemin seyyahlarından İbn Batuta`nın Antalya, Burdur ve daha birçok şehri etrafı bahçelerle çevrili ve nefis meyveleri olan şehirler olarak tasvir etmesinden anlamaktayız.³⁶³ Bağ-bahçecilik Anadolu şehir hayatında önemli bir yere sahiptir.³⁶⁴ Anadolu`da hemen hemen her meyvenin yetişmekte olduğu görülmektedir.³⁶⁵ Yetiştirilen meyveler ile ilgili olarak kaynaklarda en çok üzüm bağlarını görmekteyiz. Üzüm, dut (üjme), vişne, ayva (auya) ve armut gibi meyveleri de ekleyebiliriz. Ayrıca kavun (kogun) ve karpuz

³⁶⁰ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 228.

³⁶¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 247.

³⁶² Baykara, *Denizli*, s. 240.

³⁶³ Batuta, *Seyahatname*, s. 711.

³⁶⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye`nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)*, C. 1, Ankara: Barış Yayınevi, 1999, s. 25.

³⁶⁵ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr I*, s. 183.

(büken) da muhtemelen çok sevilmeekte olan meyvelerdendi.³⁶⁶ Ayrıca dönemin kaynaklarında sıklıkla epey iri ve lezzetli olan narlardan da bahsedilmektedir.³⁶⁷ Yukarıda bahsedilen meyvelerin yanı sıra elma (alma/almula), şeftali (aluç/tüğü erük), kayısı (sarığ erük), erik (kara erük), iğde (yigde), fıstık (bitirk/şekirtük), fındık (kosuk), ceviz (yagak), kestane keçiboynuzu ve badem gibi ürünlerinde yetiştirildikleri bilinmektedir.³⁶⁸ Dönem içerisinde kavun tarlasına kogunluk, erik bahçesine erüklük, ceviz bahçesine yagaklık, üzüm bahçesine de barluk adının verildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Erik, şeftali, üzüm gibi meyveleri taze olarak tükettikleri gibi kurutulmuş olarak da tüketmekteydiler. Kurutulmuş meyveleri genel olarak “kok” olarak adlandırmışlardı. Ancak kurutulmuş üzümü farklı bir isim ile “üskenteç” olarak adlandırmışlardır. Üzümden pekmez (bekmes) ve sirke yaptıkları da bilinmektedir.³⁶⁹ Ancak deniz kıyılarında yetişen narenciyelerin bir kısmına ekşi portakal ve limon gibilerine rastlanmadığı görülmektedir. Hurma ve muz gibileri ise bilindiği üzere soğuk bölgelerde yetişmemektedir.³⁷⁰

Anadolu`da sebze üretiminin az fakat yeterli ölçüde yapıldığı gözlenmektedir. Başta kabak olmak üzere soğan gibi birçok sebze bu dönem için zikredilebilir.³⁷¹ Dönem içerisinde Türklerin yetiştirdikleri başlıca sebzeler; patlıcan (bütüğe), fasulye (basu), pancar (dünüsge), havuç (gezer/gesiir/gizri), kabak, sarımsak (samursak/sarumsak), soğan (sogun), salatalık (turmuz), turp (turma), şalgam (çagmur), biber ve bakladır. Özellikle kabağı, kabaklık ismini verdikleri tarlalarda çokça yetiştirdikleri ve hem taze hem de kurutulmuş olarak tükettikleri bilinmektedir.³⁷²

³⁶⁶ Baykara, *Sosyal ve Ekonomik*, s. 283.

³⁶⁷ Baykara, *Denizli*, s. 242.

³⁶⁸ Sami Kılıç ve Ali Albayrak, “İslamiyetten Önce Türklerde Yiyecek ve İçecekler”, *Turkish Studies*, C. 2, S. 2 (2012), s. 713; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu`da Ermeniler*, Ankara: TTK., 2007, s. 238.

³⁶⁹ Kılıç ve Albayrak, “Yiyecek ve İçecekler”, s. 713.

³⁷⁰ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr I*, s. 183.

³⁷¹ Baykara, *Sosyal ve Ekonomik*, s. 282.

³⁷² Kılıç ve Albayrak, “Yiyecek ve İçecekler”, s. 713.

Dolayısıyla Anadolu`da sebzelerin birçoğunun üretildiğini bilmekte ve üretimin az da olsa ihtiyaçları karşıladığını görmekteyiz.

5.2. Hayvancılık

Hayvancılık, Türk ekonomik hayatında üretimin esaslarından biridir. Bunun temelinde hayvancılığın insanlara birçok fayda sağlaması yatmaktadır.³⁷³ Türklerin Anadolu`ya geldiklerinde bir kısmının yerleşik kültürden gelmesi, bir kısmının ise konar-göçer kültürüne sahip olması sebebiyle bir kısım şehirlere yerleşmişken, bir kısım ise şehrin yakınlarına yerleşerek eskisi gibi hayvan besiciliğine devam etmiştir.³⁷⁴

Türklerde hayvan beslemenin ilk ana unsurunu ise at oluşturmuştur.³⁷⁵ Çünkü at yetiştirmek pek çok avantajı bir arada barındırmaktadır. Çünkü atın sütünden kımız yapılarak yiyecek ihtiyacı karşılanırken ayrıca taşımacılık ve askeri yönü ile de dikkat çeken bir hayvandır.³⁷⁶ Bunun yanı sıra Anadolu`da yetiştirilen bir kısım atların önemli ticari değeri de söz konusuydu. Bu atlar Kastamonu çevresinde yetiştirilmekteydi. “İğdiş” denilen bu atlar Anadolu`ya mahsustu. Bu iğdişler Arap atlarının özelliklerini taşımaktaydılar. Ayrıca yerinde bile oldukça pahalı ve kıymetliydi. Hatta Ömerî eserinde bu atlardan birinin bin altın dinara satıldığını belirtmektedir.³⁷⁷ Bu yüzden bu işi meslek olarak edinmiş kişiler dahi görmekteyiz. At yetiştiricileri olarak adlandırılan bu kimseler tayları alıp yetiştirdikten sonra satmakta idiler. Özellikle XIII. yüzyılda yabancıların Türk atlarının çoğunu Yabanlu pazarı ile dönemin büyük ticaret merkezlerinden biri olan Sivas`tan temin etmekte oldukları bilinmektedir.³⁷⁸

³⁷³ Baykara, *Sosyal ve Ekonomik*, s. 281.

³⁷⁴ Koca, “Diyar-ı Rum”, s. 23.

³⁷⁵ Baykara, *Denizli*, s. 238.

³⁷⁶ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 247.

³⁷⁷ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr I*, s. 186.

³⁷⁸ Merçil, *Meslekler*, s. 30.

Atın yanı sıra koyun üretimi de Anadolu`da önem arz etmektedir. Anadolu`da koyuna sahip olmayana çok nadir rastlanırdı.³⁷⁹ Çünkü koyun üretimi oldukça avantajlı idi. İlk olarak sütü ve eti yiyecek ihtiyacının teminini sağlamaktaydı. Yine yününden giyim eşyası yapılabilmekteydi. Koyundan elde edilen hayvansal ürünlerin süt ve peynir gibi Bizans, Trabzon-Rum Devleti`ne ve Arap ülkelerine bol miktarda ihraç edilmekte olduğunu görmekte ve ekonomik getirisinin de yüksek olduğunu bilmekteyiz. Ayrıca yünden elde edilen dokumalarda ticari bir emtia olarak o dönem içerisinde kendisine yer edinmiştir.³⁸⁰ Ayrıca koyunun derisi tabaklanırdı ve birçok mamul üretimi için kullanılırdı. Koyunun derisi bütün olarak çıkarıldığında peynir, çökelek gibi ürünler için bir saklama kabı olarak kullanılırdı. Karnı yani işkembesi ise içerisinde yağ biriktirilen ve bu yağın saklanıp pazara arz edildiği doğal bir kap özelliği gösterir. Ayrıca bağırsakları sucuk denilen gıdanın da hammaddesidir. Yine bağırsakları “kirişhane” olarak adlandırılan işletmelerde “kiriş” adı verilen ince uzun ip yapımında kullanılır.³⁸¹ Ayrıca koyunun yününden halı ve kilim dokunduğu özellikle Aksaray`da dokunan halı ve kilimler ile Erzincan`da dokunan kumaş ile halılarında ilgi gördüğü bilinmektedir.³⁸² Koyun yetiştirmenin bu çok yönlü artılarına bağlı olarak sürülere bakmakla yükümlü olan çobanları da dönem içerisinde görmekteyiz. Çobanların görevi bilindiği üzere sürünün etrafında dolaşarak koyunları ve kuzuları önüne katıp gütmektir. Çobanın sürüye bekçilik eden bir de köpeği vardır.³⁸³ Koyun besiciliğinin bu kadar çok yapılmasının ortaya çıkardığı bir diğer meslek grubu da yukarıda bahsi geçen tabaklama işlemini yapan debbağ denilen kişilerin oluşturduğu meslek grubudur. Debbağlar kurutulmuş hayvan derilerinin sanayiye gitmeden önce tabaklanmasını diğer bir deyişle terbiye edilmesi olarak nitelendirebileceğimiz işi yapan kişilerdir.³⁸⁴

³⁷⁹ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr I*, s. 184.

³⁸⁰ Sevim ve Merçil, *Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 519.

³⁸¹ Baykara, *Denizli*, s. 238.

³⁸² Tuncer, *Kervan Yolları*, s. 20.

³⁸³ Merçil, *Meslekler*, s. 31 ve 32.

³⁸⁴ Merçil, *Meslekler*, s. 33.

Dönem içerisinde sığırların da yetiştirildiği bilinmektedir. Sığırlar ise et ve derisinin yanı sıra tarlaları sürmek içinde kullanılan hayvanlardı.³⁸⁵ Sığır etinin ise daha çok ziyafetlerde tercih edildiğinden ve koyunun etinin o dönemde daha makbul olduğundan önceki konularımızda bahsetmiştik.

Hayvancılık Türklerin beslenme tarzlarında da etkili olmuştur. Türkler özellikle etini yedikleri hayvanların sütünden ve sütlerinden imal ettikleri ürünleri de tüketmektedir. Sütten, tereyağı ve kaymak imali, peynir ve Türklerin icadı olan yoğurt bunun göstergesidir.³⁸⁶

At ve koyun gibi önem arz eden ve daha ön plana çıkmış hayvancılık faaliyetlerinin dışında da faaliyetler görmekteyiz. Örneğin bal üretimi bunlardan biridir. Ömerî bu balı “Kar gibi beyaz, şeker gibi tatlı, ne çok yakıcı tatlı ne de az tatlıdır. Hakiki bal tatlılığı lezzeti ve tadındadır. Gerçekten yenecek bal buralarda bulunur” şeklinde ifade etmiştir.³⁸⁷

Selçuklular döneminde Anadolu`da Kilikya bölgesinde bulunan Ermenilerin de Türkler gibi hayvancılıkla uğraştıkları kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bölgedeki Ermenilerin yetiştirdikleri at, katır, eşek, sığır, koyun ve tavuk gibi hayvanların ihracatını yaptıkları da bilinmektedir.³⁸⁸

Bunun yanı sıra Türklerin Anadolu`da av için özel olarak yetiştirilmiş şahin ve doğanların da ticaretini yaptığını görmekteyiz. Bu şahin ve doğanların Kastamonu yöresinden alındığı ve başka yerlerde satıldığı bilinmektedir.³⁸⁹ Bu kuşların en iyisinin Kastamonu`da bulunduğu belirtilmekte ve av için beslenen bu kuşların İç Anadolu, Suriye, Mısır, Irak, İran ve Orta Asya gibi coğrafyalara gönderildiği anlaşılmaktadır.³⁹⁰

³⁸⁵ Baykara, *Denizli*, s. 238.

³⁸⁶ Kılıç ve Albayrak, “Yiyecek ve İçecekler”, s. 711.

³⁸⁷ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr I*, s. 183.

³⁸⁸ Ersan, *Anadolu`da Ermeniler*, s. 238.

³⁸⁹ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr I*, s. 197.

³⁹⁰ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 251.

5.3. Zanaatkârlık

Anadolu kentlerinin nüfusu içerisinde zanaatkârlar önemli bir yer tutar. Bunun temelinde şehirlerde hem malzeme bulmanın kolay oluşu hem de geniş pazarlar sayesinde mamulün satışının daha karlı olması yatmaktadır.³⁹¹

Bu dönemin vakfiye kayıtlarından Anadolu kentlerinde sabun-hane, yağ-hane, debbağ-hane, hallaç-hane, mengene-hane, boya-hane, sal-hane, şarap-hane, şeker-hane, bezir-hane, buzhane gibi çeşitli üretim dallarında faaliyet gösteren imalathaneler ile karşılaşmaktayız.³⁹² Bu imalathanelerin yaptıkları üretim türüne göre aynı sokakta toplandığını ve birbirlerini kontrol eder vaziyette mamullerini aynı kalite ve güzellikte çıkardıklarını görmekteyiz. Zanaatkârlar mamullerini kendi dükkânlarında satabildikleri gibi satıcılara vererek pazarda sattırmak yoluna da gidebilmekteydiler.³⁹³

Anadolu kentlerinin iktisadi hayatında sanayinin ne kadar yer tuttuğu konusunda yeterince bilgiye ulaşamamakla beraber dokumacılığın ve ikinci derecede de dericiliğin sanayide çok ilerlemiş olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.³⁹⁴ Anadolu'daki sanayi üretiminde ilk olarak kumaş üretiminin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Dönemin seyyahlarından İbn Batuta'nın belirttiği üzere Denizli yöresinde dünyada eşî emsali olmayan altın işlemeli pamuklu elbiseler dokunmaktaydı. Bu elbiselerin çevrenin pamuğunun iyi oluşundan ve iyi işlenmesinden dolayı son derece dayanıklı olduğunu belirtmektedir.³⁹⁵ Bu mamullerin bütün civar coğrafyalara da sevk olunduğu bilinmektedir.³⁹⁶ Yine bu dönemde Batuta'nın belirttiğine göre Erzincan şehrinde de şehrin adıyla tanınan nefis kumaşlar dokunmaktaydı.³⁹⁷ Deri üretimi de Anadolu kentlerinde önem arz

³⁹¹ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 185.

³⁹² Özcan, "Akşehir", s. 8.

³⁹³ Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 247.

³⁹⁴ Akdağ, *İktisadi ve İçtimai Tarih*, s. 26.

³⁹⁵ Batuta, *Seyahatname*, s. 15.

³⁹⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 250.

³⁹⁷ Batuta, *Seyahatname*, s. 29.

etmekteydi. Bu sanayi dalının gelişmesinde muhtemelen hayvancılığın iktisadi hayat içerisinde önemli bir yere sahip olması yatmaktadır.

Sanayi içerisinde yer alan başka bir alanda maden işlemeciliğidir. Yukarıda ki üretim alanlarında Türkleri oldukça faal durumda görürken maden işlemeciliğine gelince gayrimüslim nüfusun ön plana çıktığını gözlemlemekteyiz. Bakır, gümüş gibi madenlerin çıkartılmasında ve yüksek sıcaklıklı fırınlarda işlenmesi işinde, çok ağır ve zahmetli bir iş olmasından dolayı Türklerin çalışmadığını görmekteyiz. Zaten Anadolu'daki maden kasabalarında yakın yüzyıllara kadar Rum veya Ermeni nüfusun ağırlıkta olma sebeplerinden biri olarak da bu durum gösterilebilir.³⁹⁸ Bu işlerin yanı sıra kuyumculukta da gayrimüslimleri özellikle Ermenileri faal olarak görmekteyiz. Bunu sultanlara düğün armağanları gerektiği zaman siparişlerin o dönem Hristiyanların ve Frenklerin yerleşik bulunduğu bir bölge olan Antalya'ya verilmesinden anlamaktayız. Bu da bize bölgede kuyumculuk sanatının gelişmiş olduğunu ve gayrimüslimlerin de bu alanda iyi bir birikime sahip olduğunu göstermektedir (bk. ek 23).³⁹⁹

5.4. Madencilik

Anadolu'da madencilik hem üretim hem de işlemecilik düzeyinde olmak üzere oldukça gelişmiş olduğunu bilmekteyiz. Öyle ki bazı araştırmacılar bu sahada hüküm sürmüş olan Anadolu Selçukluları'nın gücünün, madencilik dayanmakta olduğunu ve madencilikteki gelişmenin Anadolu Selçukluları'nın gücünün gelişimine paralellik gösterdiği görüşünü ileri sürmektedirler.⁴⁰⁰ Anadolu'da işlendiğine dair bilgi sahibi olduğumuz başlıca madenler şunlardır;

Şap madeni; bu maden dokumacılık endüstrisinde boya hammaddesi olarak kullanılmaktadır. Bu madenin Anadolu'da bol miktarda üretilmiş olduğunu ve bu üretimde Kütahya ve Şarkî Karahisar'ın önemli bir yer tuttuğu bilgisine sahibiz (bk. ek 10). Ancak Türkler dokuma sanayinde şapın

³⁹⁸ Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 247.

³⁹⁹ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 188.

⁴⁰⁰ Fahrettin Tızlak, "Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik", *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 411.

kullanılmasına gerek bırakmayan kök boyalar kullanırdı.⁴⁰¹ Bu yüzden elde edilen şap madeninin büyük bir bölümü Avrupa'ya sevk edilmekteydi. Şap madenine önem gösterenlerin başında ise Cenevizliler ve Floransalılar gelmekteydi.⁴⁰² Ayrıca şap madenini kuyumcular gümüşü ağartmakta ve cerrahlarda yaraların kapanmasını kolaylaştıran bir merhem yapımında kullanıyorlardı.⁴⁰³

Bakır madeni; bahsi geçen dönem içerisinde Anadolu'yu gezmiş olan seyyahlar bize Anadolu'da bakır madeni üretildiği bilgisini vermektedir. Dönem içerisinde Anadolu'da bakır madeninin üretildiği belli başlı üç ocağın olduğunu görmekteyiz. Bunların ilki Artuklular döneminde 1122 yılında keşfedildiği düşünülen Ergani yöresinde “Zülkarneyn Kalesi” yakınlarında bulunmaktadır. Yine kaynaklar bize bu dönemde Erzincan ve Kastamonu'da da bakır üretildiği bilgisini vermektedir.⁴⁰⁴ Dönem hakkında pek çok bilgiyi bize sunan İbn Batuta da Erzincan bölgesinde bakır madenlerinin işletildiğini belirtmiştir (bk. ek 10).⁴⁰⁵ Bakır madenlerinin işletildiği bu bölgelerde bakırdan üretilen şamdan gibi eşyaların ticarete konu olduğunu ve dış ülkelere ihraç edildiğini bilmekteyiz (bk. ek 19). Özellikle bakır işlemeciliği konusunda Erzincan ismi ön plana çıkmaktadır.⁴⁰⁶

Demir madeni; İbn Batuta ve Fransız seyyah W. Rubruck'un bize verdiği bilgiler ışığında bu dönemde Anadolu'da demir madeninin üretildiği bilgisine yerini kesin olarak bilmemekle beraber sahibiz. Ancak bu ocakların Ulukışla ve Sivas yakınlarında bulunabilecekleri güçlü bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁷ Yine Çukurova'da Selçuklular döneminde Ermeniler'in demir madeni çıkardıkları bilinmektedir. Ancak tam olarak

⁴⁰¹ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 412.

⁴⁰² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 251.

⁴⁰³ Tuncer, *Kervan Yolları*, s. 20.

⁴⁰⁴ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 411.

⁴⁰⁵ Batuta, *Seyahatname*, s. 29.

⁴⁰⁶ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 411.

⁴⁰⁷ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 411.

bölge tarifi söz konusu değildir.⁴⁰⁸ Ayrıca Anadolu`da bunlardan başka küçük çaplı çok sayıda demir ocağının var olduğu iddiası ileri sürülse de bunların yerleri belirtilememekte ve bir varsayımdan öteye geçememektedir.⁴⁰⁹

Gümüş madeni; Fransız seyyah W. Rubruck, Anadolu`nun birçok yerinde gümüş madeni çıkartıldığını belirtmiş ve dört maden ocağı hakkında bilgi sunmuştur. Bu ocakların ilki Ulukışla civarında bulunduğu, bunun yanında o zaman Bayburt`a bağlı olan ve şimdiki adı ile Gümüşhane olarak bildiğimiz yerde bir ikincisinin bulunduğu bilgisini vermektedir. İbn Batuta`nın vermiş olduğu bir bilgiye göre de üçüncü bir maden ocağının da Amasya`nın Gümüşhacı köyünde bulunduğunu bilmekteyiz.⁴¹⁰ Batuta`nın belirttiğine göre bu maden ocağına Irak ve Suriyeli tüccarlar gelip gitmekteydi.⁴¹¹ Ayrıca gümüş madeninin çıkarıldığı bu kasabanın çoğunluğunun gayrimüslim olduğu, ancak kasabada yaşayan Türklerinde olduğu bilinmektedir. Bu kasabada halkın ihtiyaçlarını karşılayan bir pazar olduğunu da “Gümüş-Bazar” olarak basılmış olan sikkelerin varlığından anlıyoruz.⁴¹² Son maden ocağının ise Ömerî`nin vermiş olduğu bilgilerden tespit ettiğimiz üzere Kütahya`ya bağlı Gümüş Şar`da (Gümüş Şehir) bulunduğunu bilmekteyiz. Bunların yanında dönemin bazı kaynakları Kayseri`nin Sarız yöresinde de gümüş madeninin yer aldığını ileri sürse de bu kesinliği kabul görmüş bir bilgiden çok bir varsayımdır. Gümüş madeninin bu kadar çok yerde üretilmesine karşın ihraç edilen mallar listesinde yer almaması, para basımında önemli bir maden olması gibi sebeplerden ötürü yerli üretimin ihtiyaca yetişemediği fikrini uyandırmaktadır (bk. ek 10).⁴¹³

⁴⁰⁸ Ersan, *Anadolu`da Ermeniler*, s. 239.

⁴⁰⁹ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 411.

⁴¹⁰ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 412.

⁴¹¹ Batuta, *Seyahatname*, s. 29.

⁴¹² Baykara, *Anadolu`nun İktisadi Tarihi*, s. 38.

⁴¹³ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 412.

Çinko madeni; bu madenin Anadolu`da üretildiği bilgisine sahibiz ancak üretim yerinin neresi olduğuna dair ya da ticaretinin yapılp yapılmadığı gibi bilgilere henüz sahip değiliz.⁴¹⁴

Tuz; Anadolu`da kaynakların belirttiğine göre yeri tam olarak belli olmayan sekiz ocakta tuz üretimi yapılmaktaydı. Ancak belirttiğimiz üzere tuz üretiminin nerelerde ve ne miktarda yapıldığı gibi bilgilere sahip değiliz.⁴¹⁵ Sadece Çukurova bölgesinde Ermeniler tarafından tam olarak yeri belli olmayan bir madende tuz üretimi yapıldığını bilmekteyiz.⁴¹⁶

Zırnık; bu maden hakkında da kaynaklar bize sadece madenin Van gölü civarında çıkartıldığı bilgisini sunmaktadır.⁴¹⁷ Bunun dışında herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

Aklınıza “Altın hiç üretilmiyor muydu?” sorusunun gelebileceğini tahmin etmekteyiz. Ancak kaynaklar bize bu konuda henüz yeterli bir bilgi sunmuş değiller. Kaynaklar Anadolu`da altın işleri ile uğraşan kuyumcuların varlığından söz etmektedir (bk. ek 23). Ancak bu madenin Anadolu`da çıkartılıp çıkartılmadığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşmak henüz mümkün değildir.⁴¹⁸

Sonuç olarak kaynakların bize sunduğu kısıtlı bilgiler ölçüsünde de olsa Anadolu`da madencilik gerçekten oldukça faal bir ekonomik faaliyet olduğunu görmekteyiz.

5.5. Ticaret

Anadolu`daki ticari faaliyetleri oldukça geniş bir konu olması sebebiyle iki alt başlık içerisinde ele almayı daha uygun gördük. Bunu yaparken ilk olarak iç ve dış ticaret faaliyetlerini bir başlık altında incelemeyi ve bu faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanlar olan çarşı-pazarları ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük.

⁴¹⁴ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 412.

⁴¹⁵ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 412.

⁴¹⁶ Ersan, *Anadolu`da Ermeniler*, s. 239.

⁴¹⁷ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 412.

⁴¹⁸ Tızlak, “Türklerde Madencilik”, s. 412.

5.5.1. İç ve Dış Ticaret Faaliyetleri

Anadolu'ya doğudan Müslüman, güneyden Hristiyan tüccarlar gelmektedir. Bunlar Anadolu'ya çeşitli mallar getirmiş ve ticari sözleşmeler yapmışlardır.⁴¹⁹ Anadolu'daki bu ticareti “transit ticaret” olarak adlandırmak mümkünken bu ticaret şeklinin ekonomiye olan büyük katkısını da unutmamak gerekir.⁴²⁰ Tüccarların geçiş yolu olarak Anadolu'ya yönelmelerindeki temel etken 1191-1322 arasında Doğu Akdeniz'de Haçlı devletlerine ait olan kale ve limanların tamamen yerle bir edilmesi yatmaktadır. Bu gelişme Latin tüccarları Doğu'nun emtiasına ulaşmak için Anadolu güzergâhını kullanmak zorunda bırakmıştır.⁴²¹

Bunun yanı sıra Anadolu'daki ticaretin gelişmesini sağlayan en önemli etmenlerden biri de Selçuklu sultanlarının izlemiş oldukları ekonomi politikalarıdır. Sultanlar tüccarların hakkını çok iyi bir şekilde koruyorlardı. Örneğin tüccarın soyguna uğraması, tüccarın gasptan şikâyeti olması durumunda bunu fiziksel saldırıya uğradığını simgelemek amacıyla yakasını yırtarak gösterirdi. Bu durumda sultan soyguncuyu cezalandırmak üzere onun üzerine yürürdü. Sonrasında tüccarın zararı elde edilen savaş ganimetlerinden kapatılmaya çalışılır eğer kapatılamıyorsa hazineden karşılanırdı.⁴²² Selçuklu devri ikili ticaret antlaşmalarında serbest ticaret yapmaya izin vermek, düşük vergiler ödemek gibi normal bir ticaret antlaşmasında bulunan şartlar yanında farklı şartlarında yer aldığını görmekteyiz. Bunlar, her iki memleket sahillerinde batan gemilere ve onların malına dokunmamak, korsanların tecavüzüne uğrayan tüccarlara iltica hakkı tanınması ve ölen tüccara ait terekenin (mirasın) mensubu olduğu devlete iadesinin yapılması şeklinde sıralanabilir.⁴²³ Bunu araştırmacılarımız “devlet sigortası” olarak nitelendirmişler ve dünya ticaret

⁴¹⁹ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 208.

⁴²⁰ Akyüz, *Yerel Yönetimler*, s. 234.

⁴²¹ M. Said Polat, “Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret”, *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 379.

⁴²² Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 215.

⁴²³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005, s. 324.

tarihi bakımından da önemli bir uygulama olduğunu ortaya koymuşlardır.⁴²⁴ Hatta İbn-i Bîbî eserinde bu durum ile alakalı bir olaydan da bahsetmektedir. İbn-i Bîbî, o günlerde diğer büyük Rum şehirlerinde olduğu gibi Antalya`da da Frenklerin hâkim olduğundan bahsetmiştir. Frenkler dışında şehirde kimsenin söz hakkının olmadığı, tüccarların mallarını alarak sattıkları ve halka zulmettikleri bilinmekteydi. Bunun üzerine tüccarlardan bir grup bir gün Konya`ya Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev`e gelerek bu zulümden yakınıp şikâyetle bulundular. Frenklerin mallarını aldıklarını ve “Gidiniz sultanınıza bizi şikâyet ediniz, gelsin de öcünüzü alsın” dediklerini de sultana naklettiler. Sultan bunun üzerine tüccarların mallarının geri verilmedikçe durulmayacağına yemin ederek, büyük bir ordu hazırladı ve Antalya`yı iki aylık kuşatma sonucunda kuvvet zoruyla fethetti.⁴²⁵

Selçuklu sultanları ticaret konusuna özellikle siyasi birliği ve emniyeti sağladıktan sonra büyük önem vermişlerdir.⁴²⁶ Devlet sigortasının yanı sıra fetih ve seferleri milletlerarası ticaret yollarının bulunduğu güzergâhlar üzerine yaptıkları gözlenmektedir.⁴²⁷ Bunun dışında ülkede para biriktirme gayesi güttükleri görülmektedir. Altın, gümüş vs. değerli madenlerin Venediklilere giriş serbestliği tanıyarak ülkeye gelmesini sağlarken, bu madenlerin ihracatına ise kesinlikle müsaade edilmediği bilinmektedir.⁴²⁸

Anadolu`da yukarıda bahsedilen ciddi ticaret politikaları sonucunda yapılan ticaretinde oldukça çeşitli olduğunu görmekteyiz. Anadolu`ya her taraftan mallar gelmekteydi. Güneyden silah, Mısır`dan ve Suriye`den dokumalar, Bağdat`tan ipekler, işlemeli kumaşlar, güzel kokular geliyordu. Orta Asya`dan değerli taşlar gönderiliyordu. Gürcistan`dan halı, Kafkaslar`dan da at gelmekteydi.⁴²⁹ Rusya`dan da kürkler gelmekteydi ve bunlar özellikle aranan mallardandı.⁴³⁰ Bunların yanı sıra İtalyan

⁴²⁴ Şeker, *Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri*, s. 74.

⁴²⁵ Münecimbaşı, *Câmiu`d-Düvel II*, s. 38.

⁴²⁶ Turan, *İslam Medeniyeti*, s. 338.

⁴²⁷ Turan, *Türkiye*, s. 305.

⁴²⁸ Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 130.

⁴²⁹ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 208.

⁴³⁰ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 209.

Cenevizliler Anadolu ve Kırım kıyılarında yüzlerce binlerce tutsağı satın alıyorlar ve Akdeniz ülkelerine götürüyorlardı. Bunun o dönemdeki en karlı ticaretlerden biri olduğu bilinmektedir.⁴³¹ Köle ticareti olarak adlandırılan bu ticareti dönem içerisinde Kilikya`da bulunan Ermenilerin yaptıklarını bilmekteyiz. Bu ticaret onlar için yaygın ve önemli bir gelir kaynağı niteliğindedir. Ancak köle ticaretinde, Hristiyan kölelerin Müslümanlara ya da Müslümanlara satmaya niyetli kişilere satışının yasaklandığı bilinmektedir.⁴³² İtalyan tüccarları bu dönemde diğer tüccarlardan ayıran bir özellik olarak Anadolu`da sadece mal satın alma ve mal değişimi ile yetinmediklerini ve Anadolu kıyılarında toprak sahibi olmaya da yöneldiklerini görmekteyiz.⁴³³

Anadolu`da halkın da bizzat içerisinde bulunduğu ticari faaliyetleri görmek söz konusudur. İnsanların bu ticari etkinliklerinin başında saz, ağaç gibi malzemelerden ya da toprak ve kilden eşya yapımını görmekteyiz. Bu yapılan eşyalar satılmak suretiyle birer ticari emtia haline gelmiştir. Yine dönem içerisinde insanların avcılık faaliyetleri ile hem gıda ihtiyaçlarını karşıladıklarını hem de diğer ihtiyaçlarını karşılamak için kaynak elde ettiklerini söylemek mümkündür. Örneğin bir hayvan avlayarak etini yemek ve derisini de satmak suretiyle her iki şekilde faydalandığını görmek mümkündür.⁴³⁴ Bunun yanı sıra insanların şahin gibi yırtıcı kuşları yakalayıp bunları pazarda satmak suretiyle ticari etkinlikler içerisinde yer aldığını görmek mümkündür.⁴³⁵ Son olarak Selçuklu devrinde balıkçılık da yapıldığı bilinmektedir. Denizli yöresinde Menderes ırmağında nehir balıkçılığı yapıldığı döneme ait kaynaklar tarafından belirtilmektedir. Yakalanan balıkların da ihtiyaç fazlasının satıldığını düşünmek çokta yanlış bir fikir olmayacaktır.⁴³⁶

⁴³¹ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 213.

⁴³² Ersan, *Anadolu`da Ermeniler*, s. 238.

⁴³³ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 222.

⁴³⁴ Baykara, *Denizli*, s. 236.

⁴³⁵ Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 246.

⁴³⁶ Baykara, *Denizli*, s. 236.

5.5.2. Çarşı ve Pazarlar

Dönemin seyyahlarından İbn Batuta Anadolu`da gittiği hemen her şehirde (Isparta, Eğridir, Konya gibi) çarşıların bakımlılığından ve güzelliğinden söz etmiştir.⁴³⁷ Anadolu`da çarşılar içerisinde birer hanın yer aldığı gerçekten meslek gruplarına göre ayrılmış oldukça düzenli mekânlar olduğunu görmekteyiz. Çarşı içinde yer alan hanların bir kısmı iş yeri olarak kullanılmakta, diğer kısmı ise otel vazifesi üstlenmekteydi.⁴³⁸ Kırsalda ise aynı görevi pazarlar görmekte köylülerin ve göçerlerin ihtiyaçlarına cevap vermekteydi.⁴³⁹ Pazar alışkanlığı hem Türk-İslam dünyasında hem de Avrupa`da farklı isimler altında da olsa kırsaldaki ticaret hayatının merkezini oluşturmuştur.⁴⁴⁰

Konumuza çarşılar ile devam edecek olursak Anadolu kentlerinde çarşılar kesinlikle ikamet semtlerinden ayrı idiler. Yani kimsenin evinin altında dükkânının bulunması söz konusu değildi. Çarşılardaki dükkânları üretim yapanlar yani imalatçılar ve satıcılar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Üretimle uğraşanları da kendi içerisinde tasnife sokmak söz konusudur. Bunların ilk grubunu hammaddeyi yarı mamul hale getirenler oluşturmaktadır (ham deriden tabaklanmış deri yapmak gibi) ve bu işler genellikle şehrin dışında yer almaktadır. İkinci grubu ise şehirdeki esnafın asıl meşgalesi olan yarı işlenmiş ürünlerden kullanılabilir mal üretmek oluşturmaktadır. Ancak bu üretim sadece şehrin merkezindekileri değil civarında yer alan kalabalık köylü ve göçebe kitleyi de kapsamaktaydı.⁴⁴¹ Çarşıların büyük çoğunluğunu ise satış yapılan dükkânlar oluşturmaktaydı. Bu dükkânları da kendi içerisinde üç alt başlık içerisinde tasnife tabi tutmak mümkündür. İlk grubu kendi ürettikleri veya avladıkları malları satanlar oluşturmaktadır. Bunlara kendi topladıkları mal ve eşyayı satanları da dahil

⁴³⁷ Batuta, *Seyahatname*, s. 11 ve 21.

⁴³⁸ Türkan Kejanlı, “Anadolu`da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi”, *JNWSA.*, S. 3 (2010), s. 291.

⁴³⁹ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 248.

⁴⁴⁰ Pınar Ülgen, “Geç Ortaçağ Avrupasında Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması”, *USAD.*, C. 5, S. 21 (2012), s. 361.

⁴⁴¹ Baykara, *Konya*, s. 52.

etmeyi unutmamamız gerekir. Burada daha çok şehir sahası dışında üretilen zirai ürünler kastedilmektedir. İkinci grubu esnaf için yaygın bir hususiyet olan kendi ürettiği mamulü kendi dükkânında satanlar oluşturmaktadır. Son grubu ise bir şey üretmek yerine dışarıdan getirdikleri malları satanlar oluşturmaktadır.⁴⁴² Çarşıların kendi içerisinde belli bir düzeni vardı. Her esnaf yaptıkları işe göre ayrı çarşılara ayrılmışlardı (Kuyumcular, şekerçiler, pamukçular gibi).⁴⁴³

Şehirlerin bir diğer önemli özelliği ise birer pazar yeri olmalarıdır.⁴⁴⁴ Bu pazarlarda şehirlerin civarında bulunan köylülerin ve göçerlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve ürünlerini satmaları amaçlanmıştır. Pazarları kuruluş zamanlarına göre üç ayrı şekilde tasnif etmek mümkündür;

Yıl pazarı; yıl içerisinde belli bir zamanda ulaşım ve öteki imkanları elverişli bir yerde kurulan pazarlardır. Bunlara Bizans döneminde “panayır” denilmekteydi. Yıl pazarı da kısmen bu panayırlardan etkilenmiştir. Hayvansal ve zirai ürünlerin satışının yapıldığı pazarlardır. Genelde güz mevsiminde kurulurlardı ve bu mevsimde oldukça hareketli ve canlı olurlardı.⁴⁴⁵

Altı ay ya da Ay pazarları; bu pazarlar da panayırı andıran ve yılın iki döneminde güz ve bahar döneminde insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere uygun yerlerde kurulan pazarlardır.⁴⁴⁶

Hafta pazarları; köyleri ve kırsal nüfusu gittikçe gelişen ve artan yörelerde ihtiyacın artmasına bağlı olarak günümüz pazarlarında olduğu gibi her haftanın bir günü kurulan pazarlardır. Bu pazarlar o dönem içerisinde genel olarak cuma günleri kurulmaktaydı. Bu günün seçilmesindeki temel amaç çevrenin Türk-Müslüman halkının yöredeki büyük merkeze cuma namazını kılmaya geldiğinde aynı zamanda ihtiyaçlarını karşılamasını

⁴⁴² Baykara, *Konya*, s. 53.

⁴⁴³ Baykara, *Konya*, s. 58.

⁴⁴⁴ Baykara, *Konya*, s. 144.

⁴⁴⁵ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 248.

⁴⁴⁶ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 248.

sağlamaktı.* Gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu sahalarda da cumadan farklı bir günde pazarlar kurabilmekteydi. Çarşamba ve çok yaygın olduğunu gördüğümüz pazar günü gibi.⁴⁴⁷

Kurulan bu pazarların bir diğer özelliği ise zaman içerisinde yeni yerleşim yerlerinin oluşmasında etkili olmalarıdır. Kurulan mevsimlik ya da yıllık geçici nitelikli bu pazarlar süreç içerisinde devlet eliyle kurulmuş olan anıtsal ve kamusal ekonomik hizmet yapıları ile kaynaşarak kentsel yerleşmelere dönüşmüştür. Bu durum Ordu Pazarı, Cuma Pazarı, Salı Pazarı, At Pazarı gibi yer adlarından anlaşılmaktadır (bk. ek 26).⁴⁴⁸

Kurulan bu pazarlar yerel üreticiler için aynı zamanda bir fırsat merkezi idi. Çünkü pazarların kurulması uzak mesafe tüccarlarını da cesaretlendirmekteydi. Yün, pamuk gibi ürünleri yerel dokuyuculara verme şansı elde ediyorlardı.⁴⁴⁹

Pazar ya da panayırlar dönem içerisinde uzak mesafe ticaretinin merkezi niteliği taşıması sebebiyle, genellikle milletlerarası ticaret yolları ve askeri-siyasal sınır bölgelerinde, kentsel yerleşmelerden uzak geniş kırsal alanlarda kurulmuş ticari merkezlerdir (bk. ek 10).⁴⁵⁰ Pazar ya da panayırların kuruldukları bölgelerin bu özellikleri sebebiyle zaman zaman ticari amaçlara hizmet etmenin yanı sıra askeri amaçlara da hizmet ettikleri bilinmektedir. Örneğin Selçuklu dönemi panayırlarından Yabanlu Panayırı'nın orduların toplanma yeri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu panayırın mevki olarak Güney Rusya'dan Sinop, Kayseri, Elbistan yoluyla Suriye'nin büyük ticaret kenti Halep'e ulaşan kuzey-güney uluslararası ticaret yolu üzerinde, Kayseri yakınlarındaki Karahisar ovasında kurulduğu

* Bu dönem içerisinde cuma namazları günümüzden farklı olarak belli büyük merkezlerde kılınırdı. Bu sebeple köylerde yaşayan insanlar şehir merkezine inme gereksinimi duyarlardı. Pazarlarında cuma günü kurulması hem insanlara kolaylık sağlamakta hem de satıcılar için daha iyi kazanç anlamına gelmekteydi.

⁴⁴⁷ Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 248 ve 249.

⁴⁴⁸ Ülgen, "Ortaçağ Avrupasında Pazar", s. 362.

⁴⁴⁹ Ülgen, "Ortaçağ Avrupasında Pazar", s. 363.

⁴⁵⁰ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri - I Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1 (2006), s. 208.

bilinmektedir. Bu mevki sebebiyle ticari amaçlar dışında askeri amaçlara da hizmet ettiği düşünülmektedir.⁴⁵¹

Çarşı ve pazarların oluşumlarından ve genel olarak işlevlerinden bu şekilde bahsettikten sonra çarşı içerisindeki bir kısım esnaftan ve yaptıkları işlerden de bahsetmek yerinde olacaktır diye düşünmekteyiz.

Bezzaz; bezci, kumaş tüccarı ya da günümüzde manifaturacı olarak adlandırılan esnaftır. Kumaş satan bir esnaftır. Bezzazın dükkânında kumaşların, ipeklerin ve ayrıca bir ölçü aleti olarak demirden arşının bulunduğu belirtilmektedir. Bezzazların çarşı içerisinde tek tek bulunmasının yanı sıra sadece bezzazlara ait çarşılarında varlığı bilinmektedir.⁴⁵²

Derzi; yani günümüz anlamında terzi olarak adlandırdığımız esnaf grubudur. Selçuklu devrinde de bugün olduğu gibi kumaşı ölçerek kesip elbiseler dikmektedir. Kullandığı malzemelerin başında elbette kumaş gelmektedir. Ayrıca iplik ve alet olarak da makas kullanmaktadır. Bunlara onun en küçük ama en önemli aletlerinden biri olan iğneyi de katmayı unutmamak gerekir. Terzilik mesleği de diğer meslek dallarında olduğu gibi küçük yaşlarda öğrenilmektedir. Küçük bir çocuk terzi dükkânına verildiğinde diğer işlerde olduğu gibi ustasına itaat etmesi şarttır. Terzilerde tek çarşı içerisinde tek tek dükkânların yanı sıra kendi başlarına çarşı halinde de örgütlenebilmekteydiler.⁴⁵³

Riste-keş; diğer adıyla “ıblıkci” olarak adlandırılan bu gruba mensup kişiler adından da anlaşılacağı üzere iplik satan esnaf grubudur.⁴⁵⁴ Hatta Sivas'ta bir iplikçi pazarının da varlığından söz edilmektedir.⁴⁵⁵

Kassab; günümüz anlamında kasap dediğimiz meslek grubudur. Kasaplar koyun, kuzu ve sığırları kesen, soluğuyla şişiren ve sonra da derisini yüzen kişilerdir. Kasapların hayvanları kesmeden önce tartıda ağır

⁴⁵¹ Ülgen, “Ortaçağ Avrupasında Pazar”, s. 363.

⁴⁵² Merçil, *Meslekler*, s. 13.

⁴⁵³ Merçil, *Meslekler*, s. 15.

⁴⁵⁴ Merçil, *Meslekler*, s. 27.

⁴⁵⁵ Turan, *İslamiyet*, s. 121.

gelmesi maksadıyla bolca ot verdikleri ve kepek ile de şişirdikleri kaynaklarca bize aktarılan anekdotlar arasında yer alır (bk. ek 22).⁴⁵⁶

Fırıncı-Ekmekçi; bu meslek grubuna mensup kişiler ise günümüzde olduğu gibi ekmek üreten kişilerdir. Dönem içerisinde bu kişilerin ekmekleri pişirdikleri yerlere tandır, sattıkları yerlere ise fırın ya da ekmekçi dükkânı dendiğini kaynaklar bize aktarmaktadır (bk. ek 21). Ekmekçi dükkânı ya da fırın denilen mekânları Sivas, Kayseri, Kırşehir gibi şehirlere ait vakfiyelerden edindiğimiz bilgilere göre şehirlerin muhtelif yerlerinde görmek mümkündür.⁴⁵⁷ Dönem içerisindeki çarşılar hakkında fikir vermesi açısından bahsetmeyi uygun gördüğümüz birkaç meslek grubunu ve yaptıkları işleri bu şekilde özetlemek mümkündür.

5.6. Paralar

Para, ortaçağ toplumlarının tümünde egemenliği göstermesi bakımından önemli bir unsur olmuştur. Özellikle Sasani ve Bizans medeniyetlerinin paraları dönem içerisinde Selçuklu gibi devletler güçlerinin zirvesine ulaşıncaya kadar çok geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Ayrıca bu iki medeniyet, Selçuklu başta olmak üzere birçok komşu toplumu etkilemiş hem siyasal kurum ve geleneklerini hem de ekonomik kurumlarını ve anlayışlarını bu ülkelere yansıtılmışlardır.⁴⁵⁸

Para, devletlerin iktisadi düzeninin belirleyicisi olmasının yanında siyasi varlıklarının devamında da etkili olan bir unsurdur. Kısacası para politikaları iktisadi hayatın düzen ve devamlılığını sağlamak amacıyla takip edilen yollardır. Para politikaları aynı zamanda siyasi otoritenin de varlığının devamını garanti altına almayı hedefler. Çünkü iktisadi gelişmeler ile siyasi hayat arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. İktisadi düzen ne kadar düzgün işliyorsa, siyasi hayatta o derece düzgün bir işleyişe sahip olur.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Merçil, *Meslekler*, s. 56.

⁴⁵⁷ Merçil, *Meslekler*, s. 52.

⁴⁵⁸ Kenan Çetin, “İran`dan Anadolu`ya Selçuklu Paraları (Selçuklu Sikkelerinin Özellikleri ve İran`dan Anadolu`ya Görülen Değişiklikler)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 29 (2006), s. 184.

⁴⁵⁹ Metin Kopar, “Moğol İstilas Sonrası Anadolu Selçuklu Devleti`nde Paranın Seyri”, *TDAD.*, S. 174 (2008), s. 124.

Kısaca paranın toplumlar üzerindeki etkilerinden bahsettikten sonra, Anadolu Selçukluları'nın ilk yıllarında para ile olan ilişkilerine bir bakalım. Anadolu Selçukluları, ilk yıllarda kendi darphanelerinde basılmış paraları olmaması sebebiyle piyasada mevcut olan Büyük Selçuklu, Abbasi ve Bizans paralarını kullanmaya devam etmişlerdir. Daha doğru bir ifade ile ticari münasebetlerin sürdürüldüğü bütün müslim ve gayrimüslim ülkelerin paraları piyasada geçerliliğini sürdürmüştür. Anadolu Selçukluları döneminde darp edilen paralara “sikke” denilmekteydi. Sikkeler altın, gümüş ve bakırdan darp edilmekteydi ve buna göre sikkeleri üç kategoriye ayırmak mümkündür.⁴⁶⁰

Dinar; Anadolu Selçukluları'nda çoğunlukla 4,25 gr. ağırlıkta kesilen altın sikkeye dinar denilmekteydi.⁴⁶¹ Ancak bahsedilen bu ağırlık değişik ülkelerde ve değişik dönemlerde ekonomik güce bağlı olarak farklılık gösterebilmekteydi. Ayrıca Anadolu Selçukluları'nda dinar yerine “akçe” tabirinin de kullanıldığı bilinmektedir. Özel durumlar bir kenara bırakılacak olursa 10 dirhem 1 dinara eşit olduğu söylenebilmektedir.⁴⁶² Bu sebeptendir ki her devlet her istediği zaman altın sikke darp edemiyordu. Altın sikke darp etmek için güçlü bir ekonomiye sahip olmak şarttı.⁴⁶³ Dinarların kırmızı renklerinden dolayı “kızıl” diye de anıldıkları bilinmektedir (bk. ek 6).⁴⁶⁴

Dirhem; gümüşten kesilmiş sikkelere dirhem denilmekteydi ve ortalama ağırlıkları 2,95 gr. olmaktadır. Bazen yarısı kadar yani 1,45 gr. kesildiği de görülmüştür.⁴⁶⁵ Dirhemlerin bronz olanları da vardır (bk. ek 25). Selçuklu Türkiye'sinde çok yaygın olan dirhem, hem devletin maliye hesaplarında

⁴⁶⁰ Ahmet Altıntaş, “Selçuklu Türkiye'si'nde Para”, *Türkler*, C. 7, Ankara: YTY., 2002, s. 386.

⁴⁶¹ Baykara, *Konya*, s. 116.

⁴⁶² Kopar, “Paranın Seyri”, s. 128.

⁴⁶³ Altıntaş, “Para”, s. 386.

⁴⁶⁴ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 153.

⁴⁶⁵ Baykara, *Konya*, s. 116.

hem de halkın günlük piyasa işlemlerinde esas alınmış olan bir değer ölçüsüdür (bk. ek 6).⁴⁶⁶

Pul; bunlar bakırdan kesilmiş olan sikkelerdir ve ağırlıkları değişiktir. Dinar ve dirhemdeki değer değişiklikleri bunların ağırlıklarını da etkilemiştir.⁴⁶⁷ Pul, bozukluk olarak kabul edilir ve en çok kullanılan paradır (bk. ek 6).⁴⁶⁸

Selçuklu sultanlarınca darp ettirilen bu sikkeler Anadolu'nun pek çok şehrinde darp edilmekteydi. Kaynakların bize vermiş olduğu bilgilere göre Konya, Kayseri, Erzurum, Malatya, Sivas, Dunaysır, Lülüve, Yemiş Pazar (Gümüş Pazar), Antakya, Madenşehir, Erzincan gibi şehirlerde sikkelerin darp edildiğini bilmekteyiz.⁴⁶⁹

5.7. Vergiler

Vergi kelimesiyle ifade edilen hususlar, aslında bazı mükellefiyetleri simgeler. Bu mükellefiyetler bedenen yerine getirilen hizmetler olabileceği gibi, bir maddi karşılıkta söz konusu olabilir. Bu maddi karşılık üretim ile uğraşanlar için mal olabilirken, ticaretle uğraşanlar için ise para cinsinden olabilmektedir.⁴⁷⁰ Buna bağlı olarak vergileri; mükellefiyetler, aynî vergiler ve nakdî vergiler olarak üç başlıkta özetlemek mümkündür.⁴⁷¹

Anadolu'da bu dönem içerisinde insanların öncelikle kendileri veya hayvanları için bazı sorumlulukları vardı. Bunun dışında örneğin orduların sürekli sefere gitmekte kullandıkları bir köyde bulunan köprünün bakım işleri karşılığı o köyden vergi alınmaması ya da köy imamlarının hayvanlarına görevlerinin karşılığı olarak iş yüklenmemesi gibi uygulamalar mükellefiyetlere girmektedir.⁴⁷²

⁴⁶⁶ Altıntaş, "Para", s. 387.

⁴⁶⁷ Baykara, *Konya*, s. 116.

⁴⁶⁸ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 153.

⁴⁶⁹ Altıntaş, "Para", s. 390.

⁴⁷⁰ Baykara, *Anadolu'nun İktisadi Tarihi*, s. 135.

⁴⁷¹ Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 251.

⁴⁷² Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 252.

Yukarıdaki mükellefiyet türü vergiler genellikle kırsalda yer alan insanları ilgilendirirken, kentli dediğimiz kesimin vergi kalemlerini ise daha çok üretim ve ticarete dayalı vergiler oluşturmaktadır. Şehirlerden alınan vergilerin önemli kısmını pazarlardan alınan vergiler ve şehre giren çıkan eşyadan alınan vergiler teşkil ederdi.⁴⁷³

Bu şekilde alınan vergilerin ilk grubunu aynî vergiler oluşturur. Aynî vergiler, elde edilen veya bir şekilde imal edilenlerden ürün türüne göre alınan vergilerdir. Örneğin bez dokuyanlardan ürettiği bezin belli bir miktarının alınması gibi uygulamalar bu vergi türünün içerisinde yer almaktadır.⁴⁷⁴

Nakdî vergiler ise adından da anlaşılacağı üzere para olarak alınan vergilerdir. Örneğin bağımlı Hristiyan prenslerin ödedikleri “haraç”⁴⁷⁵, Anadolu’ya gelen ya da buradan yalnızca geçen tüccarlardan alınan “baç” (geçiş vergisi)⁴⁷⁶ türünden vergiler nakdî olarak ödenen vergi türleridir.

Anadolu’da vergilerin bir kısmı şer’î kökenden gelmekte iken buna karşın bir kısmı da Türk örfünden gelmekteydi. Vergilerde en önemli hususlar açıklık ve belirlilikti. Yeni konmuş ya da kaldırılmış vergi ve mükellefiyetlerin herkesin haberdar olacağı bir şekilde ilan edilmesine büyük özen gösterilirdi. Örneğin günümüze kadar gelmiş bulunan ve herkesin görebileceği noktalara yerleştirilmiş taş üzerine kazınmış vergi yazıtlarını görmek mümkündür. Bunun yanı sıra kimi zaman ulu cami duvarlarının da bu işlevi üstlendiğini görmekteyiz.⁴⁷⁷ Yine kale kapılarına da herkesin girip çıktığı yerler olması sebebiyle vergi kitabelerinin yerleştirildiği bilinmektedir.⁴⁷⁸

Döneme ait bazı vergi türlerini ve taşıdıkları nitelikleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür.

⁴⁷³ Yücel, *Anadolu Tarihi*, s. 141 ve 142.

⁴⁷⁴ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 252.

⁴⁷⁵ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 223.

⁴⁷⁶ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 224.

⁴⁷⁷ Baykara, “Toplum ve Ekonomi”, s. 252.

⁴⁷⁸ Eravşar, “Ortaçağ Kentleri”, s. 337.

Öşür; en çok bilinen vergi türlerindedir. Üretilenlerin 1/10'unu almayı niteleyen aynı ve şer'i bir vergi türüdür. 1/10 oranı çorak olan bölgelerde 1/20'ye kadar düşebilmekteydi.⁴⁷⁹

Haraç; yaygın vergi türlerinden biridir. Bir tür arazi vergisidir. Ancak bu arazi vergisi dönem içerisinde yaşayan gayrimüslimlerden alınmaktadır.⁴⁸⁰

Cizye; Hristiyanlardan alındığı bilinen bir tür baş vergisidir. Nakdi olarak alınan bir vergidir. Cizye nakdi, haraç ise aynı bir vergi türüdür.⁴⁸¹

Baç; bir tür gümrük vergisidir. Daha çok ticaret erbabının ödediği bir vergidir. Bazı dönemlerde kaldırıldığı gözlenmiştir. Örneğin Antalya'nın fethinden sonra Antalya limanına daha çok mal ve tacir gelmesi için kaldırıldığı bilinmektedir.⁴⁸²

Bedraka; yol güvenliği için ödenen bir vergi türüdür. Yolculukların güvenli bir biçimde yapılmasını sağlamayı amaçlar.⁴⁸³ Bu güvenliği sağlayan kişilerin geçimlerinin sağlanması amacıyla toplanan bir vergidir.⁴⁸⁴

Yasama; bu vergi türü ise Aşık Paşa tarafından Garibname isimli eserinde ili durmaksızın sağan üç vergiden biri olarak nitelendirilmiştir. Bu verginin şehir dışında kalan göçer evliler ile ziraat ile uğraşan köylülerden alınan bir vergi türü olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁵

Nal-baha; olağanüstü sefer masraflarının karşılanması amacıyla toplanan bir vergi türüdür.⁴⁸⁶

Tagar; aynı türden bir vergidir. Ordunun ihtiyacı için halktan yiyecek toplanmasıdır.⁴⁸⁷

⁴⁷⁹ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 169.

⁴⁸⁰ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 169.

⁴⁸¹ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 170.

⁴⁸² Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 170 ve 171.

⁴⁸³ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 171.

⁴⁸⁴ Baykara, *Anadolu'nun İktisadi Tarihi*, s. 136.

⁴⁸⁵ Baykara, *Anadolu'nun İktisadi Tarihi*, s. 141.

⁴⁸⁶ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 172.

⁴⁸⁷ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 173.

Resm-i kudüm; bir çeşit ayakbastı parası veya hoş geldin armağanı olarak nitelenmesi mümkün olan bir vergi türüdür. Örneğin Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğlu Keykavus'un Konya'ya geldiklerinde onlara resm-i kudüm maksatlı hediyeler takdim edildiği bilinmektedir.⁴⁸⁸

Tamga/Damga; şehir halkının ödediği vergilerden biridir. Şehir halkı bilindiği üzere daha çok sanayi üretimi ve ticaret ile meşgul olduğundan, her türlü ticari eşyadan alınan bir vergi türüdür.⁴⁸⁹

Kopçur; üretilen her türlü hayvandan yılda iki kere alınan bir vergi türüdür. Genellikle her 100 hayvandan 1 hayvan alındığı bilinmektedir. Sonradan oran 1/50 olmuştur. Hayvanların alınmasındaki esaslar ise üretilen hayvanın bir iş yapması, sütünden ve tüyünden yararlanılabilir olmasıdır. Bu verginin hasta, ihtiyar ve yoksullardan alınmadığı düşünülmektedir.⁴⁹⁰

Ulak; haberleşme ile ilgili bir vergi türüdür. Dönem içerisinde haberleşme işini yürüten kişiler olan ulaklara ödenen bir vergi türüdür.⁴⁹¹

Tabkur; şehrin ve o yörenin imar işlerine ayrılmış bir vergi türüdür. Daha çok mükellefiyet türü bir vergi olarak görülse de, varlıklı kişilerin bu vergiyi nakdi olarak da ödedikleri bilinmektedir.⁴⁹²

Genel olarak Selçuklu dönemindeki vergileri bu şekilde ortaya koymak mümkün iken dönem içerisinde daha öncede bahsetmiş olduğumuz ticareti geliştirme politikalarına bağlı olarak farklı uygulamalarda görebilmekteyiz. Örneğin Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde ticareti geliştirmeye dönük olarak Venediklilere Anadolu'ya soktukları altın, gümüş, kıymetli taşlar ve buğday için gümrükte vergi muafiyeti tanınmıştır. Diğer madenler için ise Venediklilerden çok az bir vergi alındığı bilinmektedir.⁴⁹³

Selçuklu devri Anadolu'sunda ki vergi uygulamalarını kaynakların el verdiği ölçüde bu şekilde ortaya koymak mümkün olup elimizdeki bilgiler

⁴⁸⁸ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 173.

⁴⁸⁹ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 173.

⁴⁹⁰ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 173 ve 174.

⁴⁹¹ Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 174.

⁴⁹² Baykara, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, s. 175.

⁴⁹³ Özergin, *Anadolu Yolları*, s. 50.

bize bu dönem içerisinde Anadolu'nun düzenli bir vergi sistemine sahip olduğunu göstermektedir.

5.8. Fiyatlar

Anadolu'daki çeşitli ürünlerin fiyatları konusunda kaynaklar bize az da olsa bilgiler sunmakta ve bu sayede Anadolu'da insanların çeşitli ürünlere yaptıkları harcamalar ve zenginlik ölçütleri gibi konularda bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Anadolu'da tarımsal ürünlerin fiyatlarının çok düşük olduğunu görmekteyiz.⁴⁹⁴ Etin, sütün ve yine bunların mamullerinin fiyatlarının da yine bedava denecek derecede ucuz olduğunu söyleyebilmekteyiz.⁴⁹⁵ Ancak bu fiyatların kuraklık durumunda ya da savaş zamanlarında ansızın yükseldiği de bir gerçektir.⁴⁹⁶ Ama bu durumlar dışında yaşam maliyetinin çok da yüksek olmadığını düşünmekteyiz.

Anadolu'nun karışıklıklar içerisinde olduğu XIV. yy içerisinde yolculuk yapan İbn Batuta Anadolu'da her ne kadar ucuzluk görse de aslında o dönemde bu ürünlerin fiyatları artık yükselişe geçmişti. Anadolu'da fiyatlar akçe ve dirhem üzerindendi. Ancak akçe ve dirhem hesabını sadece yoksullar yapardı. Zenginler ise her zaman olduğu gibi paraya acımazlardı.⁴⁹⁷

Vakayinamelerden edindiğimiz bilgilere göre bir pazardaki bazı ürünlerin fiyatları şu şekilde idi. Bir inek 2 akçeye satılmakta, beş koyun ise 1 akçe etmekteydi. Yani bir ineğin değeri kırk koyuna eşitti. Bu dönemde zenginliğin büyük baş hayvan sayısı ile hesaplandığı ve meraları bol bir tarım ülkesi için bu fiyatlar çokta şaşırtıcı değildi. Yine vakayinamelerden Kayseri pazarında güzel bir Hristiyan tutsağın elli akçe ettiğini öğrenmekteyiz.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 234.

⁴⁹⁵ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr I*, s. 183.

⁴⁹⁶ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 234.

⁴⁹⁷ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 234.

⁴⁹⁸ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 235.

Eflaki`den de Konya`daki bazı ürünlerin fiyatlarını öğrenebilmekteyiz. İyi bir battaniye 18-22 dinar, kıymetli bir kilit 2-3 dinar gibi. Bunlar yanında yine ondan bir muallimin günlük ders ücretinin 2 dirhem, bir tabaka yazının da 2 dirhem olduğunu görmekteyiz. Bu fiyatlar üzerinden hareketle kıt kanaat, sadece ölmek için yemek yiyen birinin yıllık masrafının 1 dinar kadar olduğu çıkarılabilir.⁴⁹⁹

5.9. Ticaret Yollarının Kent Gelişimine Olan Etkisi

Anadolu`da ticaretin gelişmesine paralel olarak limanlar başta olmak üzere yol kavşaklarında, nehir ağzlarında ve diğer elverişli yerlerde kentlerin oluşmaya başladığını ve var olanların da büyümeye başladığını görmekteyiz.⁵⁰⁰ Elbette bu büyümede özellikle Selçuklu devrinde iktisadi gelişmeye verilen önemi unutmamak gerekir. XIII. yüzyılda Anadolu`nun her tarafının bakımlı ve emniyeti sağlanmış ticaret yollarına sahip olduğunu görmekteyiz (bk. ek 17).⁵⁰¹ Bu yollardaki en önemli ticari etkinlik ise kervan ticaretidir. Kervan ticareti, yapısı gereği sadece önemli düğüm noktalarını değil, güzergâhı üzerinde yer alan küçük yerleşmelerin bile büyümesini sağlamıştır.⁵⁰²

Kervan ticareti güzergâhı üzerinde yer alan Kayseri, Aksaray, Konya, Eğirdir, Isparta, Antalya, Alanya, Samsun ve Sinop gibi kentlerin buna bağlı olarak hızlı bir gelişim gösterdikleri ve dönemin önemli kentleri haline geldiklerini görmekteyiz.⁵⁰³ Kervan ticareti güzergâhında yer alıp hızlı bir gelişme gösteren bu kentlerin, ticarete bağlı olarak ekonomik gelirlerinin hızlı bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Bu durumu özellikle bu döneme ait kaynaklardan ve bu kentlere konulan yüz binlerce dinarlık vergilerin karşılanabilmesinden anlamaktayız. Bu bize ticaretin görülmemiş gelişkinliğini ve kent halkının da ne derece zengin olduğunu

⁴⁹⁹ Baykara, *Konya*, s. 117.

⁵⁰⁰ Ensar Yılmaz ve Salih Çiftçi, "Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye`de Kentleşme Dönemleri", *ESBD.*, S. 35 (2011), s. 257.

⁵⁰¹ Çetin, *İslamiyetin Yayılışı*, s. 171.

⁵⁰² Kejanlı, "Kent Sistemi", s. 288.

⁵⁰³ Danık, *Harput*, s. 61.

göstermektedir.⁵⁰⁴ Elbette bu zenginlik ile birlikte artık halk eskisine oranla daha az göçebelikle uğraşmaya başlamış, köylerde yerleşik hayata geçerek tarım ile uğraşanların sayısı artmış, şehirlerde ticaretin canlılığı ile birlikte nüfus sayısı ciddi oranlarda artmıştır. Ticaretin bu denli gelişmesi ile birlikte sıklıkla söz ettiğimiz loncalar teşekkül etmiştir.⁵⁰⁵

Yukarıda bahsi geçen kervan ticaretinin gelişmesini sağlayan en önemli etkinlik ise limanlar olmuştur. Özellikle Karadeniz ve Akdeniz sahillerindeki limanların Batı ile doğrudan doğruya ticaret yapmak maksatlı kullanılması bu durumu tetiklemiştir. Bu limanlar günümüzde dahi aynı öneme haizdir. Bu liman şehirlerine her yerden yolların uzandığı görülmektedir (bk. ek 10).⁵⁰⁶ Bu dönemde Trabzon, Sinop, Samsun arasında bulunan Farya iskelesi ve Fatsa, Marmara bölgesinde Bursa iskelesi ve batıda Foça, İzmir, Milet, güneyde Antalya ve Alanya önemli dış ticaret merkezleri arasında yer almaktaydı. Bu limanlardan kumaş, ipek, halı, kilim, pamuk, çuha, reçine, susam, bal, balmumu, nohut, safran, kereste, av kuşları, bakır, gümüş, mermer, baharat gibi çok çeşitli ham veya yarı işlenmiş ürünlerin satışı yapılmaktaydı.⁵⁰⁷

Liman ticaretinin gösterdiği bu gelişme Anadolu içerisinde yer alan yollarında gelişmesini sağlamış ve çeşitli bölgelerden Anadolu'ya ticaret kervanları gelmeye başlamıştır. Anadolu, Avrupa ve İran arasında bir ticaret köprüsü olarak görev yapmaya başlamıştır. Örneğin Sivas bu noktada muhtelif ticaret yollarının birleştiği bir yer haline gelmiştir.⁵⁰⁸ Bu durum Türklerin eline geçtiğinde virane bir şehir görünümünde olan Sivas'ın gelişim göstermesini sağladığı gibi tarihin her döneminde de önemli bir ticaret ve kültür merkezi haline gelmesine neden olmuştur.⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ Gordlevski, *Selçuklu Devleti*, s. 224.

⁵⁰⁵ Çetin, *İslamiyetin Yayılışı*, s. 171.

⁵⁰⁶ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul: MEB., 1960, s. 59.

⁵⁰⁷ Tuncer, *Kervan Yolları*, s. 19.

⁵⁰⁸ Yücel, *Anadolu Tarihi*, s. 138.

⁵⁰⁹ Kaya, "Sivas'ta İlmi Hayat", s. 213 ve 214.

Sivas`tan sonra gelen bir diğ er önemli merkez ise Erzurum`dur. Erzurum, Akdeniz limanlarından Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan yoluyla gelen ve buradan Azerbaycan`a, İran`a veya Türkistan`a ulaştırılan malların önemli bir merkezi haline gelmişti. Suriye, Irak ürünleri de Sivas üzerinden Karadeniz limanlarına aktarılmaktaydı.⁵¹⁰

Bunun yanında, Tebriz`den başlayıp Tokat üzerinden Bursa`ya giden bir ticaret yolunun varlığı da Erzurum ve Sivas gibi lojistik merkezlerin yanında bilinmektedir.⁵¹¹

Bahsi geçen bu merkezler içerisinde en gelişmiş olanının Sivas olduğu, arkeolojik bulgu ve mimari kalıntılardan anlaşılmaktadır. Sivas kentinde çok sayıda yabancı tüccarın yerleştiği ve burada ticaret kolonileri oluşturdukları bilinmektedir. Döneme ait kayıtlar incelendiğinde Sivas kentinin Selçuklu döneminde Anadolu yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içerisinde büyük bir lojistik merkez rolü üstlendiği görülmektedir (bk. ek 5).⁵¹²

Batı yönüne baktığımızda ise İzmir`in yanı sıra Aydın ve çevresinin de ticari etkinlikler sonucu gelişme gösterdiği gözlenmektedir. İç bölgelerden gelen ticaret kervanlarının güzergâhı üzerinde bulunan Aydın, konumunun vermiş olduğu avantaj ile Beylikler döneminde başkent olmasının yanı sıra çevresinde gerçekleşen üretimin pazarlandığı da bir merkez haline gelmiştir (bk. ek 16). Bunun dışında kent içerisinde de çarşılar, hanlar, ticarethaneler, konaklama merkezleri şeklinde ticari etkinliklere bağlı olarak gelişmiş yapı toplulukları görmek mümkündür.⁵¹³

Elbette tüm bu ticari gelişmeler aynı zamanda kentlerinde mimari yapılanma anlamında gelişimini beraberinde getirmiştir. Selçuklu şehirleri ticari gelişim ile birlikte hem kültürel anlamda gelişim göstermiş hem de güçlü iktisadi yapı ile birlikte Selçuklu sultanları Anadolu`daki şehirleri görkemli surlar ile çevirmiş, cami, medrese, hastane, tersane, köprü,

⁵¹⁰ Tuncer, *Kervan Yolları*, s. 19.

⁵¹¹ Yaş ar Yücel, *Timur`un Ortadoğ u-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, Ankara: TTK., 1989, s. 5.

⁵¹² Koray Özcan, “Selçuklu Çağ ında Sivas Ortaçağ da Bir Anadolu-Türk Kentinin İşlevsel Kimliği Üzerine Hipotetik Yaklaşımlar” *AAD.*, S. 33, (2007), s. 107.

⁵¹³ Olcay Pullukçuoğ lu Yapucu ve Cihan Özg ün, “Batı Anadolu`nun Yol Ağı Araştırmaları - III İzmir`in Ardalanında Kervan Yolları”, *TİD.*, C. 26, S. 2 (2011), s. 529.

kervansaray, kütüphane, kale gibi yapılar ile donatmışlardır. Ayrıca yeni kasabalar ve su tesisleri de inşa ettirmişlerdir.⁵¹⁴

Şehirlerdeki bu gelişim elbette nüfus artışını da beraberinde getirmiştir. Örneğin Konya, Kayseri, Sivas gibi milletlerarası ticaret yolları üzerinde yer alan şehirlerin nüfuslarının 100.000'e ulaşmış olabileceği tahmin edilmektedir.⁵¹⁵

Anadolu'da özellikle kervan ticaretine bağlı olarak gelişme gösteren ticari etkinlikler aynı zamanda Anadolu kentlerinin gelişmesini de hızlandıran bir unsur olmuştur. Bunun neticesinde ticaretteki gelişim ile kentlerdeki gelişim arasında bir paralellik meydana gelmiştir. Bu paralellik Anadolu'dan geçen ticaret yolları üzerinde birer lojistik merkez haline gelen şehirlerin ve liman kentlerinin her anlamda gelişimini sağlayan bir durum meydana getirmiştir.

⁵¹⁴ Turan, *Türkiye*, s. 416; Turan, *İslam Medeniyeti*, s. 339.

⁵¹⁵ Özcan, "Kent Morfolojisi", s. 239.

SONUÇ

Bu çalışmamızda XIII-XV. yüzyıllarda Anadolu kentlerini hem fiziki, ekonomik, siyasal yapıları ile hem de kent halkının sosyal hayatı ile birlikte ele aldık.

Çalışmamızda bunu yaparken ilk olarak “Anadolu Türk Kenti” denilen kavramın tarihsel arka planını ele aldık. Daha sonra bu kavramın Anadolu’daki temellerinin nasıl atıldığını ve gelişim süreci hakkında bir değerlendirmede bulunduk. Bu değerlendirmeyi yaparken Anadolu Türk kentinin fiziki yapısını oluşturan unsurları, bu yapıların oluşturduğu kent modellerini, mimarının zaman içerisinde gösterdiği gelişimi, bu gelişime hayat veren ve kentleri oluşturan en önemli unsur olan toplumu da unutmadık. Sonrasında bu mevcut kentlerin belli bir düzen içerisinde nasıl yönetildiğini anlamaya çalıştık. Bunun için de hem merkezi otorite temsilcilerinin yer aldığı hem de yerel halkın temsilcilerinin olduğu şehir divanını ele aldık. Şehirde ekonomik hayattan sosyal hayata kadar her şeyin bu görevlilerin tasarrufunda olması bize birçok konuda yardımcı oldu.

Daha sonra kent yaşamından kareler yakalamaya çalıştık. Günümüz kentlerinde olduğu gibi o günkü insanların da eğitim hayatına, eğlencelerine, yiyecek-içecekleri gibi konulara değindik. Son olarak da sosyal hayatın temelini oluşturan vakıf kurumunu tüm gelişim süreci ile birlikte ele aldık. Sonrasında bu kentleri ayakta tutan ve aynı zamanda kentlerdeki ve çevresindeki insanların geçimini sağlayan ekonomik gelişmeleri ve bu gelişmeler içerisinde kervan yollarının kentlerin gelişiminde oynadıkları rolleri, çarşı-pazar kültürünü, tarım, hayvancılık, madencilik gibi ekonomik etkinlikleri ve bu etkinliklerin kentlere olan yansımalarını değerlendirdik. Bu konuda son olarak paranın değerine, vergi gibi konulara bakarak o dönem içerisinde yaşayan birinin yaşam maliyeti hakkında aklınızda bir fikir uyandırmak istedik.

Sonuç olarak bu çalışmada XIII-XV. yüzyıllarda “Anadolu Türk Kenti” denilen kavramı fiziksel yapılar ile sınırlandırmak yerine içerisinde yer alan “kentli” olarak adlandırılan toplum ve kentlerin hinterlandını oluşturan alanlarda yer alan köylüsü ve göçeri ile birlikte bir bütün olarak

değerlendirmeye özen gösterdik. Bu özeni gösterirken kent toplumunun sosyal hayatını ve bu sosyal hayatın temelini oluşturan gruplar olan yöneticiler, zanaatçılar, müderrisler, öğrenciler, köylüler ve göçerler gibi gruplar içerisinde yer alan insanların grafiğini ortaya koymaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)*, C. 1, Ankara: Barış Yayınevi, 1999.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- AKSOY, Numan Durak. "Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 185 (2010), ss. 149-166.
- AKŞİT, Ahmet. "Türkiye Selçukluları Devrinde Niğde Vilayetinin Alt Birimleri ve Sınırları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21 (2007), ss. 125-133.
- . "Selçuklu Devri Niğde'sinde Sosyal Tabakalar", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25 (2009), ss. 39-51.
- AKYÜZ, Vecdi. *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, C. 1, ed. Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, 1996.
- ALPTEKİN, Coşkun. "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, red. Hakkı Dursun Yıldız, Konya: Kombassan Şirketler Topluluğu, 1994.
- ALTINTAŞ, Ahmet. "Selçuklu Türkiyesi'nde Para", *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- AY, Resul. "XIII-XIV. Yüzyıl Anadolu'sunda Kentsel Yönetim ve Kent Toplumunda Otorite İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 32 (2002), ss. 21-46.
- AYTAÇ, İsmail. "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- BAYKARA, Tuncer. *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

———. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.

———. *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.

———. *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

———. “Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi”, *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

———. *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

———. *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

BAYRAM, Mikail. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya: Kömen Yayınları, 2003.

BORAN, Ali. “Türk Sanatında Kale Mimarisi”, *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

CAHEN, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

CAN, Yılmaz. “Anadolu Öncesi Türk Kenti”, *Türkler*, C. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000.

CANTAY, Gönül. “Türk Mimarisinde Külliye”, *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

ÇETİN, Kenan. “İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları (Selçuklu Sikkelerinin Özellikleri ve İran'dan Anadolu'ya Görülen Değişiklikler)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 29 (2006), ss. 183-194.

ÇETİN, Osman. *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

DANIK, Ertuğrul. *Ortaçağ'da Harput*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

DEMİR, Mustafa. "Türkiye Selçuklu Vakıfları", *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

_____. "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 16 (2003), ss. 61-82.

DOĞAN, Nermin Şaman. "Kayseri'deki Selçuklu Külliyesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2012), ss. 191-214.

EDHEM, Halil. *Kayseri Şehri Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm*, haz. Kemal Göde, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

EL-ÖMERÎ, İbn Fazlullah. *Mesâlikü'l-Ebsâr Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I-II*, çev. Yaşar Yücel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

ERAVŞAR, Osman. "Ortaçağ Anadolu Kentleri", *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

ER-RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr I-II*, çev. Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

ERSAN, Mehmet. "Türkiye Selçuklularında Devlet Erkanının Eğlence Hayatı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 21, S. 1 (2006), ss. 73-106.

_____. "Türkiye Selçuklularında Halkın Eğlence Hayatı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 21, S. 2 (2006), ss. 77-92.

_____. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

- GORDLEVSKİ, V. *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları, 1988.
- GÖRÜR, Muhammet. “Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri”, *Türkler*, C. 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- GÜNDÜZ, Ahmet. “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *International Journal of Social Science*, C. 5, S. 5 (2012), ss. 129-148.
- GÜNDÜZ, Mustafa ve YILDIZ, M. Cengiz. “Türk Yazılı Kültüründe Komşuluk”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 25 (2008), ss. 123-138.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali. “Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29 (2011), ss. 231-260.
- İBN BATUTA. *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, çev. İ. Parmaksızoğlu, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- İBN-İ BİBÎ. *El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, C. 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İBN FAZLAN, Ahmed b. Fazlan. *Seyahatname*, haz. Ramazan Şeşen, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- KAFESOĞLU, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1988.
- KAYA, Abdullah. “Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlimi Hayat ve İlim Adamları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2 (2008), ss. 212-242.
- KAYAOĞLU, İsmet. “Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler”, *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

- KEJANLI, Türkan. “Anadolu`da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, S. 3 (2010), ss. 287-302.
- KILIÇ, Sami ve ALBAYRAK, Ali. “İslamiyetten Önce Türklerde Yiyecek ve İçecekler”, *Turkish Studies*, C. 2, S. 2 (2012), ss. 707-716.
- KOCA, Salim. “Diyar-ı Rum`un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Haline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23 (2008), ss. 1-52.
- KOPAR, Metin. “Moğol İstilasası Sonrası Anadolu Selçuklu Devletinde Paranın Seyri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 174 (2008), ss. 123-136.
- KOYUNCU, Serpil. *Anadolu Selçuklu Dönemi Türk Kültür Hayatı*, Yüksek, Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta, 2002. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 116872).
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. *Anadolu`da İslamiyet*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- KUBAN, Doğan. “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 7 (1968), ss. 53-73.
- KUCUR, Sadi S. “Selçuklular, Anadolu Selçukluları (1075-1308), Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- MERÇİL, Erdoğan. *Türkiye Selçukluları`nda Meslekler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu`d-Düvel, Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları; II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, yay. Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi, 2000, 2001.

ORTAYLI, İlber. *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1996.

ÖNGÜL, Ali. *Urfa Tarihi İslam Fethinden Osmanlı Hakimiyetine Kadar (639-1517)*, Manisa: Emek Matbaası, 2004.

———. *Selçuklular Tarihi I-II*, Manisa: Emek Matbaası, 2007.

ÖZCAN, Koray. “Anadolu`da Ortaçağ Kent Morfolojisi Selçuklu Çağında Akşehir”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 24 (2005), ss. 1-13.

———. “Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Derneği*, C. 20, S. 2 (2005), ss. 251-265.

———. “Ortaçağda Anadolu`nun İdari Coğrafyasına Bakış Anadolu`da Selçuklu İdari Birimleri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1 (2005), ss. 73-99.

———. “Anadolu`da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)”, *Bilig*, S. 36 (2006), ss. 201-224.

———. “Anadolu`da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri - I Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1 (2006), ss. 205-224.

———. “Anadolu`da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme”, *Middle East Technical University Journal of The Faculty of Architecture*, S. 2 (2006), ss. 21-61.

———. “Anadolu`da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi Mimarlık, Planlama, Tasarım*, C. 6, S. 1 (2007), ss. 3-15.

———. “Kültürler Arası Etkileşim Sürecinin Anadolu`daki Mekânsal Ortaklığı: Anadolu Selçuklu Kenti”, *Sivil Toplum Dergisi*, S. 5 (2007), ss. 135-153.

- _____. “Selçuklu Çağında Sivas Ortaçağda Bir Anadolu-Türk Kentinin İşlevsel Kimliği Üzerine Hipotetik Yaklaşımlar”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 33 (2007), ss. 100-112.
- _____. “Erken Dönem Anadolu Türk - Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekansal Öğeleri”, *Bilig*, S. 55 (2010), ss. 193-220.
- _____. “Anadolu`da Erken Dönem Türk Kent Morfolojisi Selçuklu Başkenti Konya”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 19 (2011), ss. 231-244.
- ÖZERGİN, M. Kemal. *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi. İstanbul, 1959.
- ÖZKÖSE, Kadir. “Anadolu`nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1 (2003), ss. 249-279.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- PEHLİVANLI, Hamit. “Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)”, *Tarih El Kitabı Selçuklular`dan Bugüne*, ed. Ahmet Nezihi Turan, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2006.
- POLAT, M. Said. “Selçuklu Türkiyesi`nde Ticaret”, *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- RAMSAY, W. M. *Anadolu`nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- ROUX, Jean Paul. *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz`e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.
- SAKAOĞLU, Necdet. *Türk Anadolu`da Mengücekoğulları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

- SEVİM, Ali ve MERCİL, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- SÜMER, Faruk. *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- ŞEKER, Mehmet. *Anadolu`da Birarada Yaşama Tecrübesi Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar`da Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002.
- TANERİ, Aydın. *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menâkibü`l-Arifin`in Değerlendirilmesi)*, Konya: Bilge Yayınları, 1978.
- TANYELİ, Uğur. *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul, 1987.
- TIZLAK, Fahrettin. “Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik”, *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- TOPAL, Nevzat. “Karamanoğulları Döneminde Aksaray`da İskan ve Mahalleler”, *Türk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 20 (2006), ss. 207-216.
- TOPÇU, Sultan Murat. “Develi Şehrinin Selçuklular Dönemindeki Fiziksel Yapısı”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 38 (2013), ss. 1-14.
- TUNCEL, Metin. “Anadolu I. Coğrafya”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- TUNCER, Orhan Cezmi. *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- TURAN, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958.
- . *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.

- _____. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005.
- _____. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005.
- TURAN, Refik. “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- _____. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- ÜLGEN, Pınar. “Geç Ortaçağ Avrupasında Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 21 (2012), ss. 359-381.
- YAPUCU, Olcay Pullukçuoğlu ve ÖZGÜN, Cihan. “Batı Anadolu`nun Yol Ağı Araştırmaları - III İzmir`in Ardalanında Kervan Yolları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 26, S. 2 (2011), ss. 527-549.
- YENEN, Zekiye ve ÖZCAN, Koray. “Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)”, *Megaron*, C. 5, S. 2 (2010), ss. 55-66.
- YILMAZ, Ensar ve ÇİFTÇİ Salih. “Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye`de Kentleşme Dönemleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 35 (2011), ss. 252-267.
- YİĞİT, Hülya. “Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları”, *Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- YÖRÜK, Doğan. “XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı”, *Bilig*, S. 45 (2008), ss. 165-196.

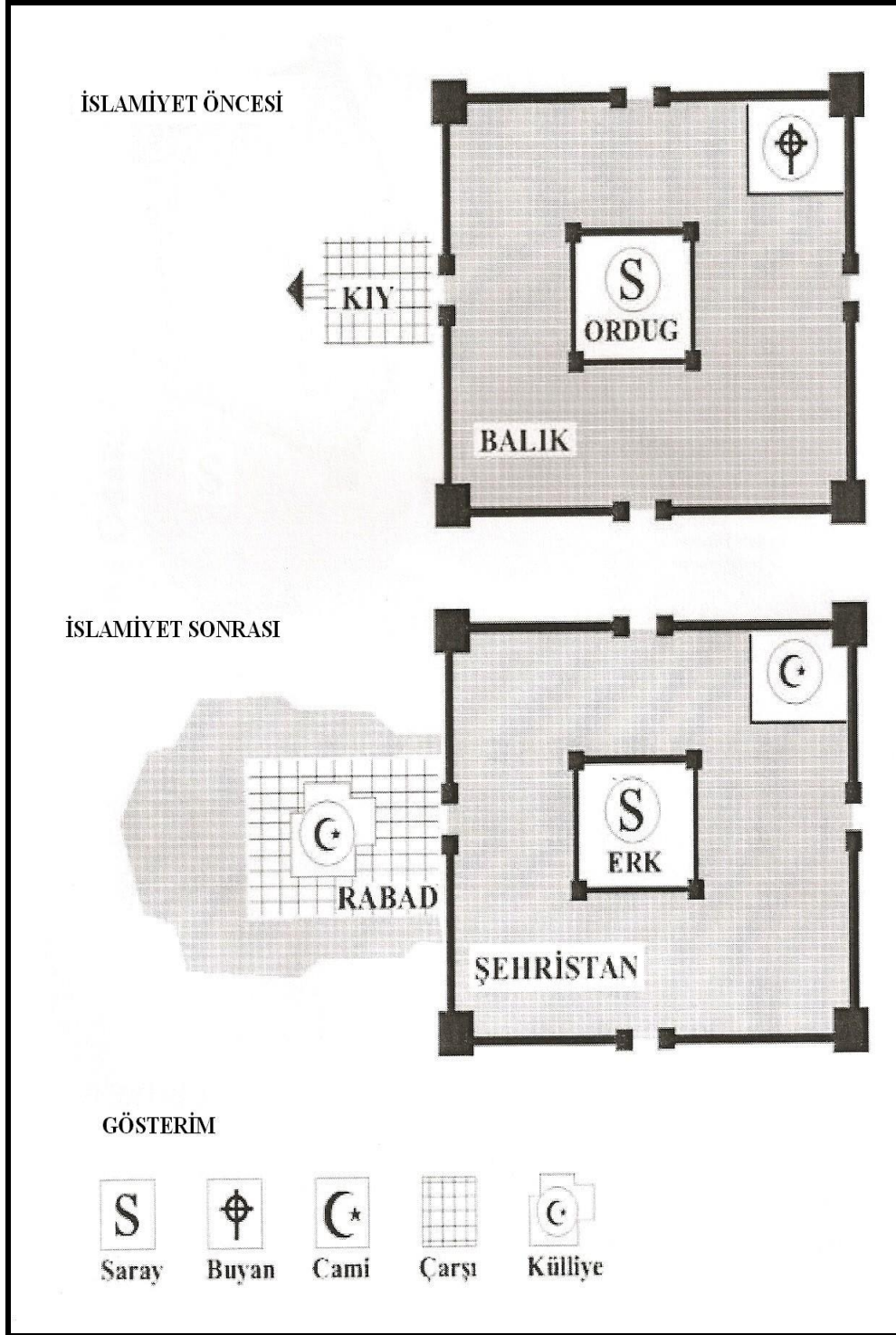
_____. “XV. Yüzyılda Karaman Topraklarında Ahiler ve Ahi Vakıfları”, *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildirisi (15-17 Ekim 2008) Kırşehir. Kongre Kitabı*. Kırşehir 2008, ss. 665-684.

YÜCEL, Yaşar. *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.

_____. *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

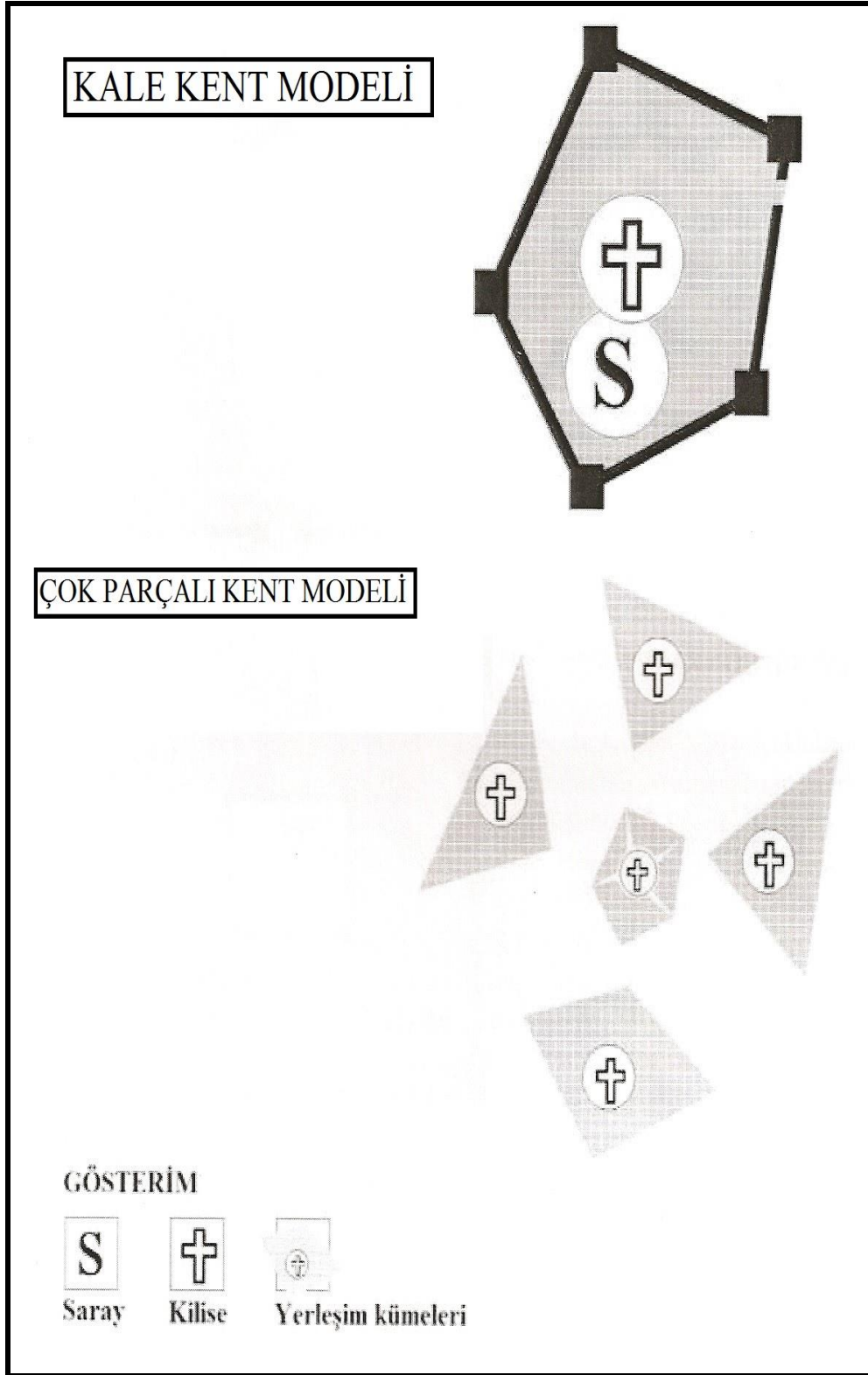
EKLER

EK 1: İslamiyet Öncesi ve Sonrası Kentsel Ögeler

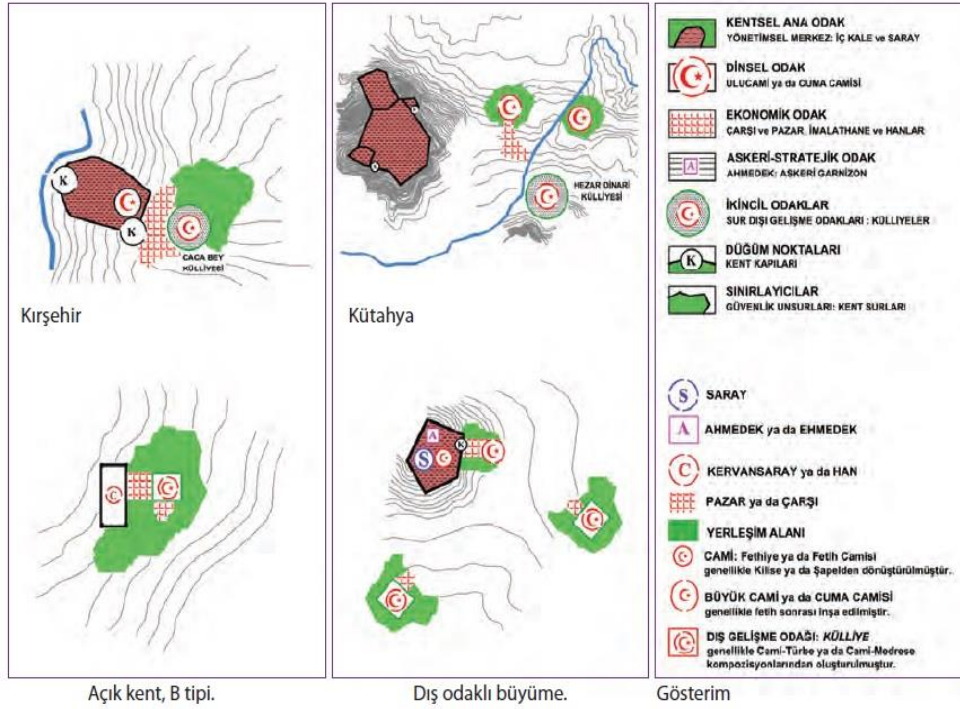
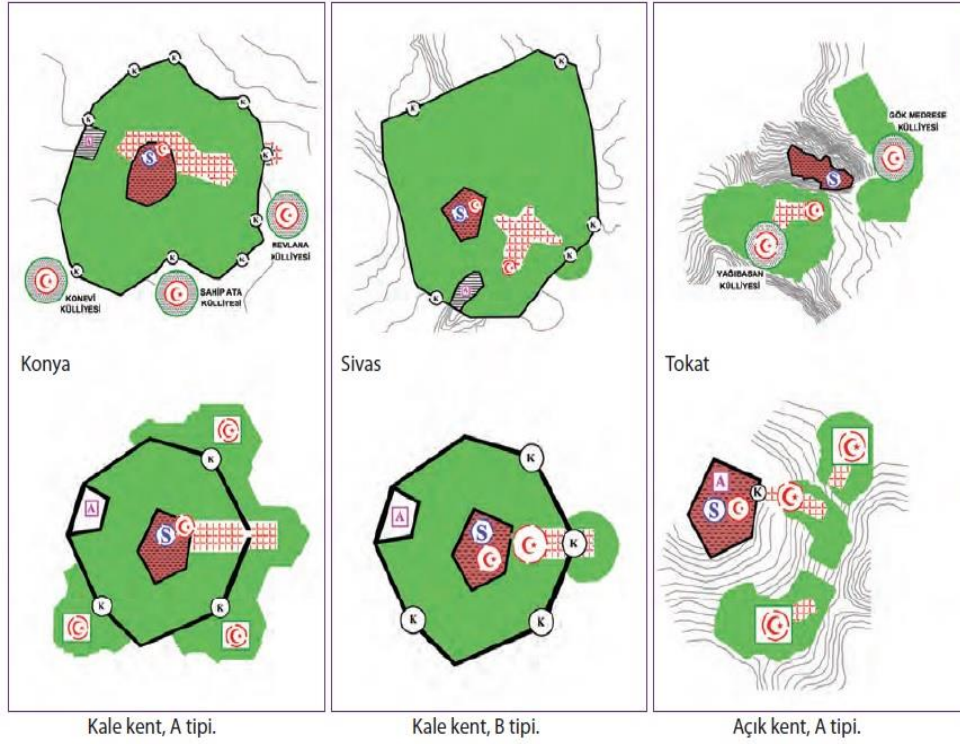
Kaynak: Özcan, "Mekansal Ortaklık", s. 147.

EK 2: Türklerin Anadolu'ya Geldiklerinde Karşılaştıkları Bizans Kent Düzenleri

Kaynak: Özcan, "Mekansal Ortaklık", s. 148.

EK 3: Koray Özcan'ın Anadolu Kenti Modelleri

Kaynak: Yenen ve Özcan, "Anadolu Selçuklu Kenti", s. 63.

EK 4: Koray Özcan`ın Kent Modelleri Matrisi

Kent modelleri matrisi			
Kentsel model	Konumsal nitelik	İşlevsel kimlik	Mekansal karakteristik
Kale kent			
A Tipi	İç bölgeler, üretim-dağıtım sistemi odak-bağlantı noktaları	Yönetimsel ve siyasal merkezler	Kent kapıları yakınında inşa edilen külliyeler eşliğinde kısmen sur dışında gelişme
B Tipi	Kıyı bölgeleri ya da kıyı kentleri	Ticaret merkezleri ve deniz aşırı askeri operasyon-üs merkezleri	Tamamen surla çevrili
	Askeri ve stratejik bölgeler	Askeri organizasyon merkezleri	
Açık kent			
A Tipi	Üretim-dağıtım sisteminin coğrafi eşiklerin aşıldığı geçiş bölgeleri	Kırsal alanlara hizmet veren bölgesel üretim-dağıtım merkezleri	Kent surları ötesinde inşa edilen Külliyeler odak olmak üzere tamamen sur dışı gelişme
B Tipi		Bölgesel yıllık-mevsimlik pazar ya da panayır yerleşmeleri	Ticaret merkezi işlevine ek olarak kale işlevi de üstlenen kervansaray ya da han gibi hizmet yapıları odak olmak üzere sursuz gelişme
Dış odaklı büyüme			
Dış odaklı büyüme	Anadolu Selçuklu-Bizans siyasal sınırları, Uc bölgeleri	Göçebe Türkmen grupların sınır ötesi operasyonlar için örgütlendiği Türk-İslam kolonizasyon merkezleri	Sur dışında inşa edilen Türk-İslam kolonizasyon yapıları odak olmak üzere gelişme

Kaynak: Yenen ve Özcan, “Anadolu Selçuklu Kenti”, s. 64.

EK 5: Anadolu Selçuklu Kentleri Ulaşım Ağı

Kaynak: Yenen ve Özcan, "Anadolu Selçuklu Kenti", s. 57.

EK 6: Altın, Gümüş ve Bakır Sikke Örnekleri

Kaynak: Çetin, "Selçuklu Paraları", s. 190 ve 192.

EK 8: Anadolu Selçuklu Subaşılık Merkezleri

Kaynak: Özcan, "Kentler Sistemi", s. 26.

EK 9: Anadolu Selçuklu Dönemi Kervan Yolları

Kaynak: Özcan, "Kentler Sistemi", s. 25.

EK 10: Liman Kentleri, Şap, Gümüş ve Bakır Madenleri ile Pazar-Panayır Merkezleri

Kaynak: Özcan, “Kentler Sistemi”, s. 36.

EK 11: Konya Kale Kapıları

KALE KAPILARI

1. LARENDE KAPISI	8. AYAS KAPISI
2. AT PAZARI KAPISI	9. SİLLE KAPISI
3. TELLİ KAPI	10. ANTALYA KAPISI
4. AKSARAY KAPISI	11. ÇEŞME KAPI
5. DEBBAĞLAR KAPISI	12. YENİ KAPI
6. ERTAŞ KAPISI	
7. HALKABEGÜŞ KAPISI	

Kaynak: Hacıgökmen, "Devlet Merkezi", s. 256.

EK 12: Konya Kknden Bir Selçuklu inisi

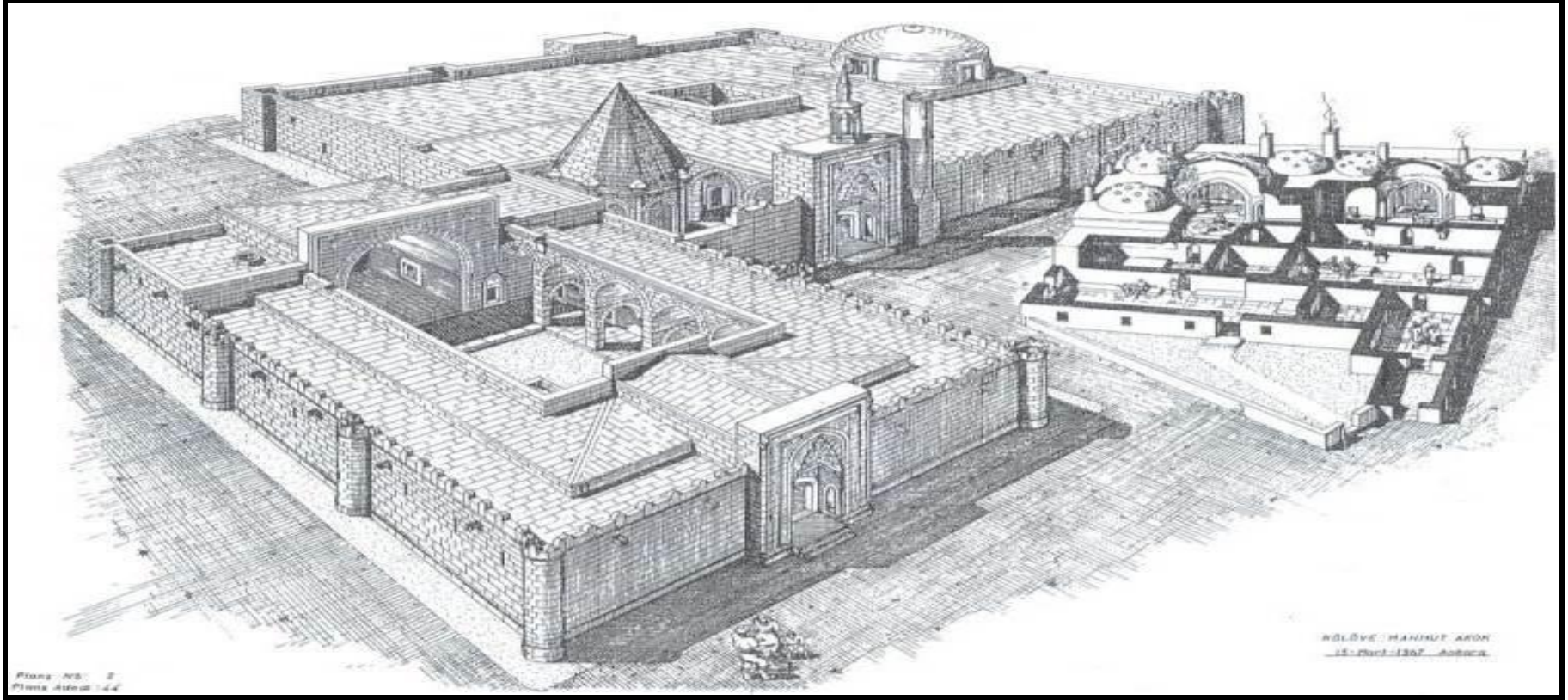
Kaynak: Ersan, "Devlet Erkani", s. 103.

EK 13: Sultanın İçerisinde Yer Aldığı Bir Eđence Meclisi

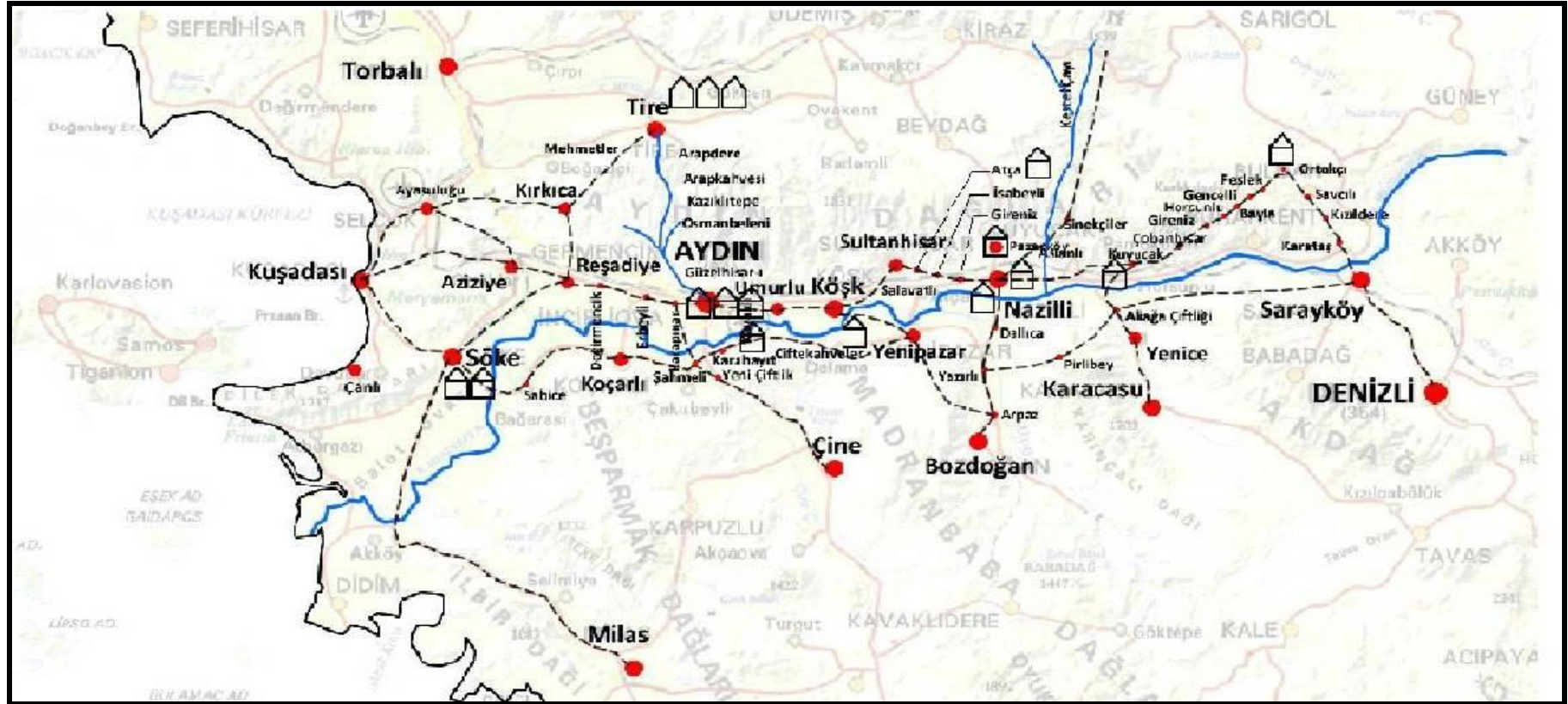
Kaynak: Ersan, "Devlet Erkanı", s. 104.

EK 15: Bir Külliye Tasviri (Kayseri Hanud Hatun Külliyesi)

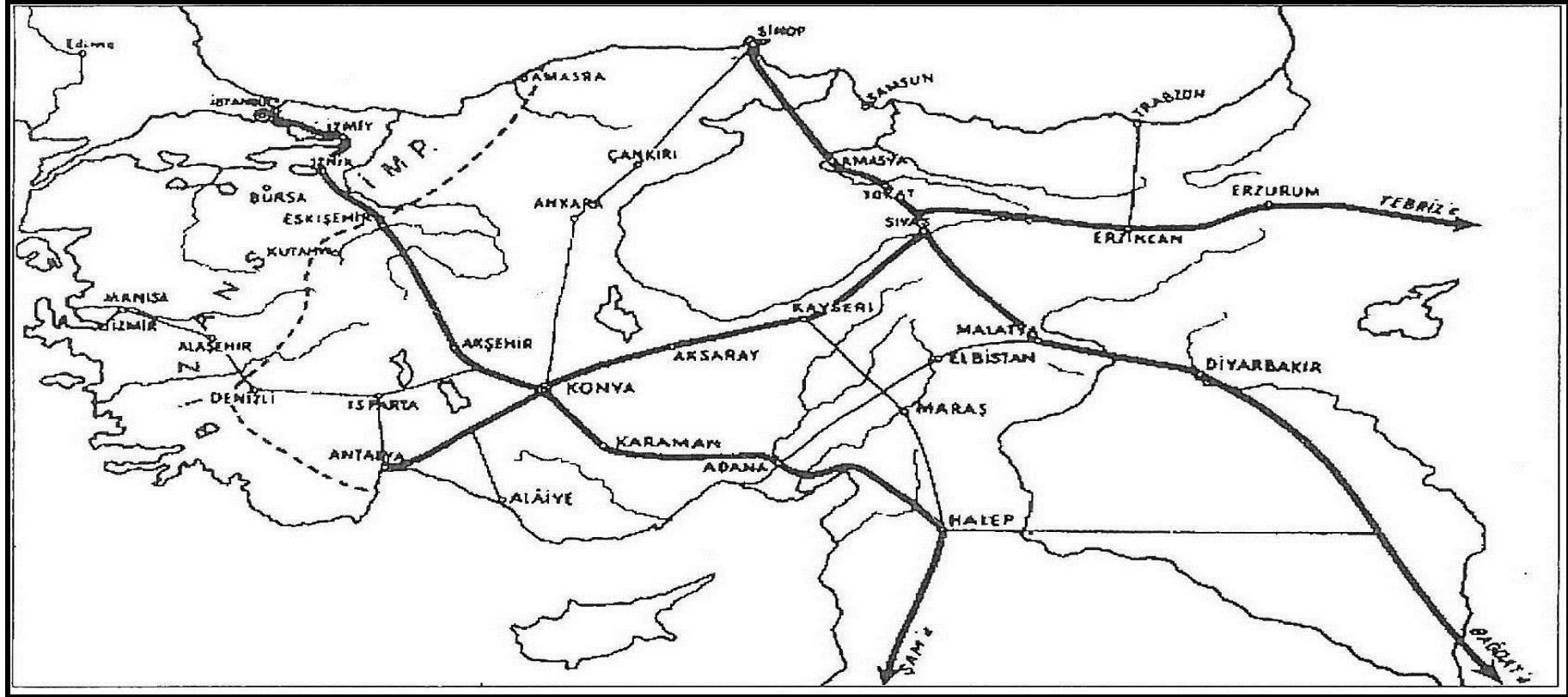
Kaynak: Doğan, “Kayseri Külliyesi”, s. 204.

EK 16: Aydın ve Çevresinde Yer Alan Kervan Yolları

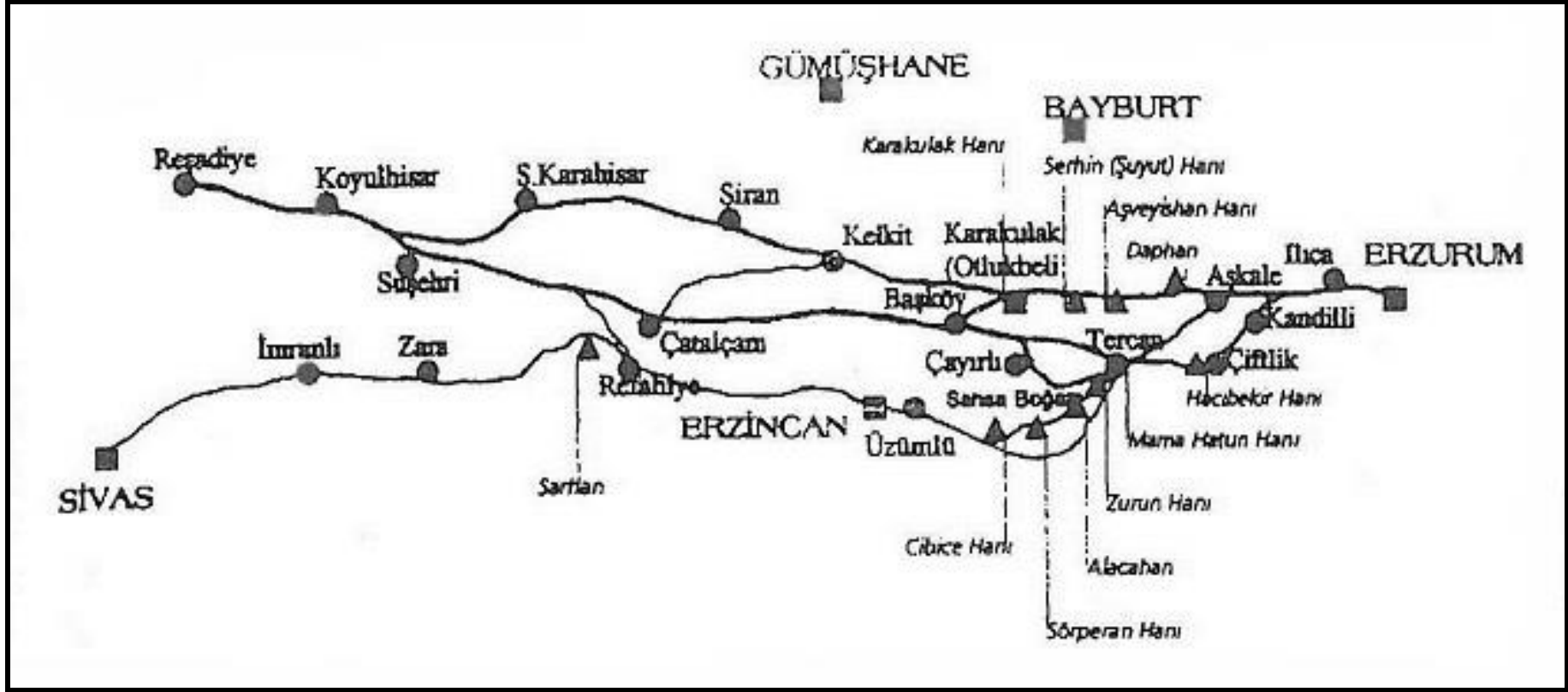
Kaynak: Yapucu ve Özgün, “İzmir’in Kervan Yolları”, s. 543.

EK 17: XIII. Yüzyılda Anadolu'da Görülen Başlıca Ticaret Yolları

Kaynak: Tuncer, *Kervan Yolları*, s. 28.

EK 18: Erzincan`ın Kuzeyinde Yer Alan Çeşitli Menzil Noktaları

Kaynak: Tuncer, *Kervan Yolları*, s. 27.

EK 19: Döneme Ait Bir Şamdan ve Şamdan Kaidesi

Kaynak: Merçil, *Meslekler*, s. 236 ve 237.

EK 20: Aktar ve Eczane

Kaynak: Merçil, *Meslekler*, s. 241.

EK 21: Fırıncı

Kaynak: Merçil, *Meslekler*, s. 243.

EK 22: Kasap

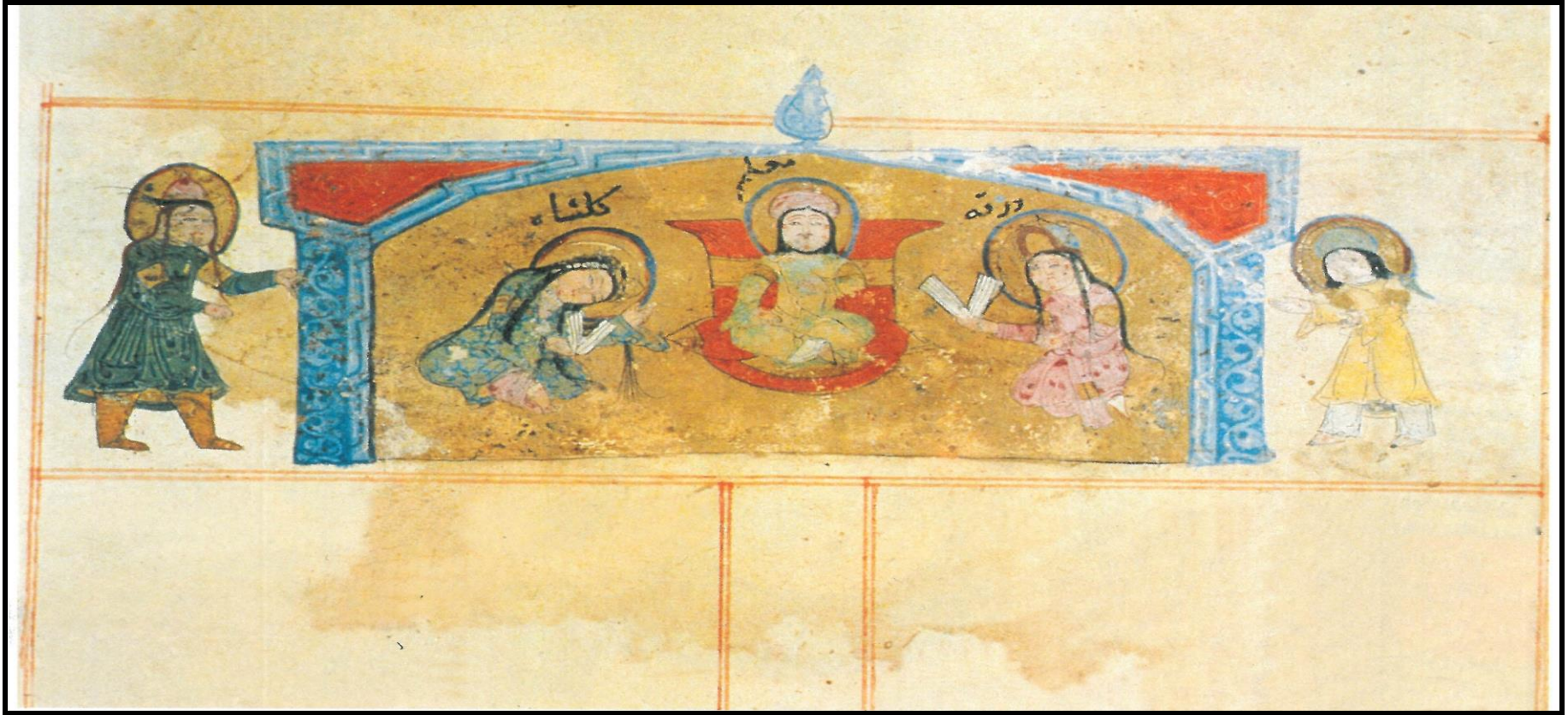
Kaynak: Merçil, *Meslekler*, s. 242.

EK 23: Kuyumcu

Kaynak: Merçil, *Meslekler*, s. 240.

EK 24: Öğretmen (Muallim)

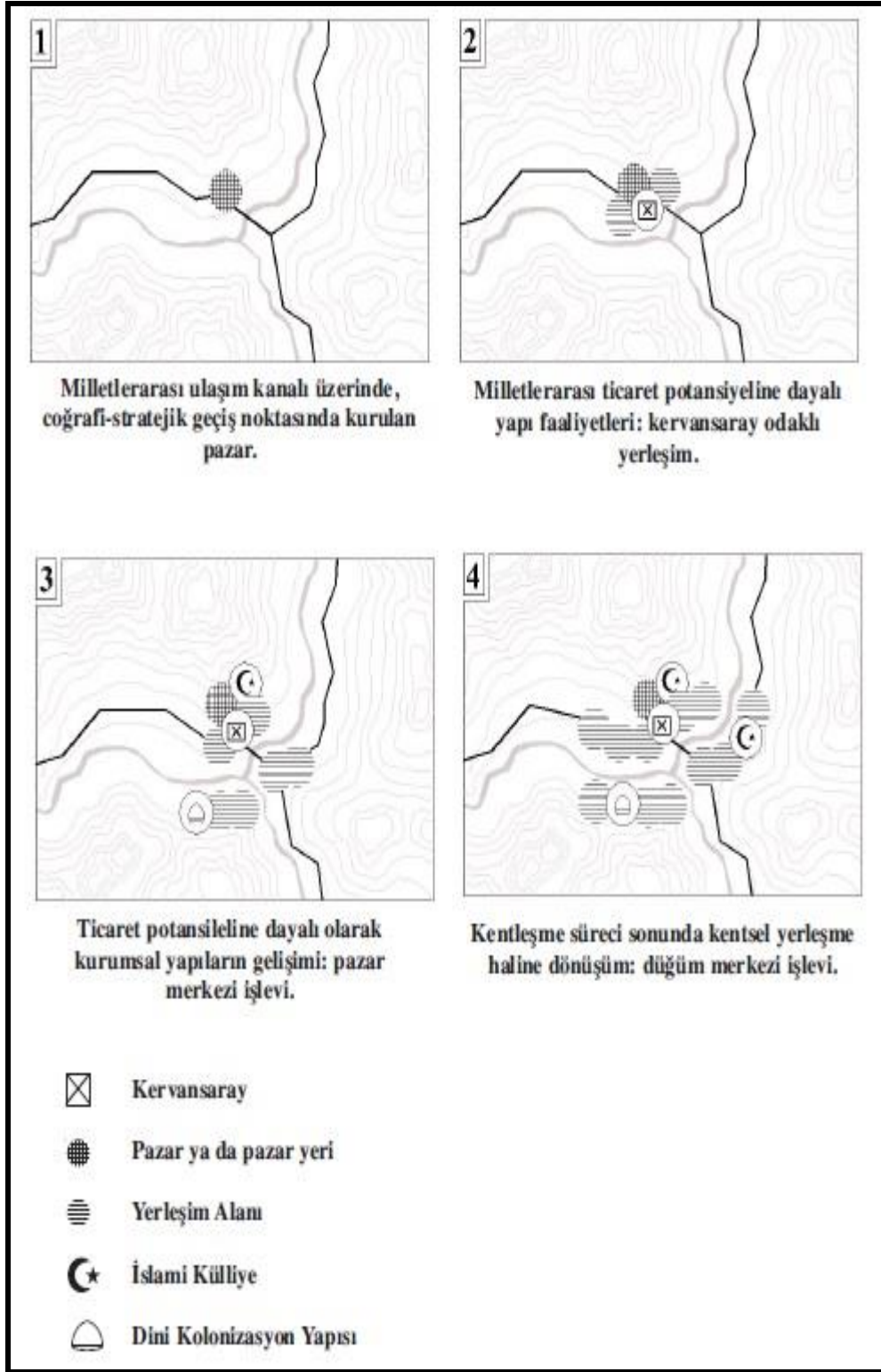
Kaynak: Merçil, *Meslekler*, s. 244.

EK 25: Bronz Dirhemler

Kaynak: Merçil, *Meslekler*, s. 235.

EK 26: Selçuklu Döneminde Pazar-Panayır Yerleşmelerinin Mekânsal Evrimi

Kaynak: Özcan, “Pazar-Panayır”, s. 223.

DİZİN

A

- A Tipi Açık Kent, 34
A Tipi Kale Kent, 33
Abbasi, 103
abone sistemi, 49
Acem-i Irak, 9
acizler yurtları, 50
Açık Kent, 32, 33, 34
Açık Kent Modeli, 32
adetler, 51
Adıyaman, 30
adli, 14, 44
Adliye, 41
Afrika, 27
Afyon, 30, 32
ağaç, 97
ahır, 79
ahi, 34, 43, 47
Ahlat, 37
ahmedek, 16, 17, 32
ahşap, 53
aile, 26, 56, 66, 67, 68, 73, 75
Akarsu, 6
Ak-beşim, 6, 7
Akdeniz, 35, 97, 110, 111, 121
Aksaray, 19, 20, 30, 88, 109, 118, 122
Aksarayî, 28
Akşehir, 27, 74, 77, 90, 120, 123
aktar, 81
Alâeddin Keykubad, 83, 107
Alaiye, 17, 27, 60
Alanya, 53, 79, 109, 110
altın, 25, 50, 53, 70, 87, 90, 94, 103, 107
Amasya, 12, 32, 34, 93
Anadolu, iii, v, vii, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12,
13, 14, 15, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26,
27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 39,
41, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 58,
61, 62, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 74, 75,
78, 79, 80, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
121, 122, 123, 124
Anadolu Beylikleri, 25, 27, 85, 89, 90, 92,
117, 123
Anadolu öncesi, 3, 4, 6
Anadolu Selçuklu Devleti, 11, 15, 44, 102, 118
Anadolu Selçuklu kenti, 23
Anadolu Selçuklu Kenti, 4, 15, 34, 120, 121,
123
Anadolu Selçukluları, 13, 14, 18, 44, 65, 70,
71, 72, 73, 78, 80, 91, 103, 119, 121
Anadolu Türk Kenti, v, 2, 113
Anatoli, 1
Anatolia, 1
anıtsal, 35, 100
Ankara, 1, 3, 4, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19,
20, 21, 25, 27, 33, 34, 37, 41, 50, 55, 56,
57, 61, 65, 70, 74, 77, 78, 82, 85, 86, 91,
95, 103, 111, 115, 116, 117, 118, 119,
120, 121, 122, 123, 124
Antakya, 18, 104
Antalya, 12, 13, 14, 16, 21, 27, 34, 37, 71, 79,
85, 91, 96, 106, 109, 110
antik, 11, 15
Anykra (Ankara), 12
araç-gereç, 13
Arap, 9, 87, 88
Archelous, 30
arkeolojik, 3, 5, 111
arpa, 85
Artuklular, 92
asayiş, 40, 41

askeri, 4, 9, 11, 17, 26, 30, 34, 40, 44, 60, 63,
65, 81, 82, 87, 100
askerler, 4, 64, 82
Asya, 2, 3, 9, 13, 15, 31, 44, 66, 89, 96, 120
aşhane, 79
aşhaneler, 76
Aşık Paşa, 106
at, 28, 51, 58, 60, 63, 87, 89, 96
at arabası, 28
At Pazarı, 3, 19, 100
at yarışları, 60, 63
ataerkil, 67
atlı sporlar, 59
Attaleia (Antalya), 12
av, 89, 110
Avrupa, 2, 27, 45, 66, 92, 98, 110
ayakkabıcı, 79
Aydın, 54, 111, 122
Aydınlatma, 50
Aydınoğlu Mehmed Bey, 25
aynî vergiler, 104, 105
ayva, 85
Azerbaycan, 35, 111

B

B Tipi Açık Kent, 34
B Tipi Kale Kent, 34
baç, 83, 105
bağ, 85, 102
bağaltak, 52
Bağdat, 48, 60, 96
baharat, 110
bakır, 92, 110
bal, 52, 89, 110
bal şarabı, 52
Balı, 3
balık, 48, 51
balıkçılık, 97
balmumu, 110
barınma, 82

barluk, 86
Barthold, 66
başkent, 111
başlık parası, 54, 69
Bayburt, 93
bayram, 54, 58
baytar, 80
beden temizlik suyu, 48
Bedraka, 106
belediye, 41, 46, 72
beslenme, 51, 89
Beş-balık, 3
Beyşehir, 23, 27
bezir-hane, 90
bezm, 61
Bezzaz, 101
biber, 86
Bilâd-ı Rûm, 36
bilezik, 53
Bizans, 1, 11, 15, 16, 24, 25, 28, 30, 33, 35,
44, 64, 71, 79, 83, 88, 99, 102, 103
boşanmak, 68
boya-hane, 90
boza, 52
Budist, 4
buğday, 85, 107
buhsun, 52
burçlar, 16
Burdur, 16, 85
buri kumaş, 52
Bursa, 12, 110, 111
buzhane, 90
Büyük Selçuklu, 103

C

cadde, 8
cami, 8, 9, 14, 17, 20, 24, 28, 29, 30, 34, 41,
55, 71, 73, 74, 77, 78, 105, 111
Celaleddin Karatay, 80
cemaat, 14, 77

Cenevizliler, 92, 97
cepken, 52
cevgan, 60, 63
ceviz, 86
ceza, 53
cirit, 60, 63
cizye, 14
Claude Cahen, 21, 41, 71
coğrafya, 30
cuma namazı, 14
cülus törenleri, 59

Ç

çadır, 24
çamaşırhane, 49
çan, 14, 29
Çankırı, 34
çarık, 52
çarşı, 2, 8, 40, 77, 94, 101, 113
çeşme, 76, 77
çeyiz, 54
çıkamaz sokaklar, 26
çıraklık, 48
çiftlikler, 4
Çin, 3, 5, 9
çini, 25
Çinko, 94
çizme, 52
Çok parçalı kent modeli, 11
çökelek, 88
çöp, 6
çuha, 52, 110
Çukurova, 92, 94

D

D. Storm Rice, 17
Damga, 107
Danişmendliler, 70
darü`l-imare, 8

Darüşşifa, 50, 57, 75
debbağ, 88, 90
Debbağlar (Dericiler), 19
değirmen, 49, 76
demir, 79, 92
deniz, 27, 86
Deniz yolu, 28
Denizli, 15, 19, 52, 57, 85, 86, 87, 88, 89, 90,
97, 116
depo, 17, 51, 79
derbent (karakol), 82
deri, 53, 98
Derzi, 101
deve, 28
devlet sigortası, 95
devlethane, 23, 39
Dış Büyüme Odaklı Kent, 33
dış kale, 17
din adamları, 55
dinar, 103, 109
dini, 6, 8, 15, 28, 54, 57, 64, 66, 70, 77, 78, 81
dinlenme, 22, 24, 61
dirhem, 80, 103, 108, 109
Doğan Kuban, 12, 29
Doğu Akdeniz, 95
Doğu Roma, 1
doğum, 54
dolama, 52
Dorylaion, 30
dut, 85
düğün, 60, 63, 91

E

eczane, 79
Eflaki, 52, 69, 109
Eflatun mescidi, 14
Eğirdir, 109
eğitim, 56, 57, 77, 78, 113
eğlence, 56, 58, 59, 60, 62
Eğridir, 27, 54, 98

Eğridir gölü, 27
ehl-i muhterife, 56
Ejder, 3
eklemlî-kale kent, 34
ekmek, 51, 63, 102
Ekmekçi, 102
ekmekçi dükkânı, 102
ekonomî, 32, 95
ekonomî politikaları, 32
ekonomik, 2, 10, 34, 35, 45, 56, 75, 77, 87,
88, 94, 100, 102, 103, 109, 113
El yazmaları, 35
elbise, 50, 52, 69
Elbistan, 100
elma, 52, 86
El-Ömerî, 25, 27, 40, 42, 52, 85, 86, 87, 88,
89, 108
emir, 8, 14, 49
Emir vakıfları, 73
emir-i ab, 49
Emirlik Sarayı, 8
Emir-üs-sevahîl, 39
Ephesos (Efes), 11
Ergani, 92
erik, 86
erkeç, 51
Ermeni, 35, 64, 91
Ermenice, 37
Ermeniler, 31, 64, 86, 89, 92, 93, 94, 97, 117
Ermenistan, 35
erüklük, 86
Erzincan, 23, 33, 88, 90, 92, 104, 111
Erzurum, 32, 104, 111
Eskişehir, 30, 33
esnaf, 43, 46, 47, 48, 50, 56, 99, 101
esnaf loncası, 43
eşek, 28, 89
et, 89
etnik, 21, 33, 36, 37
ev, 21, 26, 53, 54, 58, 59, 67
Evladlık vakıfları, 72

evlilik, 54, 62, 67, 69
ezan, 29

F

fakir, 41, 76, 81, 82
fasulye, 86
felsefe, 58
feodal, 4, 6, 35
fetih, 18, 24, 64, 96
fırın, 102
Fırıncı, 102
fiyat, 47
fizikî, 2, 3, 6, 7, 8, 16, 17, 18, 20, 24, 28, 30,
31, 48, 113
Floransalılar, 92
Foça, 110
fosseptik, 6
Fransızca, 37
Frenkler, 37, 96

G

ganimet, 15
Garibname, 106
garnizon, 30
gayrimenkul, 73
gayrimüslim, 14, 21, 49, 66, 82, 91, 93, 103
gayrimüslimler, 13, 49, 64
gemi, 27
genel temizlik suyu, 48
gerdanlık, 53
Germiyan, 24, 27
gezinme, 22
Gıyaseddin Keyhüsrev, 107
gizli geçitler, 17
gnostisizm, 66
göç, 9, 10, 36
göçebe, 5, 7, 9, 25, 33, 36, 76, 98
göçebelik, 5
Göktürk, 3, 66

Göktürkler, 3, 4
gökyüzü, 57
göl, 23, 59
görevli, 39, 40, 41, 42, 58, 79, 81
Göynük, 36
gülle atma, 60, 63
gümrük, 47, 106
gümüş, 50, 53, 91, 93, 96, 103, 107, 110
Gümüş Şar, 93
Gümüşhane, 93
Gürcistan, 35, 96
güreş, 58, 60, 63
güvenlik, 11, 13, 34, 79

H

haberleşme, 27, 107
Haçlı, 95
Haçlılar, 11
Hafta pazarları, 99
hakan, 4
halı, 88, 96, 110
halk, 4, 7, 18, 21, 22, 41, 46, 55, 58, 61, 63,
64, 65, 66, 70, 110
halka kapma, 60, 63
hallaç-hane, 90
hamam, 8, 15, 49, 73, 76, 77, 79
hammadde, 48
han, 3, 8, 34, 81, 82, 83
Han, 3
Han-balık, 3
hane, 19, 90
Haraç, 106
Harpur, 15, 23, 117
Harran, 18
Hasankeyf, 30
hasta, 81, 107
hastane, 57, 79, 111
Hatun, 3
Hatun-Balık, 3
havuç, 86

havuz, 9
hayvan, 26, 87, 88, 97, 107, 108
hayvancılık, 5, 89, 113
hazine, 4
hela, 6
Helenistik, 25
helva, 54
hıdrellez, 63
Hint, 9
Horasan, 9, 119
höşmerim, 51
Hristiyan, 13, 33, 35, 36, 37, 65, 76, 95, 97,
105, 108
hukuki, 23
hükümdar, 7, 8
hükümet, 23
Hülagu, 18

I

I. Yakub, 24
Irak, 89, 93, 111, 119
Isparta, 28, 98, 109, 119

İ

iaşe, 47
ibadet, 7, 14
İbn Batuta, 16, 21, 25, 27, 36, 51, 52, 53, 54,
85, 90, 92, 93, 98, 108, 118
İbn Bibi, 55, 60, 96
İç Asya, 3
iç kale, 11
içme suyu, 48, 49
idare, 23, 24, 39, 40, 41, 44
idareci, 24, 73, 80
idari, 4, 14, 20, 26, 28, 40, 44, 56
İdil Bulgarları, 21
iğde, 86
İğdiş, 42, 87
İğdiş-başı, 42

ihiyar, 107
ikamet, 7, 17, 40, 98
ikta, 71
iktidar, 24
iktisadi, 8, 13, 26, 46, 48, 74, 90, 102, 109,
111
ilim, 55, 57
iltica, 95
imalatçılar, 98
imalathaneler, 90
imam, 14, 42, 66
imar, 11, 50, 81, 107
imaret, 50, 73, 74
İmaret vakıfları, 73
inaniş, 69
İncil, 29
incir, 52
inek, 108
inşa, 6, 9, 13, 16, 17, 20, 23, 24, 25, 27, 28,
31, 35, 48, 49, 55, 59, 73, 76, 77, 78, 81,
83, 112
ip, 53, 61, 63, 88
ipek, 25, 110
İrad vakıfları, 74
İran, 9, 15, 35, 44, 65, 89, 102, 110, 116
iskan, 11, 13, 55, 78, 81
İslam, xiii, 7, 9, 13, 15, 18, 35, 36, 40, 44, 65,
66, 70, 74, 76, 79, 80, 81, 96, 98, 112, 115,
119, 120, 123
İslamiyet, 3, 5, 6, 7, 65, 69, 76, 78, 81, 83,
101, 119, 122
İslamiyet Öncesi Türk Kenti, 3
İslamlaşma, 3, 6, 7, 8
istifçiler, 40
işçi, 43
işlemecilik, 91
İtalyan, 96
İzmir, 3, 12, 18, 110, 111, 116, 119, 123

K

kabak, 86
kabaklık, 86
kadayıf, 51
kadı, 14, 40, 41, 46, 55
Kadı, 41
kadı yardımcısı, 42
Kadî'l-kudat, 41
Kaesareia (Kayseri), 12
Kafkaslar, 96
kağrı, 28
kale, 6, 7, 8, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 25,
30, 32, 33, 81, 82, 95, 105, 112
kale kapıları, 25
Kale Kent, 33
Kale kent modeli, 11
kalfalık, 48
Kalite kontrolü, 47
kamusal, 32, 100
kanuni, 23
Kapalı Kent Modeli, 31
kapı, 19
Karadeniz, xiii, 66, 79, 110, 111, 122
Karahanlılar, 6
Karamanoğlu Yusuf, 53
kare planı, 4
karpuz, 85
karşılama, 22, 24, 59
kasaba, 6, 71
kase, 25
Kassab, 101
Kassar, 50
Kastamonu, 87, 89, 92
Kaşgarlı Mahmud, 51
katedral, 29
katır, 28, 89
katip, 14, 42
kavşak, 22
kavun, 52, 85
kavval, 61, 63

kayısı, 52, 86
kaymak, 52, 89
Kayseri, 12, 17, 23, 31, 32, 33, 37, 77, 79, 93,
100, 104, 108, 109, 111, 112, 117
keçi, 51, 53
kemha, 52
kent, 2, 3, 7, 8, 9, 11, 15, 18, 19, 21, 30, 31,
32, 33, 34, 39, 42, 43, 44, 45, 54, 56, 66,
109, 111, 113
kent medeniyeti, 9
kentler, 3, 30, 31, 34, 35, 45, 48
kentleşme, 13, 30
kentli, 7, 33, 105
kentsel, 2, 7, 15, 21, 33, 34, 39, 42, 43, 45,
46, 66, 70, 100
kereste, 27, 110
kervan, 39, 79, 80, 109, 110, 113
Kervan ticareti, 109
Kervansalar, 80
kervansaray, 13, 26, 34, 70, 77, 78, 79, 80,
112
Keykubadiye, 23
Kıbrıs, 37
kırmız, 52, 87
kına, 53
Kırım, 97
kırsal, 4, 13, 57, 64, 66, 71, 99, 100
Kırşehir, 32, 34, 46, 124
kış, 50, 51, 59, 62, 79
kışlak, 59
kıyı yerleşmeleri, 34
kıymetli taşlar, 107
kiler, 79
Kilikya, 14, 89, 97
kilim, 88, 110
kilise, 28
kiriş, 88
kirişhane, 88
kogunluk, 86
kolluk birlikleri, 79, 80
Kolonias (Şebinkarahisar), 12
komşu, 26, 102
konaklama, 76, 78, 82, 111
konar-göçer, 87
Konya, 3, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 23, 31,
33, 39, 40, 42, 43, 48, 49, 50, 51, 54, 57,
65, 69, 71, 79, 96, 98, 99, 103, 104, 107,
109, 111, 112, 115, 116, 118, 121, 122
Konya Devlethanesi, 23
Kopçur, 107
Koray Özcan, 4, 9, 13, 15, 33, 34, 44, 74, 100,
111
koyun, 51, 88, 89, 101, 108
köle, 82, 97
Köle ticareti, 97
köprü, 111
köprüler, 8, 35, 83
köşk, 24
köy, 11, 22, 66, 71, 104
köylü, 36, 98
Kubadabad, 23, 53
kumaş, 88, 90, 101, 110
Kur`an, 29, 57, 76
kuraklık, 108
kurban kesmek, 69
kurumsal, 45
kuş, 51
kuşak, 52
kuyu, 76
kuyumculuk, 91
kuzu, 51, 101
külliye, 8, 29, 70, 77, 78
kültür, 9, 15, 25, 44, 83, 110
kültürel, 9, 14, 35, 37, 111
kümbet, 78
künk, 6
küpe, 53
Kütahya, 33, 34, 91, 93
kütüphane, 8, 77, 112

L

Latin, 95

liman, 110

Loadicea, 15

lojistik, 111

M

M. H. Yinanç, 31

mabet, 8, 67

maden, 91, 93, 94

mahalle, 19, 20, 30, 33, 43

mahalli, 40, 81

mahpushane, 16

mahremiyet, 7

mal, 40, 47, 61, 97, 98, 104, 106

Malatya, 104

mali, 14, 44

mamul, 88, 98

maniheizm, 66

manzara, 26

matematik, 58

Maveraünnehir, 9, 65

meddah, 61, 63

medeniyet, 44, 102

medrese, 8, 15, 34, 41, 57, 73, 77, 78, 111

mekan, 9, 19, 34

mekânsal, 4, 15, 23, 48

mektep, 77

Melik-üs-sevahil, 39

Menderes ırmağı, 27

mengene-hane, 90

menkul, 73

menzil, 78, 81, 83

Meram, 49

merhem, 81, 92

merkez, 17, 32, 34, 40, 45, 111

mermer, 110

Mesalikü'l Ebsar, 24, 25, 27, 40, 42, 52, 85, 86, 87, 88, 89, 108, 117

mescit, 17, 20, 28, 29, 30, 55, 76, 79

meslek, 48, 57, 80, 87, 88, 98, 101, 102

meydan, 16, 22, 44, 58, 61

Meydan, 21

meyhaneler, 62

meyve, 52, 85

Mezarlıklar, 9

mezhep, 54, 75

Mısır, 27, 52, 89, 96

Mısmıl Su, 49

mızrak atışı, 60, 63

milletlerarası, 13, 78, 96, 100, 112

mimari, 15, 35, 111

minare, 14

minber, 14

miras, 14, 68

misafir, 22, 59

misafirhaneler, 50

miskinhane, 75

model, 11, 34

Moğol, 9, 36, 102, 119

muallim, 57

muhafız kıtası, 80

muhtesib, 40, 54

muhzırlar, 42

muid, 58

Murdar Su, 49

mutfak, 54

Mübarizüddin Er-Tokuş, 71

müderriş, 42, 55, 58

müezzin, 14

müftü, 55

mükellefiyetler, 104

mülki, 40

mürid, 43

müşhil, 81

Müslüman, 6, 13, 15, 35, 36, 37, 52, 65, 66, 95, 99

Müşrif ve Nazır, 40

müşteri, 7

N

Naib, 39
nakdî vergiler, 104
Nal-baha, 106
nalbant, 79
namazgah, 14
Narh, 46, 47
nazar, 69
nehir, 59, 97, 109
Nizamülmülk, 62
nohut, 85, 110
noter, 41
nüfus, 36, 110, 112
nüfuz, 67

O

oğlak, 51
Oğuzlar, 5
ok, 60, 63
ordu, 4, 24, 60, 96
Ordu Pazarı, 100
ordu-balık, 4
orduğ, 4
ordu-kent, 4
Orta Asya, 4, 9, 44
oruç tutmak, 54
Osman Eravşar, 4, 29
Osman Turan, 39, 41, 71, 78, 79, 95

Ö

öğretim, 56
Ömeri, 25, 27, 87, 89, 93
örfi yargı, 41
örgütsel, 45
Öşür, 106
özel mülkiyet, 68, 71

P

pamuk, 85, 100, 110
pamuklu elbiseler, 90
panayır, 12, 56, 99
pancar, 86
para, 47, 61, 80, 93, 96, 102, 103, 104, 105
patlıcan, 86
pazar, 7, 19, 26, 56, 81, 93, 99, 100, 113
Pederi aile tipi, 67
Pegolotti, 83
pekmez, 52, 86
Pergamon (Bergama), 11
Pervane Muineddin, 28
peynir, 52, 88, 89
pirinç, 85
pis su, 6
Prusa (Bursa), 12
Pul, 104

R

rabad, 6, 7, 8
Râvendî, 61
Resm-i Kudüm, 107
Reşîdeddin, 49
ribat, 81
Riste-keş, 101
Roma, 1, 9, 25, 30, 119
Ruhsat, 48
Rum, 30, 35, 36, 52, 64, 88, 91, 96, 119
Rumeli, 2
runud, 56
Rusya, 96, 100

S

S. Lloyd, 17
Saban toyu, 63
sadaka, 54, 69
safran, 85, 110

sağlık, 50, 75, 78
Sahil, 39
salatalık, 86
salgın hastalıklar, 75
sal-hane, 90
Salı Pazarı, 100
saltanat, 24
samanlık, 79
Samsun, 109, 110
sanat, 34, 35, 43, 48
sanatkarlar, 46
saray, 17, 23, 24, 59, 65
Sardis (Sart), 11
sarımsak, 86
sarnıç, 76
Sasani, 102
satıcılar, 98, 100
satranç, 62
savaş, 27, 60, 95, 108
savunma, 16, 32, 34, 45, 79
saz, 97
sebil, 49, 76, 77
sebze, 85, 86
Seferihisar, 30
Selçuklular, 3, 4, 6, 14, 16, 19, 21, 29, 33, 34, 39, 57, 59, 61, 70, 78, 79, 83, 86, 89, 92, 95, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123
serbest ticaret, 95
seyyah, 68, 92, 93
sığır, 51, 89
sikke, 103
Sinop, 13, 18, 28, 34, 36, 55, 100, 109, 110
Sivas, 17, 23, 31, 34, 49, 57, 72, 83, 87, 92, 101, 104, 110, 111, 112, 118, 121
sivil, 15, 44, 73
siyasal, 35, 46, 100, 102, 113
siyasi, 2, 9, 10, 43, 44, 46, 55, 67, 96, 102
Smyrna (İzmir), 12
soğan, 86
sosyal, 2, 6, 8, 9, 10, 20, 21, 22, 26, 50, 54, 56, 58, 59, 70, 73, 74, 75, 77, 82, 83, 113

sosyal nitelikli kurumlar, 56
sosyo-ekonomik, 34
spor, 58
stratejik, 4
su hendekleri, 4
su tesisleri, 112
subaşı, 54
sucuk, 51, 88
sultan, 14, 29, 41, 60, 72, 95
Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, 96
Sultan I. İzzeddin Keykavus, 18, 23
Sultan Melikşah, 60
Sultan vakıfları, 72
sur, 7, 11, 12, 16, 22, 24, 28, 31, 32, 33, 34, 37
Suriye, 89, 96, 100, 111, 119
susam, 85, 110
Süleyman Şah, 14, 18
sünnet törenleri, 62
Sünni, 65
Süryani, 64
süs eşyası, 53
süt, 52, 88

Ş

şadırvan, 76, 79
şahin, 89, 97
şahne, 40, 54
şalgam, 86
şalvar, 52
Şaman, 9, 77, 117
şap, 92
şarap, 51, 90
şatovari, 4
şeftali, 86
şehir, 3, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 17, 19, 21, 22, 23, 26, 30, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 49, 55, 56, 57, 72, 81, 83, 85, 99, 100, 106, 107, 110, 113
şehir divanı, 41

şehir görevlileri, 39
şehir kültürü, 31
Şehir planlaması, 47
şehircilik, 6
şehirleşme, 9, 10
şehristan, 6, 7, 8
şeker-hane, 90
şenlik, 12, 22, 58
şer`i, 41, 71, 105, 106
şeyh, 73
şifalı otlar, 81
şurup, 52

T

tabakhaneler, 31
tabaklama, 88
Tabkur, 107
Tagar, 106
talebe, 43
tarım, 11, 108, 110, 113
taş, 6, 105
taşımacılık, 87
taşra, 6, 44
tatlı, 51, 89
tavla, 62
tavuk, 51, 89
Tebriz, 111
Temizlik işleri, 48
temür kazug, 4
tepeler, 4, 12
tereyağı, 89
tersane, 111
teşkilat, 4, 49
teşvik, 5
thema, 1
tıp, 57, 75, 77, 78
ticaret, 3, 11, 12, 13, 22, 27, 32, 33, 34, 42,
75, 78, 79, 83, 87, 94, 95, 96, 97, 98, 100,
106, 107, 109, 110, 111, 112
ticaret ağı, 34

ticaret erbabı, 3
ticaret kervanları, 110
ticaret kolonileri, 111
ticaret yolları, 78, 83, 100, 112
ticari, 6, 13, 26, 27, 32, 34, 44, 45, 46, 48, 49,
56, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 87, 88, 94,
95, 97, 100, 103, 107, 109, 111
tike, 51
Toğu-balık, 3
Tokat, 32, 34, 111
topluluk, 5
toplumsal, 33, 37, 45
topoğrafya, 25
toprak, 44, 71, 97
Trabzon, 12, 88, 110
transit ticaret, 95
Tuncer Baykara, 1, 3, 13, 14, 16, 19, 37, 57
turp, 86
Tutgavul, 80
tuz, 94
tüccar, 79
türbe, 8, 9, 41, 77
Türk, v, xiii, xiv, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 13,
15, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
31, 33, 34, 35, 36, 41, 44, 49, 52, 53, 54,
61, 62, 64, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 77,
79, 81, 83, 87, 98, 99, 105, 111, 113, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123,
124
Türk devleti, 6
Türk Mavisi, 35
Türkçe, 2, 37
Türkistan, 6, 10, 68, 111
Türkiye, xiii, xiv, 1, 3, 13, 14, 27, 28, 30, 37,
40, 41, 44, 50, 54, 57, 59, 62, 65, 70, 71,
72, 73, 76, 79, 85, 95, 96, 103, 104, 106,
107, 109, 112, 115, 116, 117, 118, 119,
120, 121, 122, 123
Türkler, 2, 3, 4, 5, 9, 11, 12, 14, 19, 20, 23, 28,
30, 33, 37, 41, 49, 51, 57, 61, 62, 64, 66,

67, 68, 70, 74, 77, 78, 82, 89, 91, 95, 103,
115, 116, 117, 118, 121, 122, 123

Türkmek, 51

Türkmenler, 36

U

uç, 15, 33, 34, 72

Uç Bölgesi Kentleri, 31

Uğur Tanyeli, 1, 31

uğurlama, 22, 59

Ulak, 107

ulaşım ağı, 25, 111

Ulema, 55

Uluborlu, 71

Ulukışla, 92, 93

Ummal, 40

un, iii, 3, 5, 24, 28, 30, 51, 55, 71, 85, 107,

111, 119, 124

unsurlar, 2, 7, 30, 37

ustalık, 48

uşkur, 52

uygarlıklar, 11

Uygur, 66

Ü

ümera, 54

üretim, 46, 85, 90, 91, 94, 98, 104, 105

üsküf, 52

üstlük, 52

üzüm, 85

V

vakayiname, 44

vakfiye, 90

vakıf, 19, 41, 49, 55, 70, 71, 72, 73, 74, 75,

76, 80, 82, 113

vali, 14

Van, 94

veba, 75

vergi, 13, 14, 15, 19, 40, 42, 104, 105, 106,

107, 113

vezir, 4, 46

Vezir Tonyukuk, 5

vilayet, 39, 40, 44

vişne, 85

W

W. Rubruck, 92, 93

Y

yabancı, 17, 21, 23, 41, 65, 68, 82, 111

Yabanlu pazarı, 87

yagaklık, 86

yağ, 52, 88, 90

Yahudi, 76

yapı, 8, 17, 19, 21, 22, 26, 28, 33, 57, 77, 78,

83, 111

yargı, 41

yarı göçebelik, 5

Yasama, 106

yaşam, 5, 36, 51, 108, 113

yatuk, 5

yaylak, 59

yaz, 50, 59, 63

yerleşik, 3, 5, 9, 24, 87, 91, 110

yerleşim, 4, 5, 6, 11, 12, 13, 15, 17, 30, 31,

32, 33, 72, 74, 100

yetim mektepleri, 50

Yıl pazarı, 99

yiyecek, 18, 52, 74, 87, 88, 113

yoğurt, 52, 89

yol, 18, 20, 25, 26, 31, 41, 47, 64, 106, 109

yolcu, 18, 27, 50, 76, 79

yöneticiler, 44, 45, 54, 114

yönetim, 8, 40, 44, 48, 72

yönetimsel, 11, 44

Yunan, 9

yün, 52
yüzük, 53

Z

zabıta, 40
zahire, 80
zanaat, 7
zanaatkârlar, 3, 90
zaviye, 15, 20, 41, 55
Zekeriyya Kazvînî, 37

zengin, 41, 76, 81, 82, 109
Zeyneddin Başara, 55
zina, 68
ziraat, 5, 106
zirai, 85, 99
Ziya Gökalp, 67
ziyafet, 70
zülûf, 53